S/3528

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

AON wewn. 4980/97

Zenon STACHOWIAK

EKONOMIA

CZĘŚĆ IV

MIĘDZYNARODOWE STOSUNKI EKONOMICZNE

Biblioteka Główna
Akademii Sztuki Wojennej
50195
09-050195-000-0

BIBLIOTEKA GŁÓWNA - ARCHIWUM
Akademii Obrony Narodowej

50195

WARSZAWA 1997

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

AON wewn. 4980/97

Zenon STACHOWIAK

EKONOMIA

Część IV

MIĘDZYNARODOWE STOSUNKI EKONOMICZNE

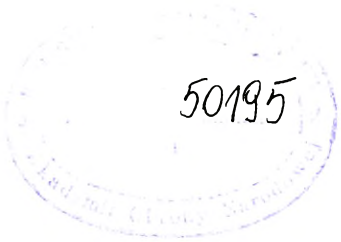

WARSZAWA 1997

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE

1. MIĘDZYNARODOWE STOSUNKI EKONOMICZNE

1.1. Istota międzynarodowych stosunków ekonomicznych 7
1.1.1. Międzynarodowy podział pracy 9
1.1.2. Międzynarodowy obrót gospodarczy 10
1.1.2.1. Międzynarodowa wymiana towarów 10
1.1.2.2. Międzynarodowa wymiana usług 10
1.1.2.3. Międzynarodowe transfery kapitału 11
1.1.2.4. Międzynarodowe przepływy technologii 15
1.1.2.5. Międzynarodowe przepływy siły roboczej 18
1.1.3. Międzynarodowe stosunki finansowe 19
1.2. Integracja gospodarcza 22
1.3. Teorie międzynarodowych stosunków ekonomicznych 25
1.3.1. Rys historyczny kształtowania się teorii handlu zagranicznego 25
1.3.2. Teoria kosztów komparatywnych (porównawczych, względnych) 30
Streszczenie 33
Podstawowe pojęcia do zapamiętania 34
Zagadnienia kontrolne 34
Literatura zalecana 34

2. SYSTEM GOSPODARKI ŚWIATOWEJ – STRUKTURA I FUNKCJONOWANIE

2.1. Podmioty gospodarki światowej 35
2.1.1. Gospodarki krajowe (narodowe) 35
2.1.2. Ugrupowania regionalne 36
2.1.3. Korporacje międzynarodowe 39
2.1.4. Międzynarodowe organizacje gospodarcze 40
2.2. Główne problemy rozwojowe współczesnego świata 42
2.2.1. Sytuacja demograficzna świata 44
2.2.2. Stan zasobów naturalnych 46
2.2.3. Zagrożenia środowiska przyrodniczego 48
2.2.4. Sytuacja żywnościowa świata 49
2.2.5. Światowe zadłużenie 51
2.2.6. Postęp naukowo–techniczny 53
2.2.7. Koncepcje i drogi dalszego rozwoju gospodarki światowej 54
2.3. Współczesne podziały i tendencje rozwojowe gospodarki światowej 56
Streszczenie 66
Podstawowe pojęcia do zapamiętania 67
Zagadnienia kontrolne 67
Literatura zalecana 68

3. HANDEL ZAGRANICZNY A WZROST GOSPODARCZY

3.1. Wpływ handlu zagranicznego na zwiększenie efektywności gospodarowania 69
3.2. Wpływ handlu zagranicznego na wielkość i dynamikę dochodu narodowego 72
3.2.1. Wpływ handlu zagranicznego na wielkość dochodu narodowego od strony podaży 72
3.2.2. Wpływ handlu zagranicznego na wielkość dochodu narodowego od strony popytu 74
3.2.2.1. Zmiany poziomu dochodu narodowego a zmiany importu 74
3.2.2.2. Zmiany poziomu dochodu narodowego a zmiany eksportu 75
3.2.2.3. Rola handlu zagranicznego w określaniu wielkości całkowitego popytu 76
3.3. Wpływ handlu zagranicznego na zmianę struktury dochodu narodowego 78
3.4. Ceny w handlu międzynarodowym 79
Streszczenie 83
Podstawowe pojęcia do zapamiętania 84
Zagadnienia kontrolne 84
Literatura zalecana 84

4. MIĘDZYNARODOWE SYSTEMY WALUTOWE I FINANSE MIĘDZYNARODOWE

4.1. Międzynarodowe systemy walutowe 85
4.1.1. System waluty złotej 85
4.1.2. System walutowy z Bretton Woods 87
4.1.3. Współczesny międzynarodowy system walutowy 90
4.2. Rozliczenia obrotów z zagranicą 94
4.2.1. Mechanizmy międzynarodowych rozliczeń finansowych 94
4.2.2. Warunki instytucjonalne i ekonomiczne formy rozliczeń obrotów z zagranicą 98
4.2.2.1. Rozliczenia w warunkach transakcji kompensacyjnych 99
4.2.2.2. Rozliczenia w warunkach transakcji z udziałem pieniądza 100
4.3. Bilans płatniczy i równowaga płatnicza kraju 104
4.3.1. Bilans płatniczy 104
4.3.2. Równowaga bilansu płatniczego 107
4.4. Polityka kursów walutowych 109
4.4.1. Dewaluacja i rewaluacja 109
4.4.2. Deprecjacja i aprecjacja 116
4.4.3. Polityka kursu walutowego elastycznego 117
Streszczenie 118
Podstawowe pojęcia do zapamiętania 119
Zagadnienia kontrolne 120
Literatura zalecana 120

BIBLIOGRAFIA 121

SPIS SCHEMATÓW, RYSUNKÓW, WYKRESÓW I TABEL 123

WPROWADZENIE

Tematyka dotychczasowych wykładów, zaprezentowana Czytelnikowi w trzech częściach podręcznika „Ekonomia" (I - Prolegomena, II - Makroekonomia, III - Mikroekonomia), koncentrowała się przede wszystkim na problematyce ekonomicznej odnoszonej do gospodarki narodowej, kładąc jednocześnie nacisk na badanie wzajemnych związków zachodzących w gospodarce jako całości, a także na szczegółowych analizach indywidualnych decyzji dotyczących produkcji i konsumpcji. Doświadczenia wynikające z praktyki życia gospodarczego wskazują, że wiedza ta musi być wsparta teorią ekonomiczną dotyczącą sfery międzynarodowych stosunków ekonomicznych, współczesną myślą ekonomiczną w tej kwestii oraz zarysem rozwiązań odnoszącymi się do podstawowych problemów gospodarczych współczesnego świata.

Ważną dziedziną ekonomii - lokalizowaną w obszarze makroekonomii - jest ekonomia międzynarodowa, nazywana najczęściej międzynarodowymi stosunkami ekonomicznymi lub międzynarodowymi stosunkami gospodarczymi. Jako dyscyplina naukowa, zmierza ona do poznania zasad i mechanizmów funkcjonowania współczesnej gospodarki światowej i należy do najbardziej rozwijanych dziedzin teorii ekonomii w jej szerokim rozumieniu. Jest to w dużej mierze wynikiem jej związków z przemianami w strukturze współczesnej gospodarki światowej.

Przemiany, z którymi mamy do czynienia we współczesnym świecie, zwłaszcza procesy globalizacji i regionalizacji życia gospodarczego, zmuszają do nowego spojrzenia. Tradycyjne postrzeganie faktów i zdarzeń we współczesnej gospodarce światowej, nie pozwala wzbogacić analizy ekonomicznej tych problemów nowymi aspektami i konkluzjami.

Nauka o międzynarodowych stosunkach ekonomicznych obejmuje zarówno problematykę teorii, jak i polityki. Rozpatruje zjawiska zarówno z punktu widzenia świata jako całości, jak i określonego kraju czy grupy krajów.

Międzynarodowe stosunki gospodarcze opierają się w punkcie wyjścia na takich samych podstawach metodologicznych, jak pozostałe dziedziny ekonomii. Motywy i sposób zachowania się ludzi i przedsiębiorstw są takie same w sferze aktywności krajowej, jak i międzynarodowej. Jednak obok tej jednorodności podstawy wyjściowej, wielu ekonomistów dostrzega także pewne odrębności metodo-

logiczne. Stanowią je własne narzędzia analizy oraz specyficzne idee i założenia (np. koncepcja korzyści komparatywnych, kwestie zadłużenia zagranicznego czy rynku dewizowego). Główną przyczyną prób traktowania międzynarodowych stosunków ekonomicznych, jako odrębnej dyscypliny w naukach ekonomicznych, jest istnienie niezależnych, suwerennych państw, oddzielonych granicami politycznymi.

Selektywność niniejszego wykładu powoduje, że zawarte w nim rozważania są ograniczone do przedstawienia istoty międzynarodowych stosunków ekonomicznych, systemu gospodarki światowej, problemów wpływu handlu zagranicznego na wzrost gospodarczy oraz międzynarodowego systemu walutowego i finansów międzynarodowych. Niemniej jednak i ten zakres problemów pozwala poszerzyć horyzonty myślowe studiującego ekonomię poza pojęcia dotyczące problemów gospodarstwa domowego, przedsiębiorstwa i gospodarki narodowej, pozwala precyzyjniej zrozumieć zachodzące procesy w skali świata, uświadomić, że część narodowych problemów gospodarczych może być z powodzeniem rozwiązana w ramach międzynarodowej współpracy gospodarczej.

Autor ma nadzieję, że zaprezentowany materiał umożliwi zrozumienie podstawowych zagadnień międzynarodowych stosunków ekonomicznych.

Z. S.

1. MIĘDZYNARODOWE STOSUNKI EKONOMICZNE

Międzynarodowe stosunki ekonomiczne mają wymiar nauki i praktyki (schemat 1.1). Nauka obejmuje teorię i politykę. Teoria zajmuje się badaniem praw ekonomicznych rządzących procesami zachodzącymi w gospodarce światowej i rozpatruje zjawiska z punktu widzenia:

- świata jako całości - i wówczas dotyczy międzynarodowych stosunków gospodarczych widzianych jako przepływy towarów i usług, technologii i pieniądza pomiędzy różnymi krajami lub grupami krajów;
- określonego kraju czy grupy krajów - i wówczas dotyczy zagranicznych stosunków gospodarczych danego kraju (lub ugrupowania krajów) widzianych jako jego powiązania gospodarcze z zagranicą.

Wyszczególnione płaszczyzny realizacji międzynarodowych operacji gospodarczych, pozwalają na rozróżnienie dwóch pojęć: „międzynarodowe stosunki gospodarcze" i „zagraniczne stosunki gospodarcze".

Polityka natomiast określa metody i środki osiągania przez państwo postawionych sobie celów gospodarczych oraz osiągania celów różnych krajów za pomocą współpracy gospodarczej z zagranicą (głównie przez zawieranie międzynarodowych porozumień gospodarczych), a także tworzenia wspólnych, międzynarodowych instytucji i organizacji gospodarczych.

1.1. ISTOTA MIĘDZYNARODOWYCH STOSUNKÓW EKONOMICZNYCH

Międzynarodowe stosunki ekonomiczne - nazywane także międzynarodowymi stosunkami gospodarczymi - to część ogólnych stosunków ekonomicznych, nawiązywanych na forum międzynarodowej działalności gospodarczej.

Obejmują one:

a) międzynarodowy podział pracy;

b) międzynarodowy obrót gospodarczy (międzynarodową wymianę gospodarczą), obejmujący:

- międzynarodową wymianę towarów,
- międzynarodową wymianę usług,
- międzynarodowe obroty (transfery) kapitałowe,

- międzynarodowe przepływy technologii,
- międzynarodowe przepływy ludności (siły roboczej);

c) międzynarodowe stosunki finansowe.

Zakres międzynarodowych stosunków ekonomicznych (schemat 1.1) jest więc bardzo szeroki. Oddziałują one na wszystkie sfery działalności gospodarczej, wpływają na tempo i kierunki rozwoju gospodarczego, decydują o pozycji ekonomicznej i politycznej poszczególnych krajów w świecie.

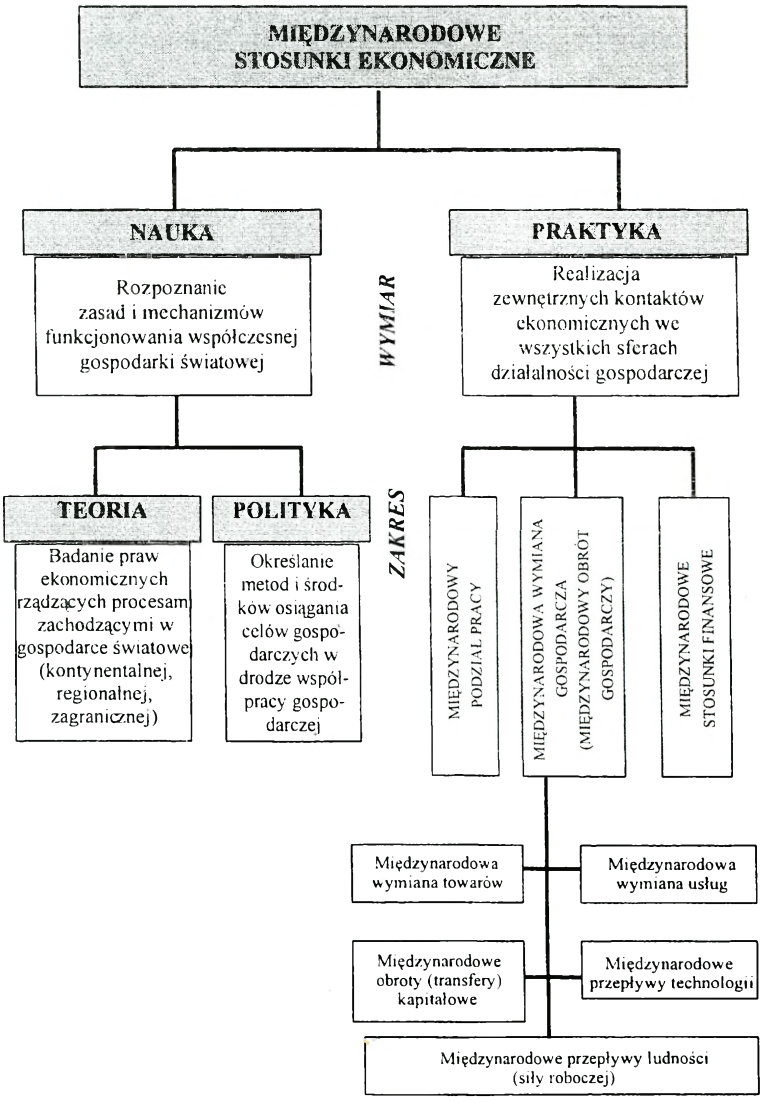

Schemat 1.1. Wymiar i zakres międzynarodowych stosunków ekonomicznych

1.1.1. Międzynarodowy podział pracy

Międzynarodowy podział pracy jest zjawiskiem historycznym i stanowi szczególną formę społecznego podziału pracy między podmiotami prowadzącymi działalność gospodarczą w obrębie różnych organizmów państwowych. Jest on wynikiem pojawienia się trwałych nadwyżek produkcyjnych w jednych krajach i możliwości ich zbytu w innych oraz możliwości przemieszczania wzrastającej ilości towarów na znaczne odległości. Warunkiem jego zaistnienia są więc nie tylko nadwyżki produkcyjne, ale także rozwój odpowiedniej infrastruktury organizacyjno–ekonomicznej i technicznej zapewniającej łatwość, trwałość, bezpieczeństwo oraz dużą intensywność i regularność powiązań z innymi krajami. Głównej zaś jego siły napędowej należy upatrywać w rozwoju techniki, coraz szerszym stosowaniu jej dorobku w praktycznym działaniu oraz w doskonaleniu narzędzi pracy i metod ich wykorzystania.

Międzynarodowy podział pracy bywa rozpatrywany w kategoriach statycznych lub dynamicznych. Ujęcie statyczne zakłada przyjęcie już osiągniętej struktury towarowej i geograficznej za daną i niezmienną. Ujęcie dynamiczne zakłada konieczność nieustannych zmian w strukturze produkcji i handlu, opartych z jednej strony na możliwościach rozwojowych danej gospodarki, z drugiej zaś, na potrzebie jej adaptacji do zmieniających się technik wytwarzania, dostępu do bogactw naturalnych, zmian wielkości oraz struktury popytu i podaży itp.

Kształtowanie międzynarodowego podziału pracy jest uzależnione od szeregu czynników. Najogólniej podzielić je można na wewnętrzne i zewnętrzne. Wewnętrzne wiążą się ze specyficznymi własnościami gospodarki konkretnych krajów, takimi jak: warunki naturalne (położenie geograficzne, klimat, zasoby naturalne, warunki glebowe oraz czynniki demograficzne), osiągnięty poziom rozwoju, struktura gospodarki, postęp techniczny, czynniki systemowe i pozaekonomiczne. Czynniki zewnętrzne z kolei się wiążą z efektami rozwoju i przekształceń strukturalnych gospodarki światowej. Uzewnętrzniają się jako wzajemne oddziaływania krajów - o różnym poziomie rozwoju, odmiennym potencjale ekonomicznym i demograficznym, różnych systemach społeczno–ekonomicznych, odmiennej kulturze czy też tradycjach - powodujące powstawanie impulsów do przekształcania się struktur gospodarczych i społecznych, zmiany hierarchii celów, rozwiązań organizacyjnych i technicznych, przejmowania wzorców postępowania.

1.1.2. Międzynarodowy obrót gospodarczy

Międzynarodowy obrót gospodarczy - nazywany także międzynarodową wymianą gospodarczą - obejmuje: międzynarodową wymianę towarów, międzynarodową wymianę usług, międzynarodowe transfery kapitału, międzynarodowe przepływy technologii oraz międzynarodowe przepływy siły roboczej.

1.1.2.1. Międzynarodowa wymiana towarów

Podstawowym obszarem międzynarodowego obrotu gospodarczego jest **międzynarodowa wymiana towarów**. Jest to najstarszą historycznie i najpowszechniej stosowaną formą wymiany międzynarodowej. Najczęściej zamyka się ją w ramach szeroko rozumianego handlu zagranicznego, rozumiejąc pod tym pojęciem odpłatną wymianę towarów i usług z kontrahentami mającymi swoją siedzibę poza granicami kraju.

Podstaw międzynarodowej wymiany towarów upatruje się w podziale pracy i specjalizacji w skali międzynarodowej. Głównym jej zadaniem jest wspomaganie procesów produkcji, a przez to także wzrostu efektywności gospodarowania. Sprzyja ona także lepszemu zaspokojeniu potrzeb konsumpcyjnych społeczeństwa.

Realizacja międzynarodowej wymiany towarowej - dostrzeganej przez jej wielkość i dynamikę - jest ściśle zależna od kształtowania się cen na towary eksportowane i importowane oraz od organizacyjno–funkcjonalnych form przepływu towarów.

1.1.2.2. Międzynarodowa wymiana usług

Międzynarodowa wymiana usług jest tym obszarem międzynarodowego obrotu gospodarczego, który coraz bardziej zyskuje na znaczeniu. Usługi - określane zazwyczaj jako świadczenie społecznie użytecznych czynności nie związanych bezpośrednio z wytwarzaniem dóbr rzeczowych - zaczęły odgrywać coraz większą rolę jako odrębny składnik wymiany międzynarodowej. Ich wzrost i rozszerzanie w ramach wymiany są ściśle związane z postępem technicznym i intensyfikacją powiązań gospodarczych. Jednocześnie konieczne się stało rozszerzenie pojęcia „usługa" na te dziedziny działalności, które tworzą dobra materialne (poza działalnością w przemysłach przetwórczym i wydobywczym oraz w rolnictwie), to jest usługi budowlane, krawieckie itp.

Ogromna różnorodność i nieporównywalność usług, przy znacznych różnicach terminologicznych i nieporównywalności statystyk narodowych, stanowi znaczące

utrudnienie w analizach i ocenach roli tego obszaru wymiany międzynarodowej w gospodarce światowej. Na przeszkodzie stoją zwłaszcza cechy usług. Efekt większości z nich nie przybiera postaci materialnej, co powoduje, że większości usług nie można świadczyć na zapas oraz magazynować. Trudno je również rejestrować, a zwłaszcza uchwycić moment sprzedaży. Ich zaletą jest natomiast to, że ich eksport jest na ogół bardziej efektywny, niż eksport dóbr materialnych.

Wzrost znaczenia usług w międzynarodowych obrotach gospodarczych nastąpił na skutek wielu czynników. Do najważniejszych zaliczyć należy: wzrost zamożności społeczeństw i dysponowanie większą ilością wolnego czasu (co wywołało zapotrzebowanie na dodatkowe usługi wykonywane dotąd w obrębie gospodarstw domowych oraz na usługi przedtem nie istniejące); wzrost produkcji towarów, które pociągnęły za sobą rozwój usług uzupełniających (np. transport, ubezpieczenia); unowocześnienie sektora usług w miarę postępu techniki, a w ślad za tym narodziny nowych rodzajów usług; zwiększenie możliwości świadczenia usług na odległość dzięki nowoczesnej technice (np. łączność komputerowa); wzrost specjalizacji usług i rozwój wyspecjalizowanych firm usługowych itd.

Czynniki te spowodowały istotny wzrost roli usług w rozwoju gospodarczym wielu krajów oraz w tworzeniu produktu krajowego, a także kształtowaniu sytuacji płatniczej tych krajów. W związku z tym można zaobserwować następującą prawidłowość: im gospodarka jest bardziej rozwinięta, tym jest w niej wyższy udział usług w tworzeniu PKB oraz w ogólnym zatrudnieniu.

1.1.2.3. Międzynarodowe transfery kapitału

Istotnym elementem składowym i funkcjonalnym międzynarodowej wymiany gospodarczej są **międzynarodowe transfery** (przepływy) **kapitału**. W szerokim znaczeniu są one rozumiane jako wszelkie, odnotowane w bilansie płatniczym, ruchy kapitału przez granicę. W wąskim zaś znaczeniu są to ruchy kapitału podejmowane z motywu zysku przez podmioty gospodarcze inne niż bank centralny.

Podmiotami dokonującymi obrotów kapitałowych mogą być przedsiębiorstwa, gospodarstwa domowe, banki komercyjne, budżety różnych szczebli, a także bank centralny. Cechą różnicującą te podmioty w przeprowadzaniu transferów kapitałowych jest to, że transfery kapitałowe dokonywane przez przedsiębiorstwa, gospodarstwa domowe oraz banki komercyjne są podejmowane z chęci zysku, natomiast przez bank centralny dla osiągnięcia celów związanych z makroekonomiczną polityką państwa.

Przyczynami uczestnictwa podmiotów gospodarczych - pomijając bank centralny - w międzynarodowych transferach kapitałowych są przede wszystkim:

a) chęć zapewnienia w krótkim okresie wyższej stopy zysku niż przynoszą inwestycje w kraju, która jest wywołana ograniczonymi rozmiarami rynku wewnętrznego, wysokimi płacami i podatkami lub wysokimi cenami surowców;

b) dążenie do osiągnięcia wyższej stopy procentowej od wolnych kapitałów;

c) zagwarantowanie dostępu do deficytowych źródeł surowców;

d) ominięcie barier celnych za pomocą lokat kapitału w krajach, w których te bariery nie występują;

e) możliwość wykorzystania przewagi technologicznej, która nie występuje w stosunkach z krajowymi producentami, a stwarza możliwość osiągnięcia zysku za granicą;

f) motyw lepszej lokaty kapitału co do terminów, stopy zysku, stopy ryzyka, oprocentowania, płynności itp.

g) zapewnienie bezpieczeństwa lokat kapitałowych, o którym przede wszystkim stanowi stabilizacja ekonomiczna i polityczna.

Przyczynami angażowania się banku centralnego w międzynarodowe przepływy kapitałowe są z kolei:

a) możliwość interwencji na międzynarodowym rynku walutowym w celu niedopuszczenia do spadku kursu waluty obcej, co jest związane z zakupem dewiz - a więc eksportem kapitału - lub też w celu obrony kursu własnej waluty przez sprzedaż dewiz - a więc import kapitału;

b) konieczność obrony waluty narodowej w sytuacji, gdy do osiągnięcia tego celu nie wystarczają własne zasoby.

We współczesnym świecie spotykamy się z różnymi formami transferu kapitału, których wskazanie wymaga odwołania się do kilku kryteriów ich klasyfikacji.

Ze względu na kryterium czasu wyróżnia się krótkookresowe i długookresowe ruchy kapitału. Gdy czas spłaty wywiezionego lub przywiezionego kapitału nie przekracza jednego roku, to mamy do czynienia z krótkookresowym ruchem kapitału w formie kredytów krótkookresowych, którymi są przede wszystkim kredyty handlowe, niektóre rodzaje kredytów finansowych oraz krótkoterminowe lokaty na rynku walutowym. Gdy zaś okres spłaty przekracza rok, to mamy do czynienia z długookresowym ruchem kapitału.

Odwołując się do kryterium pochodzenia wywożonego kapitału, wyróżnia się wywóz kapitału ze źródeł publicznych oraz wywóz kapitału ze źródeł prywatnych.

Obszarem wywozu kapitału ze źródeł publicznych są budżety różnego rodzaju agend rządowych, budżety lokalne, a także budżety organizacji międzynarodowych, które są uruchamiane przede wszystkim dla osiągnięcia celów makroekonomicznych lub regionalnych. Natomiast wywóz kapitału ze źródeł prywatnych obejmuje wszystkie formy wywozu kapitału przez przedsiębiorstwa, banki komercyjne i osoby prywatne, z zamiarem osiągnięcia jak najwyższego zysku.

Odwołując się z kolei do kryterium formy wywożonego kapitału, wyróżnia się:

a) **bezpośrednie lokaty kapitałowe** - określane także jako *inwestycje bezpośrednie* - którymi są podejmowanie od podstaw samodzielnej działalności gospodarczej za granicą albo przejmowanie kierownictwa już istniejącego i funkcjonującego przedsiębiorstwa.

Polegają one na lokowaniu kapitałów w przedsiębiorstwach innych krajów, czyli prowadzą do zaangażowania wywiezionych środków w działalność gospodarczą. Dokonują je najczęściej przedsiębiorstwa, mające rangę przedsiębiorstw–korporacji transnarodowych, w przedsiębiorstwa posiadające udziały w firmach zlokalizowanych więcej niż w jednym kraju i kontrolujących te udziały. Są one, jako takie, elementem strategii tych przedsiębiorstw w dążeniu do rozwoju przez ekspansję na rynku światowym.

b) **pośrednie lokaty kapitałowe** - zwane często *inwestycjami portfelowymi* - którymi są długoterminowe lokaty w zagranicznych papierach wartościowych.

Polegają one na zakupie zagranicznych papierów wartościowych (akcje, obligacje, skrypty dłużne, bony skarbowe), które przynoszą dochód, ale nie dają prawa własności i kontroli nad przedsiębiorstwami i instytucjami, które są emitantem tych papierów. Dokonują je zazwyczaj właściciele drobnych kapitałów, którzy dążą do uzyskania wyższych zysków i dywidend.

c) **lokaty na rynku walutowym**, którymi są krótkookresowe przepływy kapitału, sprowadzające się do lokowania kapitału na rynku zagranicznym w formie depozytów krótkoterminowych oraz niektórych papierów wartościowych, z zamiarem uzyskania zysku większego, od możliwego do osiągnięcia na rynku krajowym. Powodują je najczęściej różnice w poziomie stopy procentowej w innych krajach oraz różnice kursowe. W warunkach normalnych mogą przybrać charakter przepływu niespekulacyjnego, gdy dotyczą czasowo wolnych kapitałów ulokowanych w krótkim okresie na korzystniejszej niż w kraju stopie procentowej. Natomiast spekulacyjnymi będą przepływy kapitałowe wówczas, gdy są spowodowane ucieczką z kraju przed niekorzystną zmianą kursów walutowych (czego przejawem jest

dewaluacja lub rewaluacja waluty krajowej), a następnie - po stabilizacji warunków - powrócą do kraju. Pozwala to uzyskać zyski nadzwyczajne.

d) **kredyty handlowe**, którymi są kredyty bezpośrednio związane z wymianą towarową. Ich istotą jest to, że są udzielane przez eksportera importerowi i często są elementem zwiększającym konkurencyjność danego towaru. Odgrywają szczególną rolę w obrocie towarowym między krajami uprzemysłowionymi a krajami się rozwijającymi, a także w obrocie gotowymi obiektami przemysłowymi oraz dużymi obiektami transportowymi (statki, samoloty).

e) **kredyty finansowe**, które polegają na postawieniu do dyspozycji kredytobiorcy określonych środków finansowych, bez ograniczenia sposobu ich spożytkowania. Przybierają formę pożyczek finansowych udzielanych przez banki. Niekiedy są one udzielane również przez agendy rządowe i organizacje międzynarodowe, z przeznaczeniem na osiągnięcie konkretnego celu, na przykład na ustabilizowanie waluty, sfinansowanie konkretnych przedsięwzięć inwestycyjnych czy też zrekompensowania strat wynikłych z załamania cen podstawowego towaru eksportowego. Funkcjonowanie tej formy przepływu kapitału wiąże się z pewnym ryzykiem dla podmiotu udzielającego kredytu. Wynika ono z ograniczonych możliwości dochodzenia swoich wierzytelności od podmiotu gospodarczego znajdującego się poza krajowym obszarem jurysdykcji, jak również zagrożeń związanych z zaprzestaniem spłaty lub obsługi kapitału z powodu niewypłacalności podmiotu zaciągającego kredyt. Zabezpieczeniu się przed takimi sytuacjami służy instytucja gwarancji rządowych lub ze strony jego agend.

W odniesieniu do przepływu kapitału, w który jest zaangażowane państwo, mamy do czynienia z formami przepływu określanymi jako międzynarodowe przepływy **kapitału pożyczkowego**. Polegają one na udzielaniu przez międzynarodowe instytucje finansowe, państwa, banki i przedsiębiorstwa kredytów (o różnym czasie spłaty, różnej skali oprocentowania i na różnych warunkach spłaty) poszczególnym państwom, przedsiębiorstwom i instytucjom prywatnym. Niektóre z nich - zwłaszcza te od organizacji międzynarodowych i mające charakter kredytów państwowych - mogą w określonych warunkach zostać potraktowane jako pomoc gospodarcza.

Skutkiem międzynarodowych przepływów kapitałowych jest wzrost światowego dochodu, który jest efektem tego, że eksport kapitałów do krajów odczuwających deficyt kapitału, pozwala na uruchomienie w nich nie wykorzystywanych czynników produkcji.

1.1.2.4. Międzynarodowe przepływy technologii

Postęp techniczny i związany z nim rozwój międzynarodowego podziału pracy przyczyniają się do wzrostu intensywności powiązań ekonomicznych między poszczególnymi krajami. W ostatnich latach coraz ważniejszym obszarem tych powiązań stał się **międzynarodowy przepływ** (transfer) **technologii**, rozumiany jako transmitowanie wiedzy technicznej i umiejętności jej zastosowania w produkcji określonych wyrobów. Zazwyczaj jest on związany z przenoszeniem tej wiedzy i umiejętności z krajów bardziej rozwiniętych do krajów opóźnionych w rozwoju.

Samo pojęcie technologii w tym procesie należy postrzegać dwojako: w ujęciu szerszym - jako ogólną wiedzę techniczną dotyczącą danej techniki - w ujęciu zaś węższym - jako konkretną wiedzę techniczną i umiejętności jej zastosowania w praktyce - w produkcji określonych wyrobów. W odniesieniu do międzynarodowych przepływów technologii, najczęściej się odwołuje do węższego rozumienia technologii.

Międzynarodowy transfer technologii jest uwarunkowany wieloma czynnikami, m.in.: przyczynami i motywami jego zaistnienia, warunkami dostępu do wiedzy i technologii innych krajów, dostępnością do technologii i ich ochroną przez kraje technicznie zaawansowane.

Przyczyn przepływu technologii w skali międzynarodowej należy upatrywać z jednej strony w nierównomiernym rozwoju sił wytwórczych i postępu technicznego w skali świata, z drugiej zaś, w upodabnianiu wiedzy technicznej, technik wytwarzania i rodzajów wytwórczości w skali międzynarodowej wskutek autonomicznego rozwoju nauki i techniki w poszczególnych krajach. Zainteresowane przepływem technologii są zarówno kraje mniej rozwinięte, jak i kraje wysoko rozwinięte. Kraje mniej rozwinięte dążą do podniesienia ogólnego poziomu technicznego oraz przyspieszenia swego rozwoju ekonomicznego. Pozwala im to również zaoszczędzić wiele wysiłków i nakładów oraz szybciej osiągnąć postawione cele. Natomiast kraje wysoko rozwinięte - a w praktyce przedsiębiorstwa i wielkie organizacje gospodarcze tych krajów - są zainteresowane przepływami technologii ze względu na dążenie do okresowego utrzymania swego monopolu w zakresie nowych technologii, a przez ich sprzedaż - określaniem warunków i granic jej rozpowszechniania oraz narzucania zobowiązań partnerom w zakresie utrzymywania określonych rozmiarów produkcji i sprzedaży, w tym także sprzedaży na określonych rynkach.

O międzynarodowym transferze technologii stanowi w dużej mierze jej dostępność. O ile nie ma przeszkód w dostępie do ogólnej wiedzy technicznej - ponieważ jest ona przekazywana w książkach, podręcznikach, periodykach technicznych, referatach na konferencje i seminaria, na wystawach i targach międzynarodowych (podnosi bowiem ogólny poziom techniczny danego kraju i zbliża do opanowania w przyszłości technologii produkcji dóbr coraz bardziej skomplikowanych i o wyższym poziomie produkcji) - o tyle do jej bezpośredniego wykorzystania jest jeszcze bardzo daleko. Ograniczony jest natomiast dostęp do technologii w jej węższym znaczeniu. Jej pozyskanie wymaga nie tylko zakupu licencji oraz maszyn i materiałów do produkcji, ale również, w wielu przypadkach, uzyskanie odpowiedniego nadzoru i doradztwa technicznego ze strony specjalistów z kraju, który sprzedaje technologie, a także odpowiedniego przeszkolenia kadr technicznych. Oznacza to, że łączne koszty takiego transferu są wysokie. Najczęściej w odniesieniu do takiego transferu jest wymagane uzyskanie zezwolenia władz kraju, z którego ma być ona transferowana. Uzyskanie technologii bez zgody i wiedzy lub mimo zakazu jej transferu z kraju, który nią dysponuje jest bardzo utrudnione.

Trudności w pozyskaniu technologii wynikają w dużej mierze z jej ochrony przez kraje, które nią dysponują. Podstawy prawne w postaci specjalnego ustawodawstwa i odpowiednich przepisów proceduralnych, gwarantują ochronę praw wynalazcy zarówno w kraju (prawo patentowe), jak i poza jego granicami (umowy patentowe). Ustawodawstwo wielu krajów rozwiniętych gospodarczo, często zawiera przepisy regulujące i ograniczające dostęp do technologii obcokrajowcom (wymaga uzyskania przez nich licencji na wywóz danej technologii oraz podporządkowania się organom administracyjno–kontrolnym tego kraju w zakresie pozyskania i wykorzystania określonej technologii). Ograniczenia przepływu technologii mają swoje źródła przede wszystkim we względach strategiczno–militarnych, ale mogą być także tworzone ze względów społecznych i ekonomicznych.

Ważnym zagadnieniem, konkretyzującym istotę międzynarodowego transferu technologii, są formy jej transferu oraz dynamika.

Międzynarodowy transfer technologii przybiera różne formy techniczno–organizacyjne - od obrotów wyrobami gotowymi o wysokim stopniu zaawansowania technicznego, sprzedaży licencji i patentów, udostępniania know–how, dokonywania zagranicznych inwestycji bezpośrednich - po emigrację specjalistów.

Do najstarszych form transferu należy zakup za granicą produktu gotowego. Następnie starano się uruchomić jego produkcję w kraju i przez stopniowe udo-

skonalanie osiągnąć wyrób zbliżony do wyrobu zakupionego. Rozwiązanie takie nie jest łatwe do zastosowania, zwłaszcza jeśli dotyczy wykorzystania w produkcji technologii intensywnych.

Współcześnie międzynarodowy transfer technologii odbywa się za pośrednictwem przedsiębiorstw transnarodowych. Ta forma przepływu jest uznawana za najbardziej kompletny i bezpieczny transfer wysoko zaawansowanej technologii, przenoszone bowiem są nie tylko metody wytwarzania, potrzebne maszyny i urządzenia, materiały do produkcji, ale także personel kierowniczy i techniczny, co jednocześnie stwarza możliwość pełnienia kontroli nad udostępnioną technologią.

Zbliżoną do transferu formą przepływu technologii jest tworzenie spółek o kapitale mieszanym. Rozwiązanie to jest podobne do poprzedniego, z tym, że kontrola nad przekazywaną technologią nie jest już taka pełna.

Ważną formą transferu technologii jest sprzedaż licencji i patentów. Umożliwia ona kupującym ich uruchomienie i rozwój produkcji określonych wyrobów w kraju. Odwołanie się do tej formy transferu technologii, wiąże się na ogół z utrzymaniem doradztwa technicznego ze strony kraju udzielającego patentów i licencji.

Współcześnie stosowaną formą transferu technologii jest również przemieszczanie się specjalistów, a więc ludzi wykształconych, posiadających określoną wiedzę i umiejętności techniczne, którzy opanowali sposób (tajemnicę) produkcji określonych dóbr.

Niekiedy transfer technologii dzieli się na pionowy i poziomy. Z transferem pionowym mamy do czynienia wtedy, gdy jest przekazywany cały zasób kompleksowej informacji, poczynając od badań podstawowych - poprzez badania stosowane, wytwarzanie produktów prototypowych, wdrażanie ich do produkcji - aż po jej rozwój na skalę przemysłową. Ta forma jest jednak rzadko spotykana i ma miejsce zazwyczaj między przedsiębiorstwem macierzystym a przedsiębiorstwem filialnym. Natomiast z transferem pionowym mamy do czynienia wówczas, gdy się przekazuje technologię zastosowaną przy produkcji określonego wyrobu w jednym kraju, do produkcji takiego samego wyrobu w innym kraju. Jest on najczęściej stosowanym typem transferu technologii w międzynarodowych stosunkach ekonomicznych.

Dla kraju pozyskującego technologię, bez względu na formę jej transferu, jest uzyskanie nie tylko informacji i prawa do wykorzystania technologii, ale także zdobycie konkretnych umiejętności praktycznych i nabycie doświadczenia produkcyjnego.

1.1.2.5. Międzynarodowe przepływy siły roboczej

We współczesnych międzynarodowych obrotach gospodarczych znaczące miejsce mają również **międzynarodowe przepływy siły roboczej**, rozumiane jako zmiana pobytu i miejsca zamieszkania na okres nie krótszy niż jeden rok. Zjawisko to nie jest nowe, ma bowiem swoją tradycję. Przyczyny międzynarodowej migracji ludności są powodowane przede wszystkim względami ekonomicznymi (dążenie do pozyskania wyższej płacy), ale także politycznymi, religijnymi, ideologicznymi czy rasowymi. W wielu przypadkach wskazane przyczyny nakładają się na siebie. Najważniejszymi są przyczyny ekonomiczne, w tym najczęściej dążenie do pozyskania wyższej płacy.

Zjawisko migracji wymaga podjęcia szeregu bardzo intensywnych, trudnych, ryzykownych i często kosztownych przedsięwzięć, które z reguły natrafiają na bariery o charakterze administracyjnym ze strony kraju docelowej migracji. Trudna do pokonania jest bariera adaptacyjna, która zmusza imigranta do dostosowania się do warunków panujących w kraju osiedlenia. W pierwszym rzędzie konieczne się staje opanowanie języka obcego, przyjęcie nowych zwyczajów i adaptacja do innego kręgu kulturowego. Ujawniają się również przeszkody formalne, na przykład trudności z uznaniem dyplomów i uprawnień, co sprawia, że imigrant jest w kraju osiedlenia plasowany z reguły na dalekiej pozycji społecznej. Bolączką migracyjną są często także przejawy wrogości i niechęci do imigrantów ze strony społeczeństwa kraju osiedlenia.

Migracja siły roboczej - podobnie jak wywóz kapitału - powoduje istotne skutki ekonomiczne. Wpływ ten ujawnia się zarówno w kraju eksportującym siłę roboczą, jak i w kraju ją importującym. W kraju eksportującym siłę roboczą, emigracja zwiększa możliwości produkcyjnego zatrudnienia części siły roboczej dotąd bezrobotnej. Na gospodarkę tych krajów korzystnie wpływają także transfery części zarobków emigrantów. Pewną korzyścią dla tych krajów jest także powrót części spośród emigrantów, dysponują bowiem oni nie tylko nowymi kwalifikacjami zawodowymi, ale również podejmują często - opierając się na zgromadzonych poza granicami kapitałach - działalność inwestycyjną w kraju rodzimym. Stratą dla kraju będącego źródłem migracji jest pozbywanie się części bardzo przedsiębiorczej siły roboczej. Jest ona znaczna zwłaszcza wówczas, gdy emigrują osoby mające wysokie kwalifikacje zawodowe.

Natomiast kraj przyjmujący imigrantów, uzyskuje z reguły większe korzyści niż kraj, z którego oni pochodzą. Ze względu na to, że imigrantami są najczęściej

ludzie młodzi i dobrze wykształceni, pozyskuje on pracowników bez konieczności ponoszenia wydatków na ich kształcenie. Korzyści te mają miejsce zwłaszcza wówczas, gdy imigranci mogą stosunkowo szybko zapełnić lukę na rynku pracy. Niekiedy bardzo przydatne okazują się unikatowe kwalifikacje imigrantów, pozwalające na wzbogacenie oferty rynkowej bądź przyczynianie się do postępu naukowo–technicznego w jakiejś dziedzinie. Zagrożeniami zaś dla kraju przyjmującego imigrantów są zagrożenia w postaci ponoszenia szeregu wydatków związanych z koniecznością przystosowania ich do życia w nowych warunkach.

1.1.3. Międzynarodowe stosunki finansowe

Międzynarodowe stosunki finansowe - jako część międzynarodowych stosunków ekonomicznych - obejmują problematykę systemu pieniężno–walutowego, systemu rozliczeń międzynarodowych oraz systemu cen światowych i mechanizmów jego kształtowania.

Podstawowym elementem międzynarodowych stosunków finansowych jest system pieniężno–walutowy, nazywany także finansowo–walutowym. Jego konstrukcja jest oparta na międzynarodowym systemie walutowym, który tworzą wszystkie rodzaje pieniądza, powszechnie i w długim okresie używane we wzajemnych rozliczeniach międzynarodowych zarówno przez kraje, dla których są one pieniądzem krajowym, jak i przez kraje trzecie (z których żaden nie jest ich emitantem) - i pełniące w nich funkcje miernika wartości, środka płatniczego i środka gromadzenia rezerw. Pieniądze takie są określane mianem waluty. Są one przy tym dalece zróżnicowane pod względem zasięgu i zakresu oddziaływania oraz pełnionych ról i funkcji. Ze względu na zasięg oddziaływania wyróżnia się walutę krajową i międzynarodową. Ze względu zaś na zakres oddziaływania waluty się dzieli na wymienialne i niewymienialne.

Walutą krajową jest pieniądz narodowy, który pełni wszystkie przypisane mu funkcje (miernika wartości, środka wymiany, środka płatniczego, tezauryzacji, pieniądza światowego), ograniczone jedynie w odniesieniu do części z nich w zakresie pełnienia funkcji pieniądza światowego.

Walutą międzynarodową może być złoto, pieniądz narodowy (kreowany przez narodowe władze monetarne poszczególnych państw) oraz pieniądz międzynarodowy (kreowany przez międzynarodowe instytucje finansowe). Mogą one mieć charakter walut światowych i regionalnych.

Walutą światową jest pieniądz o zasięgu międzynarodowym. W obecnym, wielowalutowym systemie jest nim dolar amerykański, a obok niego także marka niemiecka i jen japoński oraz tzw. specjalne prawa ciągnienia (SDR) MFW, pełniące rolę pieniądza światowego. Z walutą światową jest ściśle związane pojęcie pieniądza światowego, to jest takiego pieniądza, który służy do regulowania (wyrównywania) sald bilansów płatniczych. Z kolei walutą regionalną jest pieniądz narodowy, będący walutą międzynarodową o zasięgu międzynarodowym. Walutami tego typu są między innymi frank francuski, funt szterling i frank szwajcarski. Pieniądz międzynarodowy, będący walutą międzynarodową o zasięgu regionalnym, bywa nazywany pieniądzem regionalnym. Przykładem takiego pieniądza jest EURO (wcześniej ECU), będący pieniądzem międzynarodowym krajów Europejskiego Systemu Walutowego.

Podział na waluty wymienialne i niewymienialne jest wynikiem odwołania się do kryterium zakresu pełnionej roli pieniądza w transakcjach międzynarodowych.

Walutami wymienialnymi są te pieniądze, za których pośrednictwem można bez ograniczeń nabywać inne waluty i transferować je do innego kraju. Są nimi waluty tych krajów, które nie stosują żadnych ograniczeń w stosunku do transakcji dokonywanych ich walutą przez zagraniczne rządy, przedsiębiorstwa lub osoby fizyczne.

Walutami niewymienialnymi zaś są te pieniądze, których obroty oraz transfer za granicę jest całkowicie lub częściowo ograniczony, to znaczy, że może być on dokonywany tylko po uzyskaniu odpowiedniego zezwolenia władzy monetarnej danego kraju.

Istnienie i funkcjonowanie walut międzynarodowych jest ściśle związane z rynkiem walutowym oraz z wymienialnością walut. Rynek walutowy jest pośrednikiem w transakcjach kupna i sprzedaży walut obcych - i jako taki stanowi zespół wszystkich instytucji i osób wymieniających waluty obce oraz reguł rządzących zawieraniem transakcji (kupna i sprzedaży) walutowych. Ma on wymiar krajowy i międzynarodowy.

Z rynkiem walutowym ściśle się wiąże pojęcie i funkcjonowanie **kursu walutowego**- rozumianego jako cena płacona w walucie krajowej za jednostkę waluty obcej lub cena waluty krajowej wyrażona w walucie obcej - i pełniącego funkcje informacyjną i cenotwórczą. Kurs walutowy jest więc ceną jednej waluty, wyrażoną w innej walucie. Jako taki jest on także relacją (stosunkiem), w jakiej jedna waluta jest wymienialna na inną. Kursy walut są ogłaszane przez bank centralny,

najczęściej przez podanie liczby jednostek waluty własnej, odpowiadającej jednostce waluty obcej. Podaje się je odrębnie jako **kurs kupna** - czyli skupu danej waluty przez bank - oraz **kurs sprzedaży** - czyli sprzedaży danej dewizy przez bank. Kursy kupna i sprzedaży są ustalane administracyjnie przez władze monetarne danego kraju - i wówczas noszą nazwę **kursów sztywnych** - bądź też mogą być wynikiem kształtujących się relacji między popytem na daną walutę i jej podażą - i wówczas noszą nazwę **kursów zmiennych**.

Kursem sztywnym jest taki kurs, który ma z góry określony poziom i wokół którego mogą występować niewielkie wahania w z góry określonych granicach. Wyznaczane są one przez władze monetarne jako kursy parytetowe, to znaczy jako stosunek parytetu waluty jednego kraju do parytetu drugiego kraju lub jako kursy centralne, które są ceną krajowej jednostki monetarnej wyrażoną w stosunku do pieniądza międzynarodowego, jakim jest SDR, kreowany przez Międzynarodowy System Walutowy lub w stosunku do pieniądza regionalnego EURO (poprzednio do ECU), kreowanego przez Europejski System Walutowy.

Kursem zmiennym - określanym często jako płynny - jest zaś kurs, który się waha pod wpływem zmian w popycie na daną walutę w stosunku do jego podaży, bez ustalania z góry amplitudy tych wahań. Rola władz monetarnych względem tego rodzaju kursu sprowadza się do oddziaływań na amplitudę wahań waluty przez ich dewaluację lub rewaluację.

Istotnym problemem przy rozliczeniach transakcji z zagranicą jest poziom kursu walutowego. Znaczący wpływ na rozliczenia finansowe ma wymienialność walut. Najogólniej polega ona na prawie do swobodnego kupowania i sprzedawania obcego pieniądza - w tym złota - za walutę krajową oraz na rozliczeniach międzynarodowych w walucie narodowej i walutach obcych bez jakichkolwiek ograniczeń. Obecnie żadna współczesna waluta nie spełnia tego warunku. Uzupełnieniem tej niedoskonałości jest z jednej strony powstanie wielu rodzajów wymienialności, z drugiej zaś, ukształtowanie się i funkcjonowanie kilku systemów rozliczeń międzynarodowych.

Istotą systemu rozliczeń obrotów z zagranicą jest regulowanie powstałych między podmiotami znajdującymi się w różnych krajach należności i zobowiązań pieniężnych z tytułu obrotów handlowego, usługowego, kapitałowego i świadczeń jednostronnych (nieodpłatnych). Stanowią go zarówno mechanizmy rozliczeń, jak i instytucjonalne oraz ekonomiczne warunki ich realizacji. Rozliczenia międzynarodowe mogą być realizowane w dwojaki sposób: bez udziału pieniądza - i wów-

czas przybierają formę kompensat towarowych - lub z wykorzystaniem pieniądza gotówkowego, przekazywanego sprzedającemu przez kupującego.

Wsparciem dla funkcjonujących form rozliczeń obrotów handlowych stały się międzynarodowe ramy instytucjonalne handlu międzynarodowego, które pozwalają jego uczestnikom korzystnie się rozliczać.

Istotnym elementem międzynarodowych stosunków finansowych jest system cen światowych i mechanizmy jego kształtowania. Stanowi go z jednej strony ogół cen towarów (wyrażonych w pieniądzu światowym) uczestniczących w wymianie międzynarodowej, z drugiej zaś, mechanizmy kształtowania się cen towarów będących przedmiotem eksportu i importu. Ranga tego elementu wynika stąd, że w znacznym stopniu stanowią one o wielkości i dynamice międzynarodowych obrotów handlowych, a także o korzyściach, jakie poszczególne kraje odnoszą z handlu zagranicznego. Pomocny w ocenie tych zjawisk jest syntetyczny wskaźnik warunków wymiany (*terms of trade*).

1.2. INTEGRACJA GOSPODARCZA

Integracja gospodarcza w rozumieniu międzynarodowych stosunków ekonomicznych ma wiele znaczeń (schemat 1.2).

W pierwszym znaczeniu - jako stan i jako proces - **integracja gospodarcza** jest (wg interpretacji Z. Kameckiego) wytworzeniem się na podstawie wykształconej jednolitej struktury ekonomicznej pewnego organizmu gospodarczego, obejmującego grupę krajów, który ze względu na wysoki stopień wewnętrznych powiązań ekonomicznych i osiągniętą w ich wyniku wewnętrzną spójność ekonomiczną, widocznie się wyodrębnia z całokształtu gospodarki światowej. Mówi się też o niej (B. Balasa), że jest procesem obejmującym odpowiednie zmiany w strukturze ekonomicznej danej grupy krajów, w kierunku tworzenia się jednolitej struktury ekonomicznej, a opierając się na niej - jednolitego organizmu gospodarczego.

W innym znaczeniu **integracja gospodarcza** jest rozumiana jako **proces regulowany przez mechanizm wolnego rynku lub też kształtowany przez państwo**. Jako taka, bywa procesem likwidacji barier w międzynarodowym obrocie towarów, pracy, kapitału i usług w celu stworzenia warunków do niezakłóconego funkcjonowania mechanizmu wolnego rynku. Widzi się w niej również czynnik koordynacji, a następnie unifikacji polityki ekonomicznej w obrębie grupy państw.

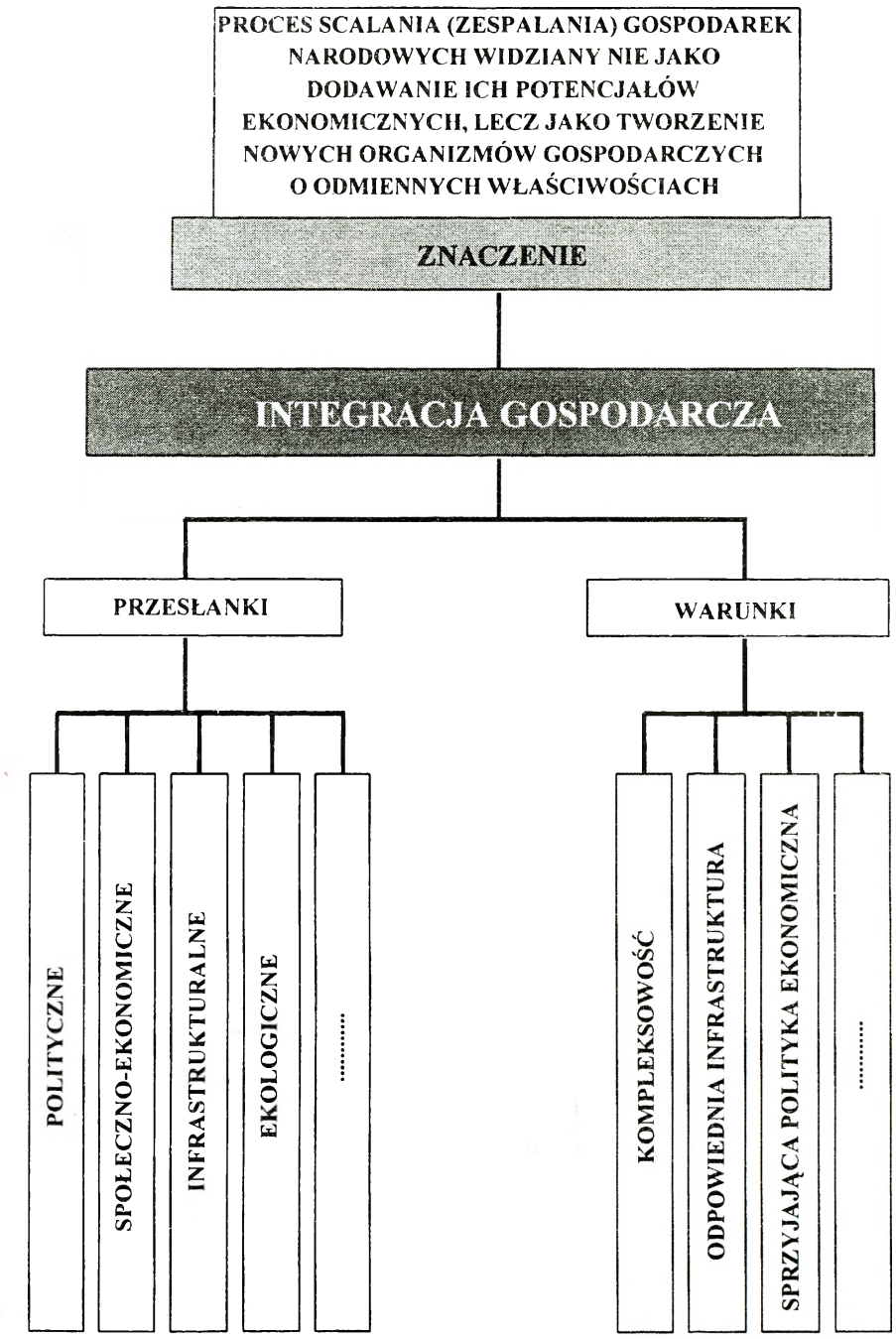

Schemat 1.2. Znaczenie, przesłanki i warunki integracji gospodarczej

Kolejne znaczenie integracji wiąże się z **korzyściami** z niej płynącymi. Mając to na uwadze przez międzynarodową integrację gospodarczą rozumie się rozwijanie takich powiązań, które wszystkim krajom, należącym do ugrupowania integracyjnego, przynoszą korzyści większe od możliwych do osiągnięcia, niż w przypadku jej braku.

Potocznie integrację gospodarczą określa się jako proces scalania (zespalania) gospodarek narodowych, widziany jednak nie jako dodawanie potencjałów ekonomicznych, lecz jako tworzenie nowych organizmów gospodarczych o odmiennych właściwościach.

Współczesna integracja gospodarcza jest procesem obiektywnym, u którego podstaw znajdują się wymagania współczesnego etapu rozwoju gospodarczego, a zwłaszcza konieczność zapewnienia wielkiej skali produkcji, szybkiego postępu technicznego, rozwoju specjalizacji i kooperacji zarówno w samej produkcji, jak i w badaniach naukowych oraz konieczność dysponowania szerokimi rynkami zbytu. Podstawowym jej celem jest wzrost efektywności gospodarowania, którego realizacji służą możliwości unowocześnienia gospodarki przez zmiany w jej strukturze.

O międzynarodowej integracji gospodarczej decyduje cały szereg przesłanek (schemat 1.2), które można podzielić na: polityczne, społeczno–ekonomiczne, infrastrukturalne, ekologiczne i inne.

Politycznymi przesłankami integracji gospodarczej są: jednolity ustrój i zbieżność celów polityki zagranicznej. Są to warunki konieczne, ale niewystarczające.

Przesłankami społeczno–ekonomicznymi są: tempo wzrostu dochodu narodowego i poziom efektywności gospodarowania. W ślad za tym wskazać trzeba na: poprawę warunków rozwoju handlu (korzystne ceny, możliwości zakupu oraz zbytu towarów), poprawę warunków rozwoju produkcji (zwiększenie skali produkcji, koncentracja nakładów na produkty bardziej opłacalne, rozwój specjalizacji i kooperacji produkcji), poprawę warunków rozwoju techniki i obniżenie kosztów postępu technicznego.

Istotą przesłanek infrastrukturalnych są możliwości (standaryzacyjne i unifikacyjne) wspólnego kształtowania infrastruktury lądowej, wodnej i powietrznej, łączności i informatyki.

Z kolei przesłanki ekologiczne wiążą się z możliwościami wspólnej ochrony środowiska naturalnego.

Rozwój międzynarodowej integracji gospodarczej jest uzależniony od szeregu warunków (schemat 1.2), spośród których najważniejszymi są:

a) **komplementarność**, czyli wzajemne dopasowanie struktur gospodarczych, które może mieć charakter międzygałęziowy (kiedy jego podstawą są różnice w zasobach czynników produkcji, wynikające z różnic naturalnych w zasobach surowcowych, położeniu geograficznym i warunkach klimatycznych) lub wewnątrzgałęziowy (kiedy jego podstawą są różnice w wydajności czynników produkcji, wynikające z postępu naukowo–technicznego);

b) **odpowiednia infrastruktura**, w tym zwłaszcza rozwinięte połączenia kolejowe, drogowe, morskie, telekomunikacyjne, informatyczne i inne, czyli w pierwszym rzędzie infrastruktura krajów sąsiedzkich, tradycyjnie rozwijających ze sobą handel, kooperację produkcji i inne formy współpracy międzynarodowej;

c) **sprzyjająca polityka ekonomiczna**, wyrażająca się we wzajemnym udzielaniu sobie preferencji celnych, parataryfowych i pozataryfowych, wprowadzaniu swobody przepływu kapitału, pracy i innych czynników produkcji, koordynacji polityki gospodarczej lub też w prowadzeniu wspólnej polityki ekonomicznej.

Zaznaczyć trzeba, że jeśli dwa pierwsze warunki mają charakter strukturalny, to ostatni ma charakter instytucjonalny.

1.3. TEORIE MIĘDZYNARODOWYCH STOSUNKÓW EKONOMICZNYCH

Teorie międzynarodowych stosunków ekonomicznych są najczęściej sprowadzane do teorii handlu międzynarodowego (zagranicznego). Historia myśli ekonomicznej potwierdza istnienie wielu ich koncepcji (schemat 1.3). Dla przybliżenia ich istoty najtrafniejsze jest przedstawienie historycznego rysu ich kształtowania się oraz głębszej analizy najważniejszej spośród nich - teorii kosztów komparatywnych.

1.3.1. Rys historyczny kształtowania się teorii handlu zagranicznego

Początków teorii międzynarodowych stosunków ekonomicznych należy się doszukiwać już w starożytności, chociaż ujawniała ona wówczas specyfikę odpowiednią tamtym czasom. Problematyka ta była także dostrzegana w okresie feudalizmu.

Radykalne przewartościowania nastąpiły jednak dopiero z chwilą zmiany podejścia do rozwoju handlu zagranicznego i międzynarodowego. Opierało się ono na koncepcji (doktrynie) tzw. **słusznej ceny**, co się wyrażało poglądem, że handel jest korzystny dla partnerów, jeśli się go dokonuje po słusznej cenie, przy czym za słuszną cenę rozumiano początkowo taką cenę, która pokrywa koszty produkcji.

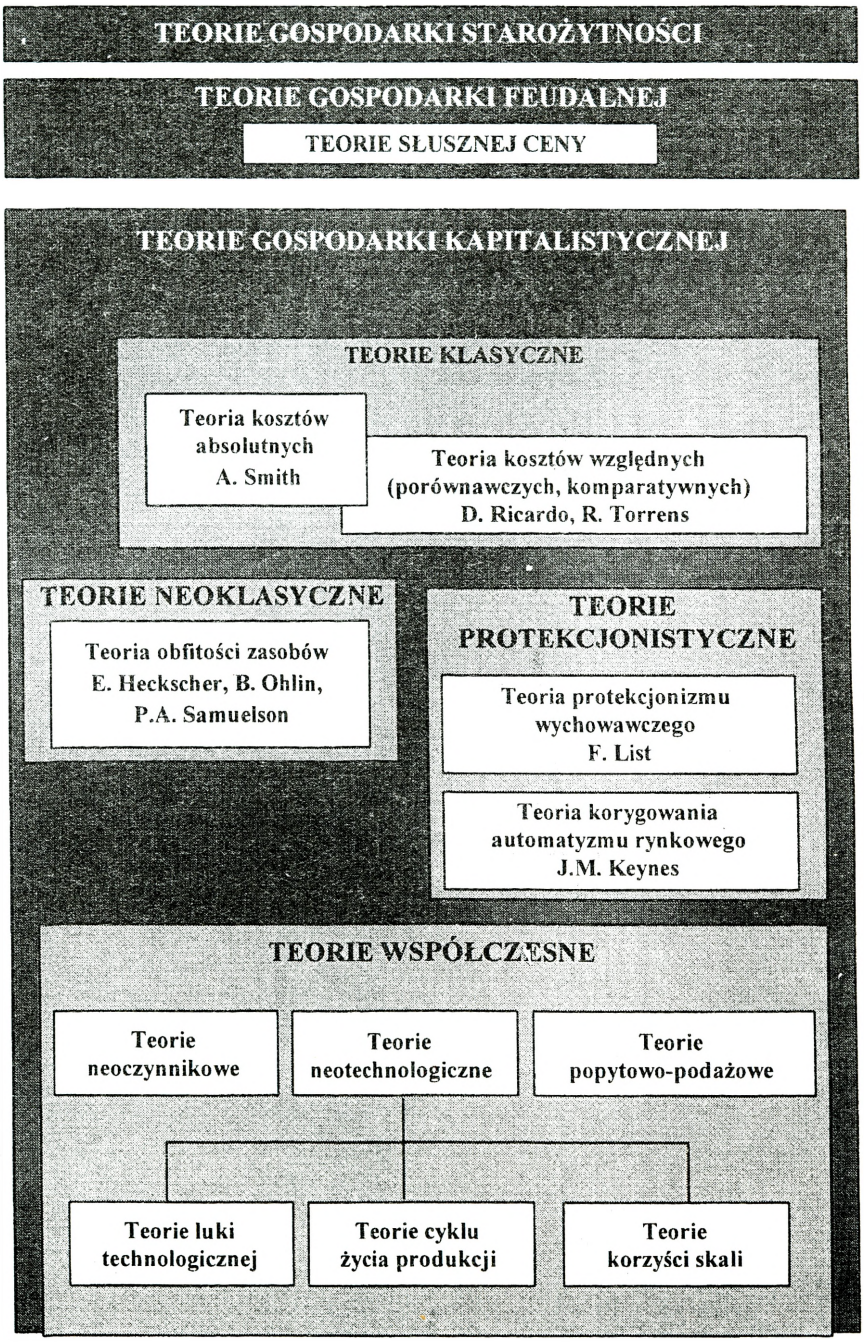

Schemat 1.3. Teorie międzynarodowych stosunków ekonomicznych

Z czasem zaś (poczynając od XIII w.), za słuszną zaczęto uznawać taką cenę, która się kształtuje na rynku. Jeśli ktoś handluje, to nie może tracić. Handlujący bowiem musi wykorzystywać występowanie między poszczególnymi krajami różnic w obfitości towarów oraz doliczać do ich cen pewien sprawiedliwy zysk, w zamian za to, że względnie tańszym kosztem przyczynia się do lepszego zaspokojenia potrzeb społeczeństw poszczególnych krajów.

Wraz z narodzinami gospodarki kapitalistycznej (na przełomie XVI i XVII w.), kiedy w teorii ekonomii pojawiła się doktryna merkantylizmu, problematyka handlu zagranicznego nabrała jeszcze głębszego wymiaru. Powszechne się stało upatrywanie bogactwa każdego narodu w korzystnym kształtowaniu się jego bilansu handlowego oraz w zwiększaniu zasobów różnego rodzaju kruszców i pieniędzy zagranicznych. W ślad za tym sugerowano stosowanie polityki sprzyjającej realizacji tych celów. Merkantylistyczne podejście do handlu międzynarodowego oraz korzyści wynikające z jego rozwoju były podejściem dalece prymitywnym, co się zresztą spotkało z krytyką klasyków ekonomii.

Twórcy ekonomii klasycznej, podejmując problem wymiany międzynarodowej, podważyli tezy o korzyściach płynących z wymiany międzynarodowej w zależności od kształtowania się bilansu handlowego i płatniczego. A. Smith („Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów" - 1776) wysunął tezę, że jeśli dwa kraje prowadzą handel wzajemny bez przymusu, to oba osiągają korzyści. Gdyby jeden z nich nie osiągał korzyści lub wręcz ponosił straty, to na pewno by się nie angażował w rozwój wymiany międzynarodowej. Podejście to legło u podstaw formuły teorii kosztów absolutnych.

Klasyczna teoria handlu zagranicznego została udoskonalona przez sformułowanie teorii kosztów względnych, nazywanej także teorią kosztów komparatywnych albo kosztów porównawczych. Nastąpiło to na początku wieku XIX. Jej autorstwo przypisuje się D. Ricardo („Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania" - 1817), chociaż wiele wskazuje na to, że pionierem i prekursorem w tej dziedzinie był inny anglik - R. Torrens („Ekonomista obalony" - 1808 oraz „Szkice na temat zagranicznego handlu zbożem" - 1815). Istotę klasycznej teorii handlu zagranicznego upatrywali oni w korzyściach z wymiany międzynarodowej, w specjalizowaniu się poszczególnych krajów w produkcji na własne potrzeby i na eksport tych towarów, które mogą być w każdym z nich wytwarzane względnie taniej niż w innych krajach. Poglądy te legły u podstaw klasycznej teorii wymiany międzynarodowej. Przez długi czas była ona podstawową wykładnią korzyści płynących z wymiany międzynarodowej.

Nowe podejście do wymiany międzynarodowej ujawniło się na przełomie XIX i XX w. Pod wpływem doświadczeń rozwiniętych i rozwijających się krajów świata zakwestionowano tezę o potrzebie podporządkowania rozwoju handlu zagranicznego i rozwoju gospodarczego każdego kraju wyłącznie automatyzmowi rynkowemu. Prekursorem tego podejścia był niemiecki ekonomista F. List („Narodowy system ekonomii politycznej" - 1883), który sformułował tezę, że automatyzm rynkowy może prowadzić do upadku rozwijających się gospodarek. W ślad za tym proponował prowadzenie przejściowo polityki tzw. protekcjonizmu wychowawczego.

Do idei F. Lista wrócił w latach wielkiego kryzysu gospodarczego angielski ekonomista J.M. Keynes („Środki zmierzające do zapewnienia koniunktury" - 1933 i „Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza" - 1936). Sformułował on tezę, że w warunkach narastającego kryzysu ekonomicznego jest niezbędne podejmowanie przez państwo różnego rodzaju przedsięwzięć korygujących automatycznie siły rynku.

Rozwój współczesnej gospodarki rynkowej skłonił do powrotu do klasycznej teorii kosztów, która w miarę upływu czasu podlegała daleko idącej ewolucji. Spośród wielu jej reinterpretacji, na uwagę zasługuje reinterpretacja przedstawicieli tzw. szkoły neoklasycznej, zwłaszcza ekonomistów szwedzkich, E. Heckschera i B. Ohlina, którzy wraz z amerykaninem P.A. Samuelsonem opracowali tzw. teorię obfitości zasobów. Uznaje ona, że podstawową przesłanką rozwoju handlu międzynarodowego jest występowanie między krajami relatywnych różnic kosztów i cen, które jest spowodowane odmiennym wyposażeniem w dwa podstawowe czynniki produkcji - kapitał i pracę. W ślad za tym sformułowali tezę, że kraj względnie lepiej wyposażony w kapitał, powinien się specjalizować w produkcji i eksporcie dóbr kapitałochłonnych, natomiast kraj relatywnie lepiej wyposażony w pracę, powinien się specjalizować w produkcji i eksporcie dóbr pracochłonnych.

Współcześnie funkcjonujące teorie wymiany międzynarodowej można podzielić na: teorie neoczynnikowe, teorie neotechnologiczne oraz teorie popytowo–podażowe.

Do grupy teorii neoczynnikowych zalicza się te teorie (będące w istocie rozwinięciem rozważań E. Heckschera, B. Ohlina i P.A. Samuelsona), które uwzględniają wpływ na kształtowanie się handlu zagranicznego większej ilości czynników produkcji, niż kapitał i praca. Nawiązują one do zasady kosztów względnych (komparatywnych). Sprowadzają się do propozycji uwzględnienia jako czynników produkcji, mających wpływ na handel zagraniczny, także zasobów naturalnych

oraz niejednorodności pracy (którą się dzieli na pracę prostą i złożoną) i kapitału (który się dzieli na rzeczowy i ludzki - będący w istocie pracą złożoną). Wszystkie one się opierają - co jest ich wspólną cechą - na uogólnieniu zasady obfitości zasobów, według której każdy kraj powinien eksportować towary, których wytwarzanie wymaga większego zastosowania relatywnie obfitych czynników produkcji i jednocześnie importować towary, których produkcja wymaga większego zastosowania czynników względnie mało obfitych.

Grupę teorii neotechnologicznych stanowią te teorie, które uwzględniają zmiany spowodowane ciągłym rozwojem postępu naukowo–technicznego. Zalicza się do nich: teorię luki technologicznej, teorię cyklu życia produktu oraz teorię korzyści skali.

Pierwsza (teoria luki technologicznej) kładzie nacisk na możliwości rozwoju korzystnego handlu zagranicznego, dzięki międzynarodowym różnicom w poziomie wiedzy naukowo–technicznej i w tempie postępu naukowo–technicznego. Będzie to miało miejsce w wypadku sprowadzania z zagranicy przez kraj o niższym poziomie rozwoju, wyrobów bardziej nowoczesnych oraz zakupu licencji.

Druga teoria (cyklu życia produktu) nawiązuje do stworzenia korzystnych warunków rozwoju handlu zagranicznego, opierając się na założeniu, że handel zagraniczny jest pochodną przechodzenia danego produktu–innowacji przez kilka faz: fazę innowacyjną, fazę dojrzewania oraz fazę standaryzacji.

Trzecia teoria (korzyści skali produkcji i zbytu) jest uzupełnieniem teorii luki technologicznej oraz teorii cyklu życia. Opiera się na przekonaniu, że korzyści skali produkcji i zbytu występują wtedy, gdy rozmiary produkcji i zbytu rosną szybciej niż nakłady czynników produkcji. Przybierają one postać statycznych (krótkookresowych) i dynamicznych (średnio- i długookresowych) korzyści skali. Z pierwszą formą korzyści mamy do czynienia wówczas, gdy wskutek specjalizacji zwiększają się serie produkcyjne i serie sprzedaży. Prowadzi to do obniżenia jednostkowych kosztów wytwarzania, dzięki zmniejszeniu częstotliwości przestawiania aparatu produkcyjnego, wzrostowi wydajności pracy i rozłożeniu kosztów stałych na większą liczbę jednostek. Przyczyniają się do tego również drobne, stopniowo dokonywane, usprawnienia dotychczas stosowanej techniki produkcji. Z kolei dynamiczna korzyść skali produkcji i zbytu ujawnia się w przypadku bardziej radykalnej zmiany techniki produkcji i obrotu handlowego, co powoduje między innymi poprawę technologii wytwarzania, zwiększenie zdolności produkcyjnych urządzeń wytwórczych oraz wzrost ich sprawności.

Kolejną grupę teorii stanowią teorie popytowo–podażowe (nawiązujące do rozważań B. Ohlina), których istotą jest to, że oprócz czynników podażowych, eksponują także znaczenie czynników popytowych. Zakładają, że istotną korzyścią z rozwoju handlu zagranicznego jest lepsze zaspokojenie potrzeb konsumentów oraz inwestorów. Zalecają rozwijanie handlu zagranicznego międzygałęziowego, to jest takiego, który się sprowadza do jednoczesnego importu i eksportu wyrobów tych samych gałęzi i branż, co się powinno przyczynić do lepszego wykorzystania zasobów oraz osłabienia trudności w realizowaniu procesów restrukturyzacyjnych.

Reasumując, historia myśli ekonomicznej i jej współczesny obraz dowodzą zajmowania w niej znaczącego miejsca przez problemy teorii handlu zagranicznego. Są one aktualne, o czym świadczy podejmowanie wciąż nowych wysiłków w celu ich doskonalenia i przybliżania do rzeczywistości, a przez to uczynienia bardziej przydatnymi dla polityki gospodarczej.

1.3.2. Teoria kosztów komparatywnych (porównawczych, względnych)

Teoria kosztów komparatywnych, nazywana obecnie coraz częściej teorią kosztów względnych, jest teorią o klasycznym rodowodzie. Powstała na bazie dociekań związanych z teorią kosztów absolutnych. Ponieważ obie te teorie stanowią podstawę klasycznej teorii handlu zagranicznego, celowe jest przybliżenie istoty każdej z nich, a przede wszystkim istoty teorii kosztów względnych.

Teoria kosztów absolutnych zakłada, że podstawą specjalizacji międzynarodowej, a zarazem źródłem osiągania korzyści z handlu międzynarodowego, jest występowanie między dwoma krajami i/lub większą liczbą krajów, bezwzględnych (absolutnych) różnic w kosztach wytwarzania, które się mierzy wyłącznie nakładami pracy. Zakłada ona, że rozwój międzynarodowego podziału pracy będzie prowadził do lepszego wykorzystania mocy produkcyjnych w danych krajach oraz spowoduje wzrost produkcji dóbr w nich wytwarzanych i będących przedmiotem wymiany, co z kolei stanowi bezpośrednią przyczynę osiągania przez partnerów określonych korzyści. W praktyce jednak trudno sobie wyobrazić długookresowy rozwój handlu międzynarodowego wyłącznie według tej zasady. Trudno bowiem sformułować jakiekolwiek wskazówki dla krajów, które produkują wszystkie towary i usługi (lub ich większość) drożej niż ich handlowi partnerzy, a zarazem nie dysponują możliwościami długookresowego finansowania nadwyżki importu nad eksportem. Wskazówek takich udzielili autorzy teorii kosztów względnych. Udowodnili oni, że możliwości korzystnej specjalizacji międzynarodowej istnieją rów-

nież w warunkach utrzymywania się między dwoma krajami absolutnych różnic w kosztach produkcji, to jest także wtedy, gdy jeden z nich wytwarza wszystkie towary drożej (taniej) niż drugi.

Autorzy teorii kosztów względnych (D. Ricardo, R. Torrens) jej istotę upatrywali w korzyściach płynących z wymiany międzynarodowej i specjalizowania się poszczególnych krajów w produkcji na własne potrzeby i na eksport tych towarów, które mogą być w każdym z nich wytwarzane względnie taniej niż w innych krajach. Ich zdaniem specjalizacja i wymiana międzynarodowa umożliwiają efektywne wykorzystanie zasobów i sił produkcyjnych każdego kraju, a w konsekwencji świata jako całości. Największe korzyści widzieli oni w rozwijaniu handlu zagranicznego w warunkach swobodnej konkurencji na rynkach narodowych i w skali międzynarodowej. Stwierdzenia te stanowią podstawę zasady kosztów względnych, której istotę można uogólnić i sprowadzić do twierdzenia, że: każdy kraj powinien eksportować towary, których produkcja wymaga większego zastosowania bardziej obfitego, i w związku z tym tańszego, czynnika produkcji, importować zaś towary, których produkcja wymaga większego zastosowania mniej obfitego, i w związku z tym droższego, czynnika produkcji. Zasada ta jest jednocześnie zasadą racjonalnego gospodarowania w skali międzynarodowej. Wskazuje bowiem ona, jak uzyskać daną ilość określonego wyrobu przy minimalizacji nakładów lub, jak uzyskać większy efekt przy danych nakładach.

Oznacza to, że w warunkach dysponowania przez kraj A absolutną przewagą w produkcji różnych dóbr (załóżmy dwóch z nich) nad krajem B, kraj A powinien się specjalizować w produkcji i eksporcie tego towaru, który może wyprodukować stosunkowo taniej niż kraj B, to jest towaru, w przypadku którego jego przewaga, mierzona kosztami (a także cenami), nad krajem B jest stosunkowo największa. Kraj zaś B, powinien się jednocześnie specjalizować w produkcji i eksporcie towaru, w przypadku którego jego niekorzystna sytuacja (podobnie mierzona) ujawnia się w stosunkowo najmniejszym stopniu.

Niekiedy zasadę kosztów względnych (a także absolutnych) formułuje się uwzględniając nie różnice w kosztach i cenach produkcji, lecz w warunkujących ją różnicach w wydajności pracy. Brzmi ona wówczas następująco: ***zawsze jest korzystna specjalizacja kraju A w tej dziedzinie produkcji, w której ma on stosunkową przewagę w wydajności pracy nad krajem B, natomiast jest niekorzystna sytuacja w tej dziedzinie, w której dany kraj nie ma względnej przewagi nad partnerem handlowym.***

Zasadę kosztów komparatywnych można uogólnić. Jeśli przyjmiemy, że kraj B (będący w niekorzystnej sytuacji pod względem wydajności pracy) będziemy traktować jako pozostałe kraje świata stanowiące otoczenie kraju A (mającego stosunkową przewagę w wydajności pracy), to zasada kosztów względnych przyjmie formułę: ***dla każdego kraju zawsze jest opłacalna specjalizacja w produkcji i eksporcie tych produktów (towarów i usług), w przypadku których ma on stosunkową przewagę w wydajności pracy nad zagranicą, natomiast jest niekorzystna specjalizacja w produkcji i eksporcie tych produktów, w przypadku których kraj ten nie ma w stosunku do zagranicy (otoczenia) tak rozumianej przewagi względnej.***

Teoria kosztów względnych, od momentu jej sformułowania, przeszła daleko idącą ewolucję, będąc wielokrotnie reinterpretowana. Wiele jej elementów zachowuje aktualność po dzień dzisiejszy. Jest ona pomocna zwłaszcza przy wyjaśnianiu granic opłacalności handlu zagranicznego (wykres 1.1).

Wykres 1.1.

Granice opłacalności w handlu zagranicznym

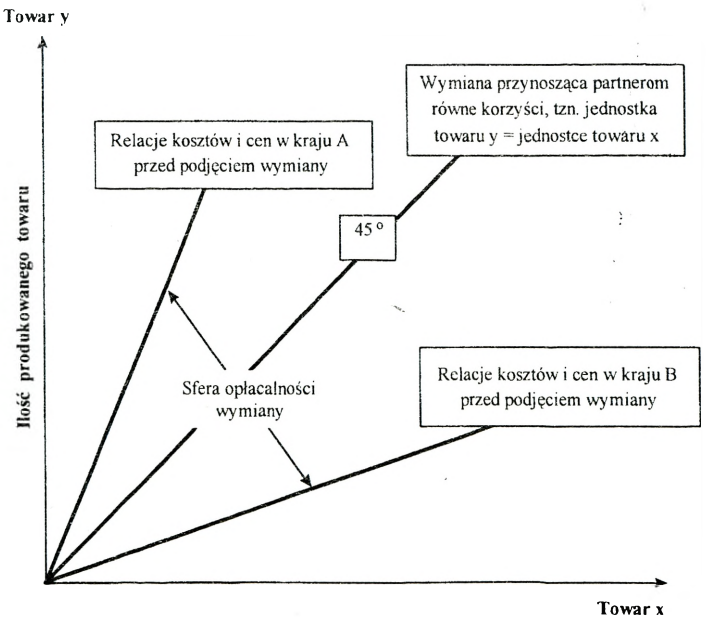

Reasumując, partnerzy handlu zagranicznego przy jego rozwijaniu zgodnie z zasadą korzyści względnych, osiągają znaczne korzyści przy jednak nie zawsze równym jej podziale między nimi. Zasada korzyści względnych przyczynia się do kształtowania warunków rozwoju handlu międzynarodowego.

STRESZCZENIE

Międzynarodowe stosunki ekonomiczne (nazywane także międzynarodowymi stosunkami gospodarczymi) mają wymiar nauki i praktyki. Nauka obejmuje teorię i politykę, przy czym teoria zajmuje się badaniem praw ekonomicznych rządzących procesami zachodzącymi w gospodarce światowej, a polityka określa metody i środki osiągania przez państwo postawionych sobie celów gospodarczych oraz osiągania celów różnych krajów w drodze współpracy gospodarczej z zagranicą, a także zasady tworzenia wspólnych międzynarodowych instytucji i organizacji gospodarczych. W wymiarze zaś praktyki, międzynarodowe stosunki ekonomiczne przejawiają się praktyczną realizacją postawionych celów i zadań w obszarze gospodarki światowej.

Międzynarodowe stosunki ekonomiczne obejmują: międzynarodowy podział pracy, międzynarodową wymianę gospodarczą (międzynarodową wymianę towarów, międzynarodową wymianę usług, międzynarodowe obroty kapitałowe, międzynarodowe przepływy technologii, międzynarodowe przepływy ludności - siły roboczej) oraz międzynarodowe stosunki finansowe. Zakres międzynarodowych stosunków ekonomicznych jest więc bardzo szeroki. Oddziałują one na wszystkie sfery działalności gospodarczej, wpływając na tempo i kierunki rozwoju gospodarczego, a przez to także decydują o pozycji ekonomicznej i politycznej poszczególnych krajów w świecie.

Jednym z praktycznych wyrazów realizacji międzynarodowych stosunków ekonomicznych jest integracja gospodarcza, rozumiana potocznie jako proces scalania (zespalania) gospodarek narodowych, widziany jednak nie jako dodawanie potencjałów ekonomicznych, lecz jako tworzenie nowych organizmów gospodarczych o odmiennych właściwościach. Widzi się ją jako stan i jako proces, czyli wytworzenie się, na podstawie wykształconej jednolitej struktury ekonomicznej, pewnego organizmu gospodarczego, obejmującego grupę krajów, który ze względu na wysoki stopień wewnętrznych powiązań ekonomicznych i osiągniętą w ich wyniku wewnętrzną spójność ekonomiczną, widocznie się wyodrębnia z całokształtu gospodarki światowej.

Współczesna integracja gospodarcza jest procesem obiektywnym, u podstaw którego znajdują się wymagania współczesnego etapu rozwoju gospodarczego, a zwłaszcza konieczność zapewnienia wielkiej skali produkcji, szybkiego postępu technicznego, rozwoju specjalizacji i kooperacji zarówno w samej produkcji, jak i w badaniach naukowych oraz konieczność dysponowania szerokimi rynkami zbytu. Podstawowym jej celem jest wzrost efektywności gospodarowania. Jego realizacji służą możliwości unowocześnienia gospodarki przez zmiany jej struktury.

Teorie międzynarodowych stosunków ekonomicznych są sprowadzane najczęściej do teorii handlu międzynarodowego (zagranicznego). Potwierdza to rys historyczny się ich kształtowania. Ich początków należy się doszukiwać już w starożytności, chociaż ujawniała ona wówczas specyfikę odpowiednią tamtym czasom. Problematyka ta była dostrzegana również w okresie średniowiecza. Radykalne przewartościowania nastąpiły jednak dopiero z chwilą zmiany podejścia do rozwoju handlu zagranicznego i międzynarodowego, pogłębione jeszcze bardziej na przełomie wieków XIX i XX. Problematyka wymiany międzyna-

rodowej jest znacząca dla współczesności. Funkcjonujące teorie wymiany międzynarodowej można podzielić na teorie neoczynnikowe, teorie neotechnologiczne oraz teorie popytowo-podażowe. Najbardziej znacząca spośród nich jest teoria kosztów komparatywnych.

PODSTAWOWE POJĘCIA DO ZAPAMIĘTANIA

Międzynarodowe stosunki ekonomiczne (gospodarcze); zagraniczne stosunki ekonomiczne (gospodarcze); międzynarodowy podział pracy; międzynarodowy obrót gospodarczy; międzynarodowa wymiana towarów; międzynarodowa wymiana usług; międzynarodowe obroty kapitałowe; międzynarodowe przepływy technologii; międzynarodowe przepływy ludności (siły roboczej); międzynarodowe stosunki finansowe; międzynarodowa integracja gospodarcza (pojęcie, przesłanki, warunki); mechanizmy integracyjne; ugrupowania integracyjne; teorie międzynarodowych stosunków ekonomicznych; teoria kosztów komparatywnych.

ZAGADNIENIA KONTROLNE

1. Omów istotę międzynarodowych stosunków ekonomicznych.
2. Scharakteryzuj pojęcie międzynarodowego podziału pracy.
3. Wskaż i omów czynniki kształtowania międzynarodowego podziału pracy.
4. Określ i omów różnice między tradycyjnym a współczesnym podziałem pracy.
5. Scharakteryzuj przedmiot i zakres międzynarodowego obrotu gospodarczego.
6. Omów pojęcie, przesłanki i warunki integracji gospodarczej.
7. Wskaż i omów współczesne mechanizmy integracji gospodarczej.
8. Wskaż i scharakteryzuj podstawowe ugrupowania integracyjne współczesnego świata.
9. Wskaż i omów najważniejsze teorie międzynarodowych stosunków ekonomicznych.
10. Określ istotę teorii kosztów komparatywnych i jej przejawianie się we współczesnej gospodarce.

LITERATURA ZALECANA

1. Begg D., Fischer S., Dornbusch R., *Ekonomia.* T 2, Warszawa 1992, rozdz. 31, 32.
2. *Elementarne zagadnienia ekonomii.* Red. R. Milewski, Warszawa PWN 1993, rozdz. 17.
3. *Elementy makro i mikro ekonomii dla inżynierów.* Red. S. Marciniak, Warszawa PWN 1993, rozdz. 14.
4. Kamerschen D.R., McKenzie R.B., Nardinelli C., *Ekonomia*, Gdańsk FG NSZZ „Solidarność 1991, rozdz. 34, 35, 36.
5. *Międzynarodowe stosunki gospodarcze.* Red. A. Budnikowski i E. Kawecka-Wyrzykowska, Warszawa PWE 1996, rozdz. 1 i 2.
6. Nasiłowski M., *System rynkowy. Podstawy mikro- i makroekonomii*, Warszawa IKE PTE sp. z o.o., Wydawnictwo KeyTex 1992, rozdz. 14 i 15.
7. Samuelson P.A., Nordhaus W.D., *Ekonomia 2*, Warszawa PWN 1996, rozdz. 40.
8. Sołdaczuk J., Kamecki Z., Bożyk P., *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne. Teoria i praktyka*, Warszawa PWE 1983, rozdz. 1.

2. SYSTEM GOSPODARKI ŚWIATOWEJ - STRUKTURA I FUNKCJONOWANIE

Gospodarka światowa to superorganizm gospodarczy będący wynikiem umiędzynarodowienia życia gospodarczego. Tkwi ona i funkcjonuje w środowisku, z którego czerpie zasoby potrzebne do działania i do którego usuwa pozostałości z tej działalności.

Gospodarkę światową można postrzegać również jako globalny system elementów uczestniczących w międzynarodowych stosunkach ekonomicznych (gospodarczych). Tworzy ją zbiór uczestników (podmiotów gospodarczych) oddziaływających na siebie za pomocą powiązań rzeczowych i regulacyjnych, z rozmaitą siłą i w różnych kierunkach, opartych na pewnym zbiorze zasad określających zachowania uczestników we wzajemnych stosunkach. Odzwierciedla ona panujący ład ekonomiczny w świecie.

2.1. PODMIOTY GOSPODARKI ŚWIATOWEJ

Przez podmiot gospodarki światowej należy rozumieć taki jej element, który ma zdolność kształtowania i określania warunków międzynarodowej współpracy gospodarczej. W takim rozumieniu podmiotami gospodarki światowej są: gospodarki krajowe, ugrupowania regionalne, korporacje międzynarodowe i międzynarodowe organizacje gospodarcze. Ich wspólną cechą jest oddziaływanie na globalne życie gospodarcze i współdecydowanie o kształcie międzynarodowych stosunków gospodarczych.

2.1.1. Gospodarki krajowe (narodowe)

Gospodarka krajowa jest podstawowym elementem gospodarki światowej. Jest ono odrębnym organizmem gospodarczym, w którym suwerennie ustanowiono sposób organizacji życia gospodarczego. Charakteryzuje ją wyodrębniony granicami obszar, na którym działają podstawowe podmioty gospodarcze (gospodarstwa domowe, przedsiębiorstwa) oraz rząd, jako centralny ośrodek regulacyjny. Jego funkcjonowanie jest wypadkową wewnętrznych zasad racjonalności gospodarowania oraz wymagań rynku światowego.

Współcześnie w świecie mamy do czynienia ze zbiorowością około 200 względnie samodzielnych gospodarek krajowych, zróżnicowanych pod względem terytorium, zasobów bogactw naturalnych, zasobów ludnościowych, narodowościowym i poziomu rozwoju gospodarczego.

Tabela 2.1.

Struktura gospodarki światowej w układzie gospodarek narodowych

Rok	Kontynent					Świat razem
	Europa	Azja	Afryka	Ameryka	Australia i Oceania	
1947	29	19	4	22	2	76
1962	32	37	30	24	3	126
1976	34	38	39	25	3	139
1990	31	40	54	35	15	175
1995	43	47	54	36	15	195

Źródło: Roczniki statystyczne 1948, 1963, 1977, 1991, 1996.

2.1.2. Ugrupowania regionalne

Ugrupowaniami regionalnymi są zespolone układy gospodarek krajowych, połączone intensywnymi przepływami realnymi i informacyjno–regulacyjnymi, które powstały w wyniku procesów integracyjnych lub współpracy gospodarczej.

Ugrupowania regionalne wyodrębniają się z otoczenia wskutek ściślejszych więzi gospodarczych (handlowych, kapitałowych, usługowych, technologicznych itp.) z gospodarczym otoczeniem zewnętrznym. We współczesnym świecie funkcjonuje wiele ugrupowań regionalnych (rysunek 2.1).

Spośród organizacji regionalnych na czoło się wysuwa Unia Europejska, która zrzesza obecnie 17 państw (Austrię, Belgię, Danię, Finlandię, Francję, Grecję, Hiszpanię, Holandię, Irlandię, Islandię, Luksemburg, Niemcy, Norwegię, Portugalię, Szwecję, Wielką Brytanię i Włochy). Obejmuje obszar 3669,7 tys. km^2, na którym żyje około 373 mln osób. Funkcjonuje na tzw. Europejskim Obszarze Gospodarczym.

Na kontynencie europejskim działają jeszcze Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu (EFTA) oraz Środkowoeuropejskie Porozumienie o Wolnym Handlu (CEFTA).

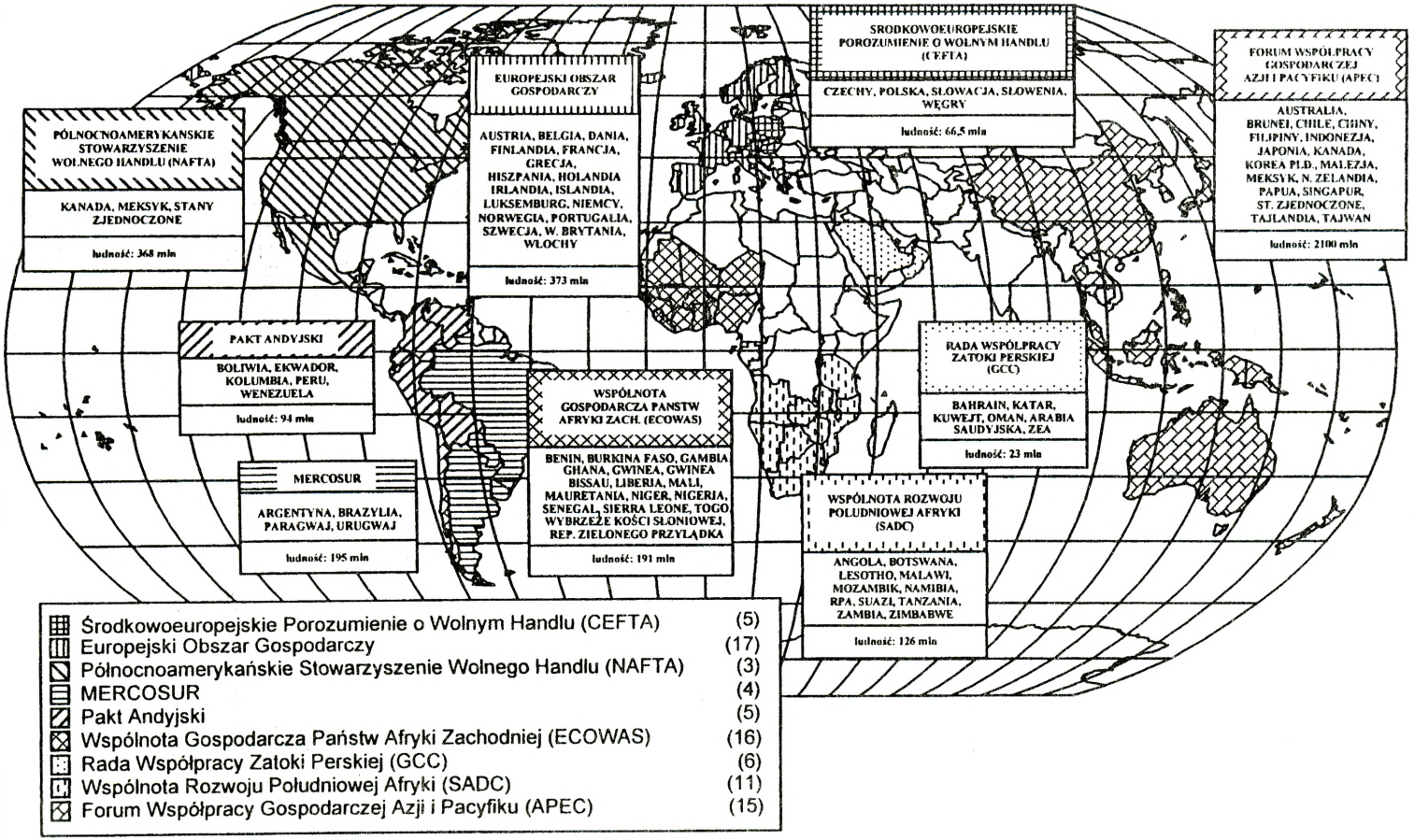

Rysunek 2.1 Mapa najważniejszych ugrupowań regionalnych

EFTA jest organizacją skupiającą 4 państwa: Islandię, Lichtenstein, Norwegię i Szwajcarię. Dwa z nich należą także do Unii Europejskiej. Traci ona obecnie na znaczeniu, ze względu na rozwój Unii Europejskiej.

Z kolei CEFTA jest ugrupowaniem rozwojowym. Obejmuje obszar 533,6 tys. km^2, zamieszkiwany przez około 66,5 mln osób. Zrzesza 5 państw: Czechy, Polskę, Słowenię, Słowację i Węgry.

Największą organizacją gospodarczą na kontynencie amerykańskim jest Północnoamerykańskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu (NAFTA), którego członkami są Stany Zjednoczone, Kanada i Meksyk. Funkcjonuje ona na terytorium 21 738,2 tys. km^2, zamieszkałym przez 368 mln osób.

Na obszarze Ameryki Południowej funkcjonuje MERCOSUR - skupiający cztery państwa: Argentynę, Brazylię, Paragwaj i Urugwaj liczące łącznie 195 mln osób - oraz Pakt Andyjski, skupiający pięć państw: Boliwię, Ekwador, Kolumbię, Peru i Wenezuelę, w których zamieszkuje łącznie 94 mln osób.

Obecnie są podejmowane próby gospodarczego zjednoczenia całego kontynentu amerykańskiego, przez powołanie do życia Obszaru Wolnego Handlu Obu Ameryk (FTAA).

Największym światowym ugrupowaniem gospodarczym jest APEC - Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku. Krajami członkowskimi jest 18 państw (Australia, Brunei, Chile, Chiny wraz z Hongkongiem, Filipiny, Indonezja, Japonia, Kanada, Korea Południowa, Malezja, Meksyk, Nowa Zelandia, Papua Nowa Gwinea, Singapur, Stany Zjednoczone, Tajlandia i Tajwan), które łącznie zamieszkuje 2100 mln ludności.

Na kontynencie afrykańskim funkcjonują dwie liczące się organizacje gospodarcze. Pierwszą jest ECOWAS - Wspólnota Gospodarcza Państw Afryki Zachodniej - której członkami jest 16 państw (Benin, Burkina Faso, Gambia, Ghana, Gwinea, Gwinea Bissau, Liberia, Mali, Mauretania, Niger, Nigeria, Senegal, Sierra Leone, Togo, Wybrzeże Kości Słoniowej, Republika Zielonego Przylądka) - zamieszkiwanych przez 191 mln osób. Drugą zaś SADC - Wspólnota Rozwoju Południowej Afryki - zrzeszająca 11 państw, które łącznie zamieszkuje 126 mln ludności.

Na Bliskim Wschodzie funkcjonuje GCC - Rada Współpracy Zatoki Perskiej - której członkami jest 7 państw, liczących łącznie 23 mln osób.

2.1.3. Korporacje międzynarodowe

Korporacje międzynarodowe to podmioty gospodarki światowej, którymi są przedsiębiorstwa mające filie zagraniczne. Prowadzą one zwykle działalność w kilku, kilkunastu, a nawet kilkudziesięciu krajach. Status korporacji posiada obecnie większość dużych przedsiębiorstw światowych. Ich ilość i znaczenie we współczesnym świecie stale rośnie. Przyczynia się do tego przenoszenie postępu techniczno–organizacyjnego i technologicznego w skali międzynarodowej.

Korporacjami międzynarodowymi jest wiele spośród znanych na świecie przedsiębiorstw (wykres 2.1).

Wykres 2.1.

Korporacje międzynarodowe według wielkości

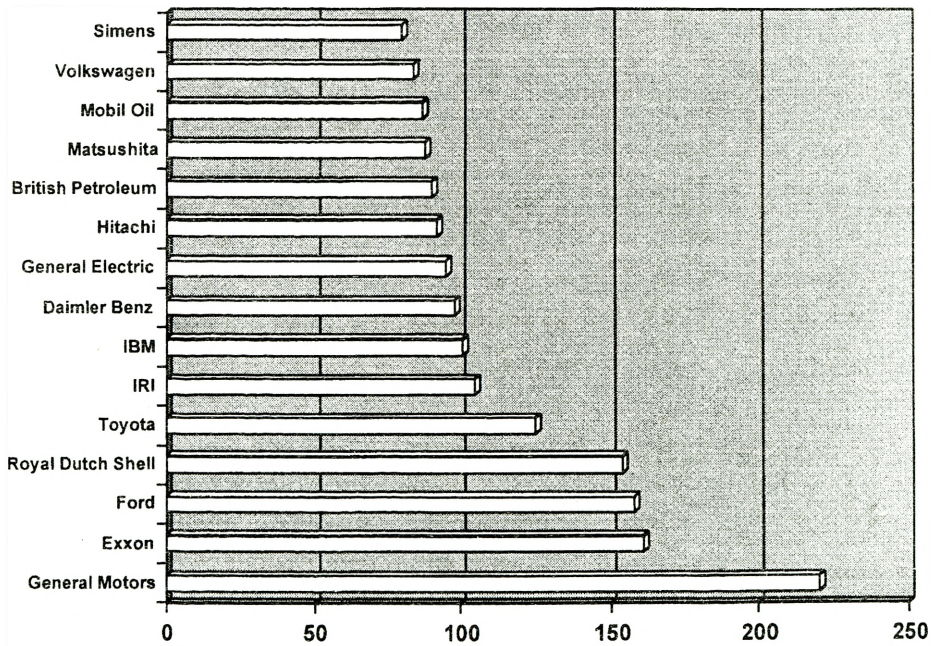

Wielkość obrotów w 1992 r. (w mld DM)

Korporacje międzynarodowe, mimo że ich przedsiębiorstwa macierzyste są formalnie elementami gospodarek krajowych, są wyodrębniane jako oddzielne podmioty gospodarki światowej, ze względu na:

- dysponowanie wielkim potencjałem ekonomicznym (mierzonym wartością majątku przedsiębiorstwa i jego obrotami);

- względną niezależność finansową, technologiczną i organizacyjną. Oznacza to dysponowanie własnymi zasobami finansowymi, zapleczem naukowo–badawczym, zintegrowaną strukturą organizacyjną oraz względną niezależnością od innych podmiotów gospodarczych (w tym instytucji finansowych). Poddają się one tylko częściowo regulacji ze strony władz gospodarczych danego kraju;

- konieczność prowadzenia własnej polityki, której cele mogą być często różne i niekoniecznie zbieżne z celami polityki kraju macierzystego czy krajów - siedzib filii.

2.1.4. Międzynarodowe organizacje gospodarcze

Międzynarodowe organizacje gospodarcze - to podmioty gospodarcze będące tworami reprezentującymi uprawnienia i zasoby wniesione przez kraje członkowskie. Tworzą one nową jakość międzynarodowej rzeczywistości gospodarczej, ogniskując w sobie oddziaływanie interesów państw członkowskich.

Międzynarodowe organizacje gospodarcze pełnią we współczesnym świecie szereg funkcji, spośród których najistotniejszymi są:

- **funkcja regulacyjna**, której istotą jest tworzenie norm prawa międzynarodowego oraz zasad współdziałania różnych uczestników międzynarodowych stosunków gospodarczych;

- **funkcja alokacji zasobów w skali międzynarodowej**, której istotą jest przede wszystkim przemieszczanie zasobów finansowych i rzeczowych do miejsc (krajów, gałęzi, sektorów), które zostały uznane przez te organizacje za właściwe i pożądane;

- **funkcja kontrolna**, której istotą jest badanie przez nie zgodności zachowań uczestników międzynarodowych stosunków ekonomicznych z obowiązującym prawem i zwyczajami międzynarodowymi;

- **funkcja opiniotwórcza**, której istota sprowadza się do formułowania przez nie (na bazie posiadanego autorytetu) opinii i stanowisk, mających znaczenie dla innych podmiotów światowej gospodarki.

Międzynarodowe organizacje gospodarcze są podmiotami gospodarczymi funkcjonującymi na różnych szczeblach gospodarki światowej. W praktyce mamy do czynienia z organizacjami uniwersalnymi (globalnymi) oraz organizacjami regionalnymi.

Organizacjami uniwersalnymi są: Międzynarodowy Fundusz Walutowy - MFW (z ang. International Monetary Fund - IMF), Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju, nazywany w skrócie Bankiem Światowym - BŚ (z ang. Interna-

tional Bank from Reconstruction and Development - World Bank), Międzynarodowa Korporacja Finansowa (z ang. International Finance Corporation - IFC), Światowa Organizacja Handlu - ŚOH (World Trade Organization - WTO), Konferencja Narodów Zjednoczonych ds. Handlu i Rozwoju (United Nations Conference Trade and Developement - UNCTAD) oraz Organizacja Współpracy i Rozwoju Gospodarczego (Organization for Economic Cooperation and Development - OECD).

Spośród tych organizacji najwcześniej powstały MFW i BŚ, które zostały zawiązane na Konferencji Walutowej i Finansowej w Bretton Woods w roku1944, rozpoczęły zaś funkcjonowanie w roku 1947.

Podstawowym celem działalności MFW jest tworzenie w skali świata warunków niezbędnych do współpracy, stabilizacji finansowej i gospodarczej, utrzymanie względnej stabilności walut, wspieranie wzrostu gospodarczego oraz łagodzenie zakłóceń bilansów płatniczych krajów członkowskich. Zadaniem zaś Banku Światowego, w którym członkostwo jest uzależnione od przynależności do MFW, jest głównie udzielanie i gwarantowanie długoterminowych kredytów na cele rozwoju gospodarczego krajów się rozwijających.

Zadaniem Międzynarodowej Korporacji Finansowej powstałej w roku 1956 - jako organizacji afiliowanej przy Banku Światowym - jest popieranie sektora prywatnego w rozwijających się krajach oraz krajach Europy Środkowej i Wschodniej.

Najmłodszą spośród organizacji międzynarodowych jest Światowa Organizacja Handlu, która została powołana do życia 15.04.1994 r. i rozpoczęła funkcjonowanie od 1.01.1995 r. Jest ona spadkobierczynią GATT (Układu Ogólnego ds. Ceł i Handlu), który pod koniec 1994 r. zakończył swoją działalność. Przejęła ona wszystkich partnerów GATT. Zrzesza łącznie 124 kraje członkowskie. Do jej podstawowych zadań należy liberalizowanie zasad handlu światowego, między innymi przez negocjowanie wielostronnych redukcji taryf celnych krajów członkowskich.

Organizacja Współpracy i Rozwoju Gospodarczego (OECD) - powstała pod koniec 1959 r. i funkcjonująca od 30.09.1960 r. - jest międzynarodową organizacją skupiającą najbardziej rozwinięte kraje świata. Do jej zadań należy: dynamizowanie wzrostu gospodarczego państw członkowskich i podnoszenie w nich poziomu życia, wzmacnianie ekspansji światowego handlu przez eliminację dyskryminacji i ograniczeń, oddziaływanie na zewnętrzną stabilizację gospodarczą oraz udzielanie pomocy technicznej krajom się rozwijającym. Pełni ona także w znacznym stopniu

rolę koordynatora działań pomiędzy ugrupowaniami gospodarczymi, których członkami są kraje do niej należące.

Organizacjami zaś regionalnymi są instytucje gospodarcze powołane do życia w celu rozwiązywania problemów konkretnego regionu. Takimi organizacjami są regionalne banki rozwoju. Często rolę organizacji regionalnych przejmują niektóre instytucje, funkcjonujące w ramach konkretnego ugrupowania gospodarczego. Stąd też niekiedy się utożsamia organizację regionalną z ugrupowaniem regionalnym.

2.2. GŁÓWNE PROBLEMY ROZWOJOWE WSPÓŁCZESNEGO ŚWIATA

Współczesną gospodarkę światową charakteryzują procesy nieustannych zmian, których cechą jest duża zmienność podmiotów gospodarczych, relacji między nimi oraz powiązań je łączących. Ujawniają one szereg tendencji, spośród których za główne należy uznać internacjonalizację (czyli umiędzynarodowienie) życia gospodarczego oraz globalne współzależności rozwojowe. Ich istotą jest wysuwanie na plan pierwszy problemów globalnych współczesnego świata, rozumianych jako zagadnienia i zadania, jakie ma do rozwiązania światowa społeczność. Pojawienie się tych problemów należy wiązać z procesami rozwoju gospodarczego i ogólnego postępu cywilizacyjnego, w tym przede wszystkim: postępu naukowo–technicznego, wzrostu liczby ludności, rozszerzenia międzynarodowych stosunków ekonomicznych, ich konsekwencji (zarówno pozytywnych, jak i negatywnych). Najczęściej jako problemy globalne wskazuje się: sytuację demograficzną, stan zasobów naturalnych, zagrożenia środowiska przyrodniczego, sytuację żywnościową świata, kwestie światowego zadłużenia, tempo i kierunki rozwoju postępu naukowo–technicznego oraz drogi dalszego rozwoju gospodarczego (wykres 2.2).

Wykres 2.2.

Model rozwoju świata

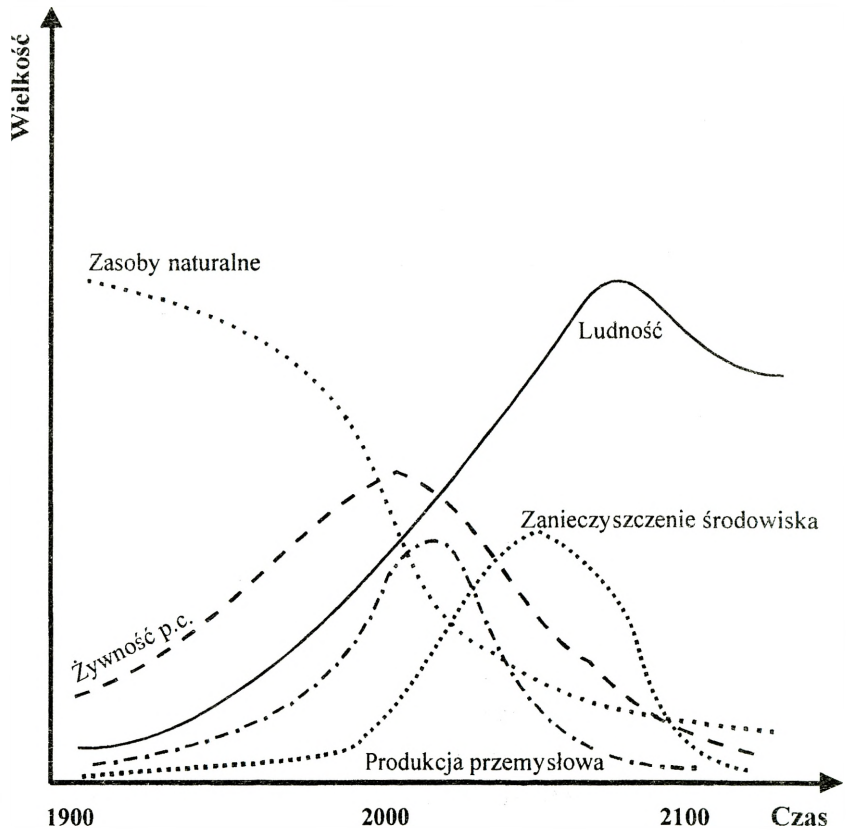

Źródło: D. Meadows, D.L. Meadows, J. Randers, W. Behrens III: *Granice wzrostu*, Warszawa PWE 1973.

Założenia:

- Nie wystąpią większe zmiany w historycznych zależnościach fizycznych, ekonomicznych i społecznych, które rządzą rozwojem gospodarki światowej;
- Przedstawione zmienne odpowiadają swym historycznym wartościom w latach 1900–1970.

Prognoza:

- Żywność, produkcja, liczba ludności wzrastać będzie wykładniczo do chwili, kiedy gwałtowne zmniejszenie się rezerw zasobów naturalnych spowoduje zahamowanie wzrostu przemysłowego;
- Liczba ludności i zanieczyszczenia środowiska - z uwagi na naturalne opóźnienia - będzie wzrastać jeszcze przez pewien czas po osiągnięciu przez produkcję przemysłową maksymalnej wartości;
- Wzrost liczby ludności zostaje zahamowany wskutek podniesienia się współczynnika zgonów wywołanego obniżeniem produkcji żywności i usług ochrony zdrowia.

2.2.1. Sytuacja demograficzna świata

Wielkim wyzwaniem, przed jakim stoi ludzkość, jest rozwiązywanie konsekwencji sytuacji demograficznej współczesnego świata. Liczba ludności świata gwałtownie rośnie (tylko w drugiej połowie wieku XX się podwoiła). To przyspieszenie wzrostu ludności, które zostało zapoczątkowane w XVI–XVIII wiekach i trwa po dzień dzisiejszy, jest sprzężone z postępem cywilizacyjnym na świecie. O skali tej tendencji niech świadczy fakt, że na początku naszej ery liczba mieszkańców świata wynosiła około 250 mln, by w roku 1000 osiągnąć wielkość około 275 mln ludzi. Pod koniec XX w. (1996 r.) wynosiła ona około 5,4 mld osób. W roku 2000, jak się prognozuje, liczba ludności na świecie przekroczy 6 mld. Przewiduje się, że do roku 2015 wzrośnie o około 2,4 mld, to jest do około 7,8 mld osób. Prognozy zaś na 2030 r. mówią nawet o liczbie 10,7 mld ludności.

Przyspieszenie wzrostu liczby mieszkańców, z którym mamy do czynienia, jest wynikiem rosnącego wskaźnika przyrostu naturalnego, który w krajach uprzemysłowionych oscyluje obecnie w skali roku w granicach 1%, a w krajach rozwijających się w granicach 2,5–3%. Oznacza to jednocześnie, że skutki tego przyrostu dla każdego regionu świata będą miały inny wymiar i inne znaczenie (wykres 2.3). Największa część tego przyrostu będzie miała miejsce w rozwijających się krajach, co pogłębi wiele problemów rozwojowych tych krajów, zwłaszcza zaś: edukacji, budownictwa mieszkaniowego, zaopatrzenia w żywność i wodę oraz zatrudnienia. Tak wielki przyrost liczby ludności jest często nazywany eksplozją demograficzną i uznawany za główny hamulec wzrostu gospodarczego. Znamienne jest przy tym to, że w tych krajach mamy jednocześnie do czynienia z występowaniem dużych stref nędzy i niedostatku. Tak niski poziom dobrobytu ludności, wraz z towarzyszącą mu sytuacją demograficzną, będzie w znaczący sposób się przyczyniać do nasilania zjawisk migracyjnych.

Inna jest natomiast sytuacja demograficzna w krajach rozwiniętych. Dla tych krajów ważną kwestią demograficzną staje się zbyt mała wielkość przyrostu ludności, a w ślad za tym zjawisko starzenia się społeczeństwa. Szacuje się jednak, że w większości rozwiniętych krajów świata „nadmiar" ludzi w wieku poprodukcyjnym nie wystąpi przed rokiem 2015.

Wykres 2.3.

Globalne zmiany demograficzne

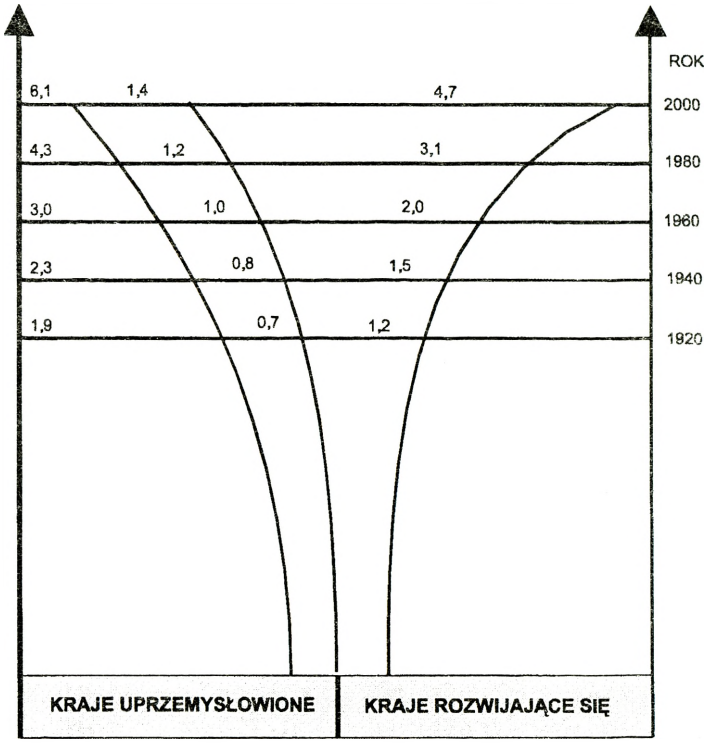

Wpływ na ujawnienie się takiej sytuacji demograficznej ma poziom rozwoju społeczno–ekonomicznego i kulturalnego społeczeństwa, sprzyjający sukcesywnemu podnoszeniu standardu życiowego. W odniesieniu do tych związków są dostrzegane dwie ujemne korelacje. Pierwsza - im wyższy poziom życia, tym niższy wskaźnik przyrostu naturalnego - i druga - im niższy poziom rozwoju ekonomicznego, tym wyższa stopa zgonów.

Rozwiązanie problemu demograficznego współczesnego świata należy dostrzegać - zdaniem znawców tej problematyki - w dążeniu do rozwoju gospodarczego, który powinien sprzyjać podniesieniu standardu życiowego społeczeństw i z kolei przyczynić się, z czasem, do pewnej stabilizacji przyrostu ludności, a nawet zarysowania się tendencji spadkowej przyrostu urodzeń. Takiemu rozwiązaniu winno sprzyjać tworzenie możliwości wyprzedzania określonego tempa przyrostu naturalnego przez szybsze tempo wzrostu społecznej wydajności pracy, a w konsekwencji dochodu (produktu krajowego) per capita. Winny one znaleźć wsparcie ze strony wszystkich podmiotów gospodarki światowej.

2.2.2. Stan zasobów naturalnych

Coraz częściej jako przeszkodę rozwoju gospodarki światowej dostrzega się malejące zasoby naturalne (wykres 2.4). Dążąc do ograniczenia fizycznego wpływu tego czynnika, są podejmowane działania polegające na wykorzystywaniu tych sił sprawczych (postępu naukowo–technicznego, wzrostu realnych cen surowców), które się przyczyniają do ciągłej obniżki materiałochłonności, przechodzenia od wykorzystywania rzadkich surowców mineralnych do surowców występujących we względnej obfitości oraz odkrywania i pozyskiwania nowych zasobów.

Wykres 2.4.

Ocena najważniejszych zasobów naturalnych w skali świata

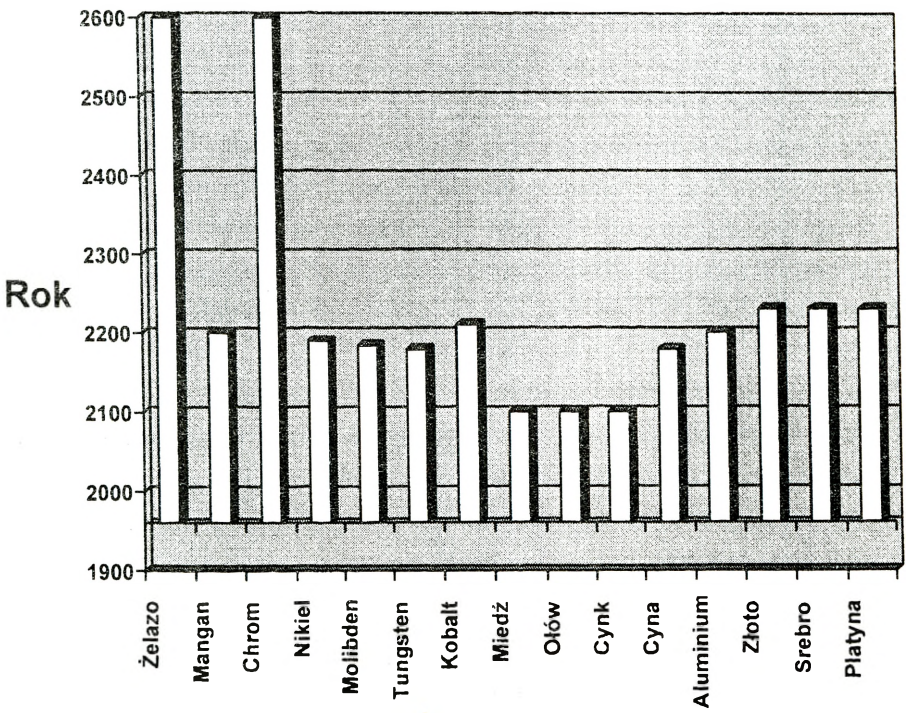

Przewiduje się, że w perspektywie kilkunastu lat (do 2015 r.), skumulowane zużycie zasobów nie powinno godzić w możliwości rozwoju gospodarczego. Ocenia się, że są jeszcze możliwości odtwarzania zasobów odnawialnych na drodze ich reprodukcji. Dotyczy to przede wszystkim gospodarki leśnej i rybnej. Natomiast oceny co do wystarczalności zasobów mineralnych są bardzo zróżnicowane. Oce-

ny pesymistyczne wskazują na pogłębiającą się ich szczupłość z przyczyn wzrostu liczby ludności oraz rozwoju gospodarczego. Dominują jednak oceny optymistyczne, wskazujące na możliwości rozszerzenia substytucyjności zasobów oraz nowych technologii oszczędzających znane i wykorzystywane obecnie surowce i tworzących nowe rodzaje materiałów.

Problem ograniczoności zasobów naturalnych w świecie, coraz częściej wymusza podejmowanie rozważań na temat przyszłości świata i sensowności utrzymywania dotychczasowych wzorców wzrostu gospodarczego i jego granic. Poszukując odpowiedzi na pytanie dotyczące kresu możliwości korzystania przez światową społeczność z zasobów naturalnych, kwestię tę rozważyć trzeba z dwóch punktów widzenia - statycznego i dynamicznego.

Postrzegając ten problem statycznie, należy sformułować wniosek, że wielkość zasobów świata jest ograniczona (chociaż ciągle do końca nieznana) i w momencie, kiedy światowy popyt zrówna się z całkowitymi zasobami naturalnymi, nastąpi ostateczne wyczerpanie zasobów naturalnych. Jest to wizja katastroficzna, którą jednak należy postrzegać, przede wszystkim jako pewne ostrzeżenie.

Bardziej optymistyczne jest podejście dynamiczne do zasobów naturalnych świata, opierające się na przekonaniu, że zasoby świata nie mają skończonej wielkości, że są one w swej istocie funkcją wiedzy ludzkiej i ich możliwości. Oznacza to dawanie priorytetu nie tyle fizycznej wielkości zasobów naturalnych w danym momencie, ile świadomość możliwości zaspokojenia potrzeb na nie, opierając się zarówno na tych zasobach, które już zostały rozpoznane, tych które będą dopiero odkryte, jak i tych, które można odzyskiwać. Ważną rolę dynamicznego postrzegania zasobów naturalnych przypisuje się wykorzystywaniu surowców wtórnych. Nowo wydobywanym surowcom przypisuje się przede wszystkim rolę uzupełniającą. Wynika ona ze wzrostu produkcji i ostatecznego zużycia części surowców już wprowadzonych do obiegu. Dynamiczna teoria zasobów opiera się na założeniu pewnej stabilizacji zużycia surowców na głowę ludności, po osiągnięciu pewnego poziomu rozwoju gospodarczego. W tej teorii barierą surowcową może być jedynie okresowe nasilenie się trudności dostępu do zasobów, które wynikają z nienadążania rozwoju myśli ludzkiej za wzrostem zapotrzebowania na surowce.

Rozwiązanie problemu surowcowego, będącego jednocześnie problemem globalnym, jest możliwe tylko przy kompleksowym podejściu do niego, to znaczy rozwiązywaniu go łącznie z kwestami ekologicznymi, demograficznymi, żywnościowymi i ogólnorozwojowymi.

2.2.3. Zagrożenia środowiska przyrodniczego

Największą bolączką współczesnej gospodarki światowej stało się godzenie rozwoju gospodarczego z rozwiązywaniem problemów ekologicznych. Postęp cywilizacyjny bowiem wymusił łączne traktowanie ekonomii i ekologii. Wszelka działalność gospodarcza w większym lub mniejszym stopniu polega na wchodzeniu w związki z przyrodą, wpływając jednocześnie na istniejący stan równowagi między działalnością człowieka a przyrodą. Oznacza to jednocześnie, że rosnące wraz z rozwojem gospodarczym wykorzystanie środowiska naturalnego, prowadzi do napięć nie tylko wskutek pogłębiającej się ograniczoności zasobów naturalnych, ale również wskutek ich niszczenia i zanieczyszczania.

Lata końca wieku XX przyniosły zaostrzenie się pewnych relatywnie nowych zjawisk, związanych z wykorzystaniem środowiska naturalnego: skażenie powietrza w miastach, kwaśne deszcze, tzw. dziura ozonowa, efekt cieplarniany, zanieczyszczenie mórz, niedobory wody pitnej, zmniejszenie się obszarów leśnych oraz zmiany w zasobach biologicznych świata. Są one konsekwencją działalności człowieka. Zjawiska te mają w większości zasięg międzynarodowy i wymiar globalny. Są one ściśle powiązane - w układzie sprzężeń zwrotnych - z rozwojem gospodarczym i ze wzrostem liczby ludności w świecie. Wspólną ich cechą jest także to, że konsekwencje z nich płynące nie są do końca rozpoznane. Zagrożenia, które niosą ze sobą, dotyczą wszystkich krajów świata, obejmują bowiem swoim zasięgiem całą kulę ziemską.

Wobec takiej sytuacji wyzwaniem przyszłości się staje orientacja na rozwiązywanie kwestii ekonomicznego i technicznego rozwoju gospodarki światowej bez niszczenia jej bazy ekologicznej. Koniecznością się staje przeorientowanie świadomości, że to nie postęp cywilizacyjny prowadzi do katastrofy ekologicznej, lecz jego niewłaściwe wykorzystanie. Degradacja środowiska przyrodniczego jest zjawiskiem groźnym i realnym, lecz nie nieuniknionym. Ludzkość ma jednak szansę skutecznego jej zapobiegania. W pierwszym rzędzie powinna poznać przyczyny i skutki degradacji środowiska naturalnego oraz dążyć do właściwego wykorzystania postępu cywilizacyjnego w skali globalnej. Nieodzowne jest także pełne i skuteczne wykorzystanie wszystkich metod i możliwości ochrony środowiska. Pożądane są także działania na rzecz eliminacji technologii zanieczyszczających środowisko w sposób zagrażający życiu i zdrowiu, a w zamian, upowszechnianie technologii nie zatruwających i nie zanieczyszczających środowisko naturalne. Oznacza to

konieczność poniesienia określonych kosztów, których najbardziej syntetycznym wyrazem powinno się stać ograniczenie tempa wzrostu gospodarczego.

Rozwiązanie problemu ekologicznego jest jednak nie tylko problemem ekonomicznym, ale także politycznym i instytucjonalnym. W wielu krajach, zwłaszcza się rozwijających, nad troskę o środowisko jest i będzie przedkładane dążenie do poprawy wszelkimi sposobami poziomu życia. Wobec daleko idącego zróżnicowania interesów społeczności światowej oraz wysokiego poziomu niepewności co do rzeczywistych skutków globalnych zagrożeń ekologicznych, nieodzowne się stanie skoordynowane rozwiązywanie tego problemu. Próby takich rozwiązań w skali globalnej są podejmowane od kilkudziesięciu lat. Są one zorientowane przede wszystkim na ograniczenie skutków degradacji ekologicznej środowiska naturalnego. Łączy się je ze zmianami w strukturach prawno–organizacyjnych społeczeństw oraz podejmowaniem akcji ochrony środowiska na podstawie umów międzynarodowych. Celowe się wydaje również stworzenie międzynarodowej kontroli ochrony środowiska naturalnego przez wyspecjalizowane agendy ONZ, które byłyby także upoważnione do kierowania procesami wykorzystania zasobów naturalnych przez międzynarodowe regulacje, podatki, kontyngenty i inne instrumenty.

2.2.4. Sytuacja żywnościowa świata

Problemem nękającym świat jest kwestia niedopasowania regionalnego produkcji żywności do jej konsumpcji. Wpływa na to cały szereg czynników - od klimatycznych - przez demograficzne - do ekonomicznych. Konsekwencją tego jest głodowanie znacznej części ludności świata (rysunek 2.2). Zjawisko to odnosi się tylko do pewnych regionów świata. Niemniej jednak skala tego problemu jest bardzo duża , bo dotyczy około 1/3 ludności świata, która odczuwa niedożywienie, z czego około 0,5 mld ludzi głoduje. Zwalczenie tych zjawisk należy uznać za najpilniejsze i najważniejsze zadanie ludzkości, chociaż dotyczy ono przede wszystkim rozwijających się krajów. Te zjawiska - chociaż na marginesie innych problemów - ujawniają się również w niektórych krajach Zachodu, a także Wschodu, transformujących swoje gospodarki.

Ponieważ rozwiązanie tego problemu już dzisiaj nastręcza wiele trudności, tym trudniejsze będzie ono do rozwiązania w przyszłości. Jeśli bowiem uwzględnić prognozy demograficzne, to światowa produkcja żywności powinna w najbliższych 25 latach wzrosnąć o 75–100%, jeśli ma jej starczyć dla całej ludności świata.

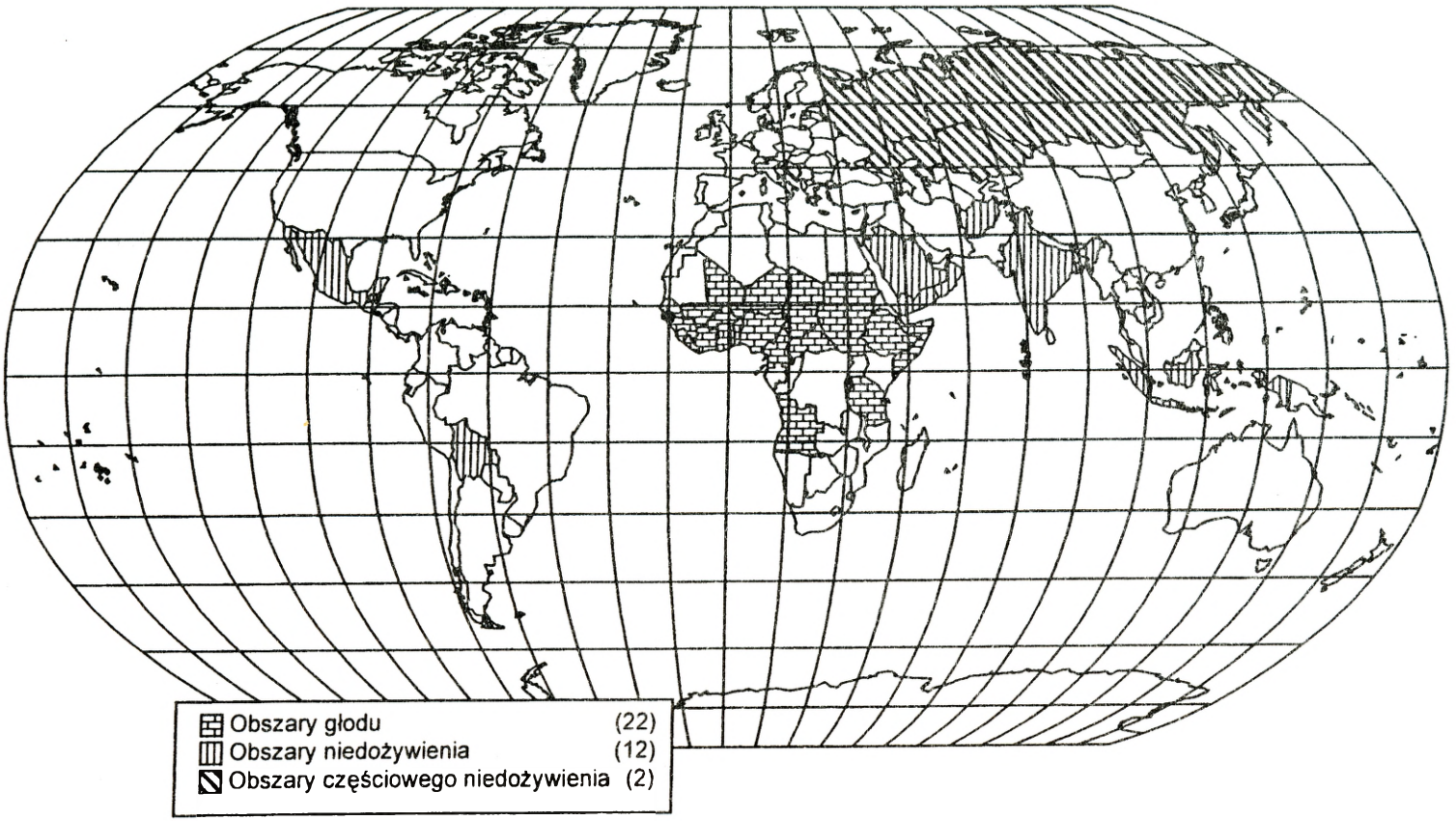

Rysunek 2.2. Mapa głodu i niedożywienia w skali świata

Sprostanie temu problemowi, nawet jeśli z techniczno–agronomicznego punktu widzenia jest możliwe, jest bardzo trudne i będzie ograniczane przez czynniki o charakterze ekonomicznym (dystrybucyjnym), infrastrukturalnym, a także politycznym. Rozwiązanie kwestii żywnościowej wymaga podjęcia wielu przedsięwzięć. Rozwijającym się krajom należy w pierwszym rzędzie udzielić pomocy w tworzeniu warunków umożliwiających im wchodzenie na drogę wzrostu i rozwoju społeczno–ekonomicznego, tak aby same mogły wytwarzać potrzebne im produkty żywnościowe. Jest to jednak zadanie na dłuższy czas. W krótkim zaś okresie, ograniczaniu tych zjawisk winna sprzyjać pomoc doraźna. Nie podjęcie tych rozwiązań będzie oznaczać również nie sprostanie podstawowym wyzwaniom współczesnego świata, co może w niedalekiej przyszłości skutkować tym, że głód w skali świata będzie zjawiskiem nieuniknionym.

Poprawa sytuacji żywnościowej na świecie wymaga zaangażowania i pomocy całego świata. Nie może to być jednak tylko doraźna pomoc żywnościowa, taka bowiem nie stworzy społeczeństwom odczuwającym niedobory żywności pożądanych warunków wejścia na drogę rozwoju gospodarczego. Muszą to być natomiast działania, które przyczyniłyby się do wypracowania odpowiednich reakcji międzynarodowych oraz wykształcenie odpowiednich rozwiązań instytucjonalnych. Takie działania stara się podejmować Organizacja Wyżywienia i Rolnictwa FAO (Food and Agriculture Organization), będąca jedną z agend ONZ. Stoi ona na stanowisku, że rozwiązanie problemu żywnościowego w świecie wymaga zaangażowania i pomocy całego świata nie ze względów charytatywnych, lecz w interesie wszystkich krajów świata. Uważa również, że wyzwolenie od głodu jest podstawowym prawem człowieka, i że wszyscy ludzie są upoważnieni do urzeczywistnienia tego prawa w ramach możliwości narodowych oraz współpracy międzynarodowej.

2.2.5. Światowe zadłużenie

Do najważniejszych globalnych problemów współczesnego świata należy problem światowego zadłużenia (tabela 2.2). Zaczął on narastać z niebywałą siłą od początku lat osiemdziesiątych. Składa się na niego między innymi: olbrzymi wzrost zadłużenia rozwijających się krajów oraz państw Europy Środkowej i Wschodniej, wzrost kosztów obsługi długu, załamanie dopływu kapitału do tych krajów i związany z tym transfer zasobów do krajów wierzycielskich oraz poważne, ekonomiczne i społeczne, następstwa tych zjawisk. Przerodził się on w kryzys zadłużeniowy, charakteryzujący się sytuacją, w której niemożliwe do obsłużenia zadłużenie, staje

się nie tylko problemem państw zadłużonych, lecz także krajów i banków, które wcześniej pożyczyły pieniądze. Krajom zadłużonym - nie będącym w stanie na bieżąco obsługiwać spłaty kredytów - sytuacja zadłużeniowa może grozić wycofaniem ze światowego obrotu gospodarczego, natomiast dla krajów wierzycielskich, będzie to jednocześnie oznaczać spadek ich wpływów z eksportu do państw zadłużonych.

Tabela 2.2.

Kraje świata według zadłużenia

Lp.	Kraj	Dług zagraniczny w roku 1992 (stan na 31 grudnia)	
		ogółem w mld USD	per capita w USD
1.	Brazylia	121,1	812
2.	Meksyk	113,4	1266
3.	Indonezja	84,4	454
4.	Indie	77,0	89
5.	Chiny	69,3	59
6.	Argentyna	67,6	2025
7.	Turcja	54,8	935
8.	Polska	48,5	1265
9.	Korea Południowa	43,0	985
10.	Egipt	40,0	725
11.	Tajlandia	39,4	683
12.	Wenezuela	37,2	1837
13.	Filipiny	32,5	506
14.	Portugalia	32,1	3250
15.	Algieria	26,4	1008
16.	Pakistan	24,1	202
17.	Węgry	21,9	2122
18.	Maroko	21,3	834
19.	Peru	20,3	904
20.	Malezja	19,8	1066

Źródło: Rocznik Statystyczny 1995, Warszawa GUS 1995, s. 653.

Przyczyn wystąpienia kryzysu zadłużeniowego należy upatrywać w długookresowych tendencjach rozwoju gospodarki światowej. Znaczący wpływ miały zwłaszcza dysproporcje jej rozwoju ukształtowane pod wpływem takich czynników, jak: wzrost cen ropy naftowej w latach siedemdziesiątych, zmiany *terms of trade* krajów dłużniczych, wahania stopy procentowej oraz osłabienie dynamiki gospodarczej krajów uprzemysłowionych. O kryzysie zadłużenia świadczy przy tym nie tyle wielkość zadłużenia, ile proporcja wpływów z eksportu do bieżących spłat czy też poziom udziału wielkości zadłużenia w ogólnej wielkości produktu krajowego brutto.

Konsekwencją trwającego od kilkunastu lat kryzysu zadłużeniowego są liczne zagrożenia. Do najważniejszych zaliczyć należy: wzrastające obciążenie krajów dłużniczych obsługą długu, skutki społeczne w krajach dłużniczych oraz osłabianie dynamiki wzrostu zadłużonych gospodarek narodowych, a także gospodarki światowej. W tej sytuacji rozwiązanie kryzysu zadłużeniowego wiąże się z koniecznością wypracowania światowego systemu jego łagodzenia lub pokonania. Jego ideą musi się stać rozłożenie kosztów wychodzenia z kryzysu między wierzycieli i dłużników. Oznacza to, że zarówno państwa wierzycielskie, jak i banki komercyjne muszą się zgodzić na poniesienie pewnych kosztów związanych z redukcją zadłużenia. Lepiej bowiem odzyskać przynajmniej część udzielonych kredytów, niż nic. Wyrazem takiego podejścia stało się jednostronne redukowanie długu, czyli częściowe spisywanie długu na straty. Jednocześnie rynek finansowy wykształcił także instrumenty i techniki oddłużeniowe.

2.2.6. Postęp naukowo–techniczny

Rozwój światowej gospodarki w największym stopniu będzie zależeć od postępu naukowo–technicznego. Dla współczesnego świata rozwój ekonomiczny wiąże się z postępem naukowo–technicznym. Dowodzi tego sytuacja świata zachodniego, którego dobrobyt został zbudowany na osiągnięciach rewolucji przemysłowej, u której podstaw legł postęp naukowy, techniczny i technologiczny oraz organizacyjny. Przez bowiem szeroko rozumiany postęp, następuje ekonomiczne umiędzynarodowienie gospodarki i objęcie coraz większych obszarów globu mechanizmami kooperatywnymi W ślad za tym liczyć się należy z rozszerzeniem i zwiększeniem konkurencyjności oraz poszukiwaniem jeszcze bardziej innowacyjnych strategii rozwojowych.

Współcześnie postęp naukowo–techniczny wpływa na rozwój gospodarczy przez coraz nowsze formy. Wśród nich wskazać trzeba przede wszystkim: technologie informacyjne, inżynierię materiałową, elastyczną wytwórczość (kombinacja produkcji „just-in-time") oraz biotechnologię. Zdaniem wielu ekspertów, te technologie doprowadziły gospodarkę światową do zapoczątkowania kolejnej rewolucji cywilizacyjnej. Oczekuje się, że procesy dyfuzji postępu techniczno–naukowego nie zostaną spowolnione w najbliższych dziesięcioleciach.

Konsekwencją rosnącego wpływu postępu naukowo–technicznego na rozwój gospodarczy świata, staje się z jednej strony poszerzanie globalnej konkurencji, z drugiej zaś, w odpowiedzi na nią, poszukiwanie skutecznych form przeciwstawienia się jej przez wzrost interwencjonizmu i protekcjonizmu. Oznacza to również ważne konsekwencje dla polityki gospodarczej wielu państw. Z jednej bowiem strony spada przede wszystkim skuteczność tradycyjnej polityki monetarnej i budżetowej, z drugiej zaś, jednocześnie, następuje rozszerzanie wpływu decyzji międzynarodowych na decyzje narodowe.

2.2.7. Koncepcje i drogi dalszego rozwoju gospodarki światowej

Współczesna gospodarka światowa, by móc zostać ujęta w konkretne długookresowe koncepcje rozwojowe, musi uwzględniać czynniki determinujące jej procesy rozwojowe. Odwołując się do analiz głównych problemów globalnych współczesnego świata oraz koncepcji i propozycji formułowanych przez główne szkoły współczesnej myśli ekonomicznej, można wskazać trzy podstawowe wizje rozwoju świata.

Pierwsza - **perspektywa równowagi** - wywodząca swoje założenia z teorii neoklasycznych, dających priorytet sprawności mechanizmów cenowych równoważących popyt i podaż na różnych rynkach. Zakłada się, że podmioty gospodarcze będą postępować racjonalnie, opierając się na posiadanych informacjach i własnych oczekiwaniach co do przyszłości. Rozwój gospodarczy będzie ściśle powiązany z dostępnością do czynników produkcji: zasobów naturalnych, siły roboczej i kapitału oraz stanu technologii. Kluczowym czynnikiem wzrostu powinien być poziom oszczędności. Rola zaś rządu, jako superpodmiotu gospodarczego, winna być ograniczona do dostarczania odpowiednich dóbr i usług publicznych (związanych z obronnością, porządkiem społecznym, wymiarem sprawiedliwości, rozbudową infrastruktury itp.) oraz korekty cen w wypadku występowania negatywnych lub pozytywnych efektów zewnętrznych. Oczekuje się, że temu podejściu

winny sprzyjać dalsza liberalizacja i rozwój międzynarodowego handlu oraz utrzymywanie płynnego kursu walut.

Drugą wizję określić można jako **perspektywę koordynacji**, której założenia są oparte na keynesiźmie, zakładającym, że zachowania na poziomie mikro-, mogą prowadzić do istotnej nierównowagi na poziomie makro-. Istotą tego podejścia jest przekonanie, że podmioty na poziomie mikro-, dysponują niedoskonałą informacją, co powoduje dużą niepewność co do ich dalszej przyszłości. Przewiduje się, że może to prowadzić do zmienności oczekiwań i zachowań, a w konsekwencji także do zakłóceń i krótkowzroczności w działaniach podstawowych podmiotów gospodarczych. Rolą państwa - opartą na realizacji polityki antycyklicznej oraz współpracy z biznesem i światem pracy - winno zaś być redukowanie niepewności rozwojowych oraz sprzyjanie dostosowaniu się do nowych okoliczności i przewidywań rozwojowych. Dążenie do stabilizacji powinno być także powodem do różnorodnych regulacji rządowych na rzecz wzrostu gospodarczego. Oczekuje się, że niepewność w tym względzie powinny redukować stałe kursy walutowe. Rozwojowi zaś winna sprzyjać korzystna dla wszystkich jej uczestników międzynarodowa współpraca gospodarcza, chociaż w uzasadnionych wypadkach dopuszcza się stosowanie restrykcji handlowych wobec określonych krajów.

Kolejną - trzecią wizją - jest **perspektywa wolnego rynku**, odwołująca się do szerokiego nurtu szkół liberalnych. Jej założenia bazują na przekonaniu, że w niepewnym świecie, z niekompletną informacją, dominujący wpływ na rozwój gospodarczy mają rywalizujący ze sobą przedsiębiorcy, o dalece zróżnicowanych poglądach na teraźniejszość i przyszłość. Wynika to z przekonania, że wola zwycięstwa i obawa przed przegraną nadają gospodarce rynkowej dynamiki rozwojowej. Oznacza to również, że człowiek musi być postrzegany jako istota energiczna, twórcza, obdarzona intuicją, pod jednym wszakże warunkiem: zapewnienia mu możliwości zebrania owoców jego wysiłku. Kwestie te jednocześnie się wiążą z potrzebą rozwijania systemu praw własności, autonomii sfery ekonomicznej, niskich podatków i ograniczonego systemu bezpieczeństwa socjalnego. Na poziomie państwa dostrzega się przejawy nieufności do rządu, jako konsekwencji braku dostatecznie wiarygodnych informacji o funkcjonowaniu gospodarki. Formułuje się obawy, że jego działania, nie będąc korygowane przez rynek, w wypadku podejmowania przez niego złych decyzji, mogą uczynić przyszłość jeszcze bardziej nieprzewidzialną i paraliżującą dynamikę procesów gospodarczych. Nie zgłasza się natomiast żadnych sprzeciwów wobec handlu międzynarodowego i kursów walutowych.

Wskazane problemy charakteryzują się zasięgiem globalnym, co oznacza, że dotyczą większości państw, bez względu na osiągnięty poziom rozwoju gospodarczego i panujący w nich system. Istotne jest dla nich także to, że są one wyjątkowo złożone i zależne od działania wielu czynników i wzajemnych powiązań. Rozwiązanie zaś ich jest możliwe dopiero wówczas, gdy zostaną wypracowane i zastosowane odpowiednie - złożone i dotyczące wielu sfer - przedsięwzięcia, obejmujące swym zasięgiem cały świat. Nie podjęcie lub zwłoka w rozwiązaniu tych problemów grozi poważnymi konsekwencjami dla ludzkości.

2.3. WSPÓŁCZESNE PODZIAŁY I TENDENCJE ROZWOJOWE GOSPODARKI ŚWIATOWEJ

Wobec zmian obrazu świata ukształtowanego po II wojnie światowej i obowiązującego do końca lat osiemdziesiątych, wyrażającego się zanikiem podziału na Wschód - Zachód (socjalizm - kapitalizm) oraz modyfikacją podziału na Północ - Południe (bogaci - biedni), na początku lat dziewięćdziesiątych zaczął się rodzić nowy, wielobiegunowy układ świata o wyraźnie zróżnicowanych potencjałach.

Wobec kształtowania się nowego układu sił we współczesnym świecie, konieczny się staje inny ich podział, odmienny od powszechnie stosowanego przez różne organizacje międzynarodowe*. Trafnym podziałem przy odwołaniu się do kryteriów ekonomiczno–cywilizacyjnych i geograficznych jest wyróżnienie czterech grup regionów świata:

- pierwszej - wiodącej w rozwoju gospodarczym;
- drugiej - przebudowującej swoją gospodarkę;
- trzeciej - niestabilnego rozwoju;
- czwartej - zacofania gospodarczego (tabela 2.3).

Podział ten nie pokrywa się wprost z podziałem na regiony gospodarki rynkowej i planowej. Zakłada on konieczność uwzględnienia symbiozy rozwojowej państw o zróżnicowanych potencjałach ekonomicznych, akcentując przy tym nie tyle wykreślanie jednoznacznych linii demarkacyjnych między nimi, ile wskazy-

* Zob. *Rocznik Statystyczny 1993*, Warszawa GUS 1993, s. 480.

Nie spełnia tych oczekiwań również podział państw świata wg wielkości PKB per capita, dokonany przez Bank Światowy. Klasyfikuje on 132 państwa na trzy grupy o różnym stopniu zamożności. W grupie najbiedniejszej (o PKB per capita do 675 USD) znalazły się 42 państwa, głównie afrykańskie i azjatyckie (najniższy PKB per capita: Mozambik 60 USD). Druga grupa, to 67 państw średniaków (o PKB per capita od 676 USD), wśród nich Polska (1910 USD PKB per capita). Trzecia grupa, to 23 państwa o wysokim PKB per capita, wśród których najwyższy poziom uzyskała Szwajcaria z 36 080 USD PKB per capita (Por. Informacje, w: „Rzeczpospolita" 1994 nr 141).

wanie obszarów stycznych, które się jawią, między innymi, jako szansa włączenia w bardziej cywilizowany nurt rozwoju gospodarczego.

Tabela 2.3.

Podział gospodarek współczesnego świata według kryteriów ekonomiczno–politycznych, geograficznych i cywilizacyjnych

REGIONY KONTYNENTY	Wiodące w rozwoju	Przebudowy gospodarek	Niestabilnego rozwoju	Zacofania gospodarczego
Ameryka Północna i Środkowa	NAFTA			Ameryka Środkowa
Europa	EOG UE + EFTA	Europa Środkowa CEFTA Europa Wsch. WNP (Rosja)	Europa Płd. Bałkany Indie	
Azja	Japonia DGA	Wschód	Chiny	Zachód Azja (pozostałość)
Oceania	Australia			Oceania (pozostałość)
Ameryka Południowa			Brazylia Wenezuela Argentyna Chile	Ameryka Południowa (pozostałość)
Afryka		RPA	Afryka Północna	Afryka (pozostałość)

Uznając za wiodące w rozwoju gospodarczym te regiony świata, które osiągnęły wysoki poziom rozwoju gospodarczego lub w dążeniu do niego charakteryzują się dynamizmem rozwojowym, zaliczyć należy do nich, geograficznie określając, cztery regiony: Amerykę Północną, Europę Zachodnią, Azję Południowo–Wschodnią oraz Australię. Przy czym, jeśli w odniesieniu do pierwszych trzech regionów dostrzega się wyraźnie zinstytucjonalizowane lub realnie istniejące więzy integracyjne, to ostatni ujawnia raczej charakter enklawy rozwojowej.

Dla Polski mają znaczenie przede wszystkim regiony północnoamerykański, zachodnioeuropejski i południowo–wschodnioazjatycki, a to ze względu na skalę kontaktów międzynarodowych oraz możliwości wykorzystania pewnych wzorców rozwojowych. Są to jednak, co trzeba wyraźnie rozróżnić, wiodące w rozwoju gospodarczym państwa, nie będące - z wyjątkiem Europy Zachodniej (przez granicę z Niemcami) - bezpośrednimi sąsiadami Polski.

Region północnoamerykański jest związany z tzw. Północnoamerykańską Strefą Wolnego Handlu (NAFTA) - funkcjonującą od stycznia 1994 r. na mocy układu z grudnia 1992 r. - obejmującą dwa kraje wysoko rozwinięte (USA i Kanadę) oraz jeden rozwijający się kraj (Meksyk), w której powstaniu upatruje się zaczynu rozwoju nowej ery współpracy regionalnej oraz wzrostu gospodarczego, a zwłaszcza

rozszerzenia handlu, zwiększenia inwestycji i miejsc pracy oraz poprawy poziomu życia.

Region zachodnioeuropejski jest utożsamiany z Europejskim Obszarem Gospodarczym (EOG), obejmującym terytoria państw Unii Europejskiej (UE) - czyli dawnego EWG - oraz państw Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (EFTA), z wyłączeniem Szwajcarii. Jego funkcjonowanie w praktyce datuje się od początku 1994 r., chociaż układ o jego utworzeniu podpisano w końcu roku 1992. Bazuje on na powstałej już w 1984 r. koncepcji ekonomicznego uczestnictwa państw EFTA w jednolitym zintegrowanym rynku EWG, na zasadzie strukturalnego partnerstwa i obejmuje: wolny handel artykułami przemysłowymi i usługami, wolny przepływ osób i kapitału, jednakowe warunki konkurencji, współpracę w zakresie badań naukowych, ochrony środowiska i polityki społecznej.

Z kolei region Azji Południowo-Wschodniej obejmuje terytorium Japonii oraz tzw. azjatyckich tygrysów, czyli dynamicznie rozwijających się gospodarek azjatyckich (Południowa Korea, Tajwan, Hongkong, Tajlandia, Singapur, Malezja, Indonezja i Filipiny). Wiodącym państwem tego regionu jest Japonia, szukająca ratunku przed recesją i konkurencją amerykańsko-europejską w Azji. W związku z tym budzą się tu koncepcje utworzenia strefy wolnego handlu na wzór EOG i NAFTA. Oczekuje się, iż z początkiem przyszłego wieku do grona „tygrysów" dołączą Chiny.

Natomiast Australia, jedno z 28 państw OECD, stanowi region postępu cywilizacyjnego, sprawiający wrażenie enklawy rozwojowej. W istocie jednak, obok wewnętrznych czynników rozwojowych, sprawczą rolę wysokiego poziomu rozwoju odgrywają zewnętrzne kontakty z tzw. światem anglojęzycznym. Państwo to dalsze szanse swego rozwoju widzi w stworzeniu strefy wolnego handlu z krajami Azji Południowo–Wschodniej i Chinami.

Drugą grupę regionów świata, określoną regionami przebudowy gospodarczej, tworzą obszary położone w Europie Środkowo–Wschodniej i Północnej oraz w Azji Centralnej i Północnej. Na kontynencie europejskim obejmują one przede wszystkim kraje Europy Środkowej, w tym kraje Grupy Wyszehradzkiej, kraje nadbałtyckie b. ZSRR, europejską i azjatycką część Wspólnoty Niepodległych Państw, przede wszystkim zaś Rosję. Obecnie te kraje transformują swoje gospodarki z planowych na rynkowe, przy czym w większości charakteryzuje je głęboki kryzys, a tylko w odniesieniu do niewielu z nich są zauważalne symptomy ożywienia gospodarczego.

Spośród państw Europy Środkowej wyróżnić trzeba, odwołując się do kryterium integracji regionalnej, państwa Grupy Wyszehradzkiej (Czechy, Polska, Słowacja i Węgry), które zawarły w końcu 1992 r. Środkowoeuropejskie Porozumienie o Wolnym Handlu (CEFTA). Przewiduje ono utworzenie w perspektywie ośmiu lat strefy wolnego handlu artykułami przemysłowymi. Obecnie (koniec roku 1997) w skład tego ugrupowania wchodzi także Słowenia.

Wyróżnione regiony świata, wiodące w rozwoju gospodarczym państw świata oraz państw przebudowujących swoją gospodarkę, ściśle się wiążą z naszym krajem. Jeśli w pierwszym regionie będzie się dostrzegać przede wszystkim siły postępu cywilizacyjnego i będzie się traktować państwa tego regionu jako „dalszych sąsiadów", to drugi region stanowią państwa, które można nazwać bezpośrednimi sąsiadami naszego kraju. Taki status mają również Niemcy, należące do wiodących państw świata.

Uznając polem bezpieczeństwa Polski przede wszystkim Europę Środkowo-Wschodnią, tj. obszar rozciągający się od Bałtyku po Adriatyk i Morze Czarne, a także jako jej „otulinę" Niemcy, Rosję i w pewnym sensie Skandynawię, celowe jest podjęcie ogólnej charakterystyki państw, stanowiących najbliższe, zewnętrzne otoczenie naszego kraju. Państwami tymi są: Rosja, Litwa, Białoruś, Ukraina, Słowacja, Czechy i Niemcy. Do tej grupy państw należy zaliczyć także Węgry, z tytułu związków stowarzyszeniowych i integracyjnych w ramach Grupy Wyszehradzkiej.

Ogólnie te państwa charakteryzują się ogromnym zróżnicowaniem obszaru, potencjału ludnościowego i gospodarczego. Tak ogromne zróżnicowanie ma swoje historyczne korzenie. Można więc bez trudu wyodrębnić specyfikę tych państw. Jest to również obszar oddziaływania dwóch mocarstw: Niemiec - ekonomicznego i Rosji - militarnego.

Biorąc pod uwagę podstawowe kryteria geograficzne (powierzchnia, ludność) można zauważyć znaczne zróżnicowanie ważności i rangi poszczególnych krajów - sąsiadów Polski. I tak Rosję, i Niemcy określa się mocarstwami europejskimi (Rosję nawet mocarstwem światowym), o przeważających nad innymi krajami regionu potencjałach ludzkich. Spośród pozostałych państw, jedynie Ukraina może pretendować do roli mocarstwa europejskiego.

Wracając zaś do dalszego podziału nowego układu sił we współczesnym świecie trzeba wskazać, że na współczesnej gospodarczej mapie świata wyraźnie dają się także wyróżnić regiony państw, które osiągnęły średni poziom rozwoju gospo-

darczego i nie wykazują tendencji do jego większego zdynamizowania. Przyczyn tego stanu można się doszukiwać w niestabilności politycznej bądź gospodarczej regionu. Określając je regionami niestabilnego rozwoju, trzeba je umiejscowić na obszarze najlepiej prosperujących państw Ameryki Południowej (Brazylia, Argentyna, Wenezuela, Chile), tzw. Środkowego i Bliskiego Wschodu (Irak, Iran, Syria, Izrael, Kuwejt, Arabia Saudyjska, Zjednoczone Emiraty Arabskie i Egipt) oraz Afryki Południowej (Republika Południowej Afryki).

Rozległy terytorialnie region świata stanowią obszary krajów zacofanych gospodarczo. Charakteryzują się one przy tym znacznym zróżnicowaniem rozwoju. W tym obszarze należy umiejscowić przede wszystkim większość krajów afrykańskich oraz nie zaliczone do wcześniej wyróżnionych regionów państwa Ameryki Łacińskiej, Azji i Oceanii. Z ich grona trzeba wyróżnić Chiny i Indie. Charakteryzuje je daleko idące zróżnicowanie wewnętrznego rozwoju. Mimo wysokiego tempa rozwoju w Chinach, ustabilizowanego w Indiach oraz znaczących osiągnięć gospodarczych w niektórych sferach, niski ogólny poziom stopy życiowej powoduje, że te państwa należy traktować jako zacofane. Państwa te (zwłaszcza Chiny) są dzisiaj uznawane za takie, które w krótkim czasie mogą dołączyć do głównego nurtu rozwoju gospodarczego.

Zarysowana alokacja poszczególnych regionów świata oraz charakterystyka ich podstawowych czynników rozwojowych, wskazuje na istnienie zasadniczych różnic między nimi. W pierwszym rzędzie jest widoczna siła regionów wiodących w rozwoju gospodarczym, a zwłaszcza EOG, NAFTA oraz Azji Południowo–Wschodniej. Mimo że rozciągają się one na obszarze stanowiącym zaledwie 21,3% ogólnej powierzchni świata i skupiają 23,1% ogółu ludności, to wytwarzają prawie 74% globalnego PKB, dysponują zasobami pieniężnymi sięgającymi 4 bilionów USD i opanowały ponad 80% światowej wymiany towarów. Ponadto tworzą one ogromne rynki wewnętrzne, zwiększające znacząco ich obroty wewnętrzne. Obecnie te regiony charakteryzuje otwarcie na wolny handel, w którym się upatruje jednego ze sposobów przyspieszenia wzrostu gospodarczego.

Zdecydowanie mniejszą siłą gospodarczą charakteryzują się pozostałe regiony świata. W najgorszej sytuacji znajdują się państwa zacofane. Wyrównany zaś jest jej poziom w odniesieniu do krajów przebudowujących swoje gospodarki oraz w krajach tzw. niestabilnego rozwoju. Wspólną cechą wszystkich trzech regionów jest nieprzewidywalność sytuacji rozwojowych.

Przedstawiony obraz współczesnego świata wskazuje na pogłębianie się tendencji integracyjnych. Ukształtowane w jej wyniku bloki gospodarcze, mimo odrębności kształtowania i funkcjonowania, wywierają decydujący wpływ na światowy rozwój gospodarki. Dla państw przebudowujących swoje gospodarki szansą dalszego rozwoju jest wejście do tych bloków, zapewniają bowiem one otwarcie na rynki światowe. Dla Polski zaś, oprócz tego, ważną sprawą jest trafne umiejscowienie w zasadniczym nurcie postępu cywilizacyjnego, co się ściśle wiąże z wyborem odpowiedniej strategii rozwojowej.

Według prognoz wielu światowych instytutów i instytucji gospodarczych, końcowe lata wieku XX mogą się okazać okresem decydującym o rozwoju gospodarczym w perspektywie wielu dziesięcioleci. Perspektywa ta jest realna zarówno dla całych regionów świata, jak i dla poszczególnych państw. Wpływ na takie prognozy ma kilka czynników, przede wszystkim zaś: aktualna koniunktura gospodarcza i perspektywy kształtowania się jej, integracja regionalna sprowadzająca się do tworzenia nowych, a zarazem silnych bloków gospodarczych (EOG, NAFTA) oraz nowe reguły liberalizacji światowego handlu i ich instytucjonalizacja (ŚOH). Taka prognoza i jej przesłanki rodzą z jednej strony zagrożenia, z drugiej zaś szanse. Nie podjęcie działań dynamizujących wzrost gospodarczy i zacieśniających więzy współpracy gospodarczej, może doprowadzić wiele państw na margines światowych stosunków ekonomicznych. Dla Polski i innych krajów Europy Środkowo–Wschodniej oznacza to, że jeśli do roku 2000 nie staną się członkami EOG, to pomimo geograficznej przynależności do niej, mogą stracić okazję dołączenia do jednego z zasadniczych nurtów cywilizacji światowej.

Prezentowane przez światowe instytucje gospodarcze i finansowe oraz przez instytuty naukowe prognozy rozwoju gospodarki światowej, formułują zgodne ze sobą przewidywania, iż gospodarka światowa stoi przed szansą wejścia w okres wyraźnego ożywienia gospodarczego. Przewiduje się, że będzie ono większe w grupie rozwijających się państw (5,8%), a niższe w krajach rozwiniętych, bo średnio 2,6%. Prognoza ta jest jednak obarczona pewnym ryzykiem nie przyczynienia się do poprawy w sferze zatrudnienia, a więc w praktyce niedostatecznym rozwiązywaniem najważniejszego problemu współczesnego świata - bezrobocia. Oznacza to, że przy oczekiwanych tendencjach wzrostowych istnieją także zagrożenia, które muszą być usunięte, jeśli te kraje mają wejść na drogę długofalowego wzrostu, przy niskiej inflacji oraz wysokim poziomie zatrudnienia i nakładów inwestycyjnych.

Dla EOG formułuje się prognozy wskazujące na wystąpienie umiarkowanego ożywienia, mogącego się zdynamizować dopiero z czasem. Będzie ono przy tym zróżnicowane w poszczególnych jego częściach. Przewiduje się, że krajem nadającym rytm ożywienia i wyprowadzającym Europę z recesji stanie się Wielka Brytania, która pociągnie za sobą przede wszystkim mniejsze kraje regionu. Państwem zaś, które będzie miało największe trudności z przezwyciężeniem recesji będą Niemcy.

Na rozwoju państw EOG będą ciążyć ujawniające się sprzeczności interesów integrujących się obu jego części, tj. UE i EFTA. Przy istnieniu zgodności co do sposobów przyspieszenia wzrostu gospodarczego (zwłaszcza przez ulgi podatkowe dla średnich przedsiębiorstw, zatrudnienia i uelastycznienia rynku pracy, otwarcia granic dla konkurencji czy też prywatyzacji), wystąpiły wyraźne różnice w kwestii planów transeuropejskich sieci energetycznych, komunikacyjnych, drogowych i informacyjnych. Rozwiązywanie spornych problemów będzie zapewne ciążyć na efektywności procesów integracyjnych.

Wyraźnej poprawy koniunktury oczekuje się także w obszarze NAFTA, zwłaszcza z przyczyny nasilenia ekspansji przez gospodarkę USA. Liczy się na zmniejszenie bezrobocia i niewielkie zmniejszenie inflacji, przy ograniczeniu deficytu budżetowego i obniżeniu deficytu handlowego.

Przewiduje się, że w końcu wieku XX, najszybszy wzrost osiągnie region południowo–wschodniej Azji, przede wszystkim za sprawą azjatyckich „tygrysów", gdzie wobec prognozowanego wzrostu rzędu 2–3% w Japonii, w krajach DGA (Dynamiczne Gospodarki Azjatyckie) szacuje się go na około 6,5% średniorocznie. W rozwoju będzie przodować Korea Południowa, Tajlandia i Tajwan. Źródłem wzrostu gospodarczego tego regionu będzie pozostawać popyt lokalny oraz rosnący popyt importowy Chin. Oznacza to jednak także możliwość wystąpienia zagrożeń w postaci niepewności rozwoju w Chinach, zwłaszcza w przypadku ograniczenia popytu importowego przez ten kraj.

W większości liczących się prognozach światowych instytucji gospodarczych wskazuje się, że największym wyzwaniem ekonomicznym Zachodu, już w najbliższej przyszłości, będzie rozwój Azji Wschodniej. W obecnym układzie gospodarczym świata, zaczęły bowiem się ujawniać pierwiastki możliwości przesunięcia światowego przewodnictwa, sprawowanego przez Europę i USA, na Daleki Wschód. Oznacza to jednocześnie konieczność odnowy, przez kraje wiodące w rozwoju gospodarczym, instytucjonalnych wymagań stawianych przed gospodarką

światową. Muszą one, a wraz z nimi światowe instytucje ekonomiczne, dostosować się do potrzeb współczesności. Ta zaś ujawnia liczne pola niedorozwoju gospodarczego, ubóstwa, nędzy i głodu, które wymagają radykalnych rozwiązań. Utrzymywanie się dłużej takiej sytuacji grozi wybuchem niepokojów społecznych o wymiarze globalnym.

Koncentrując zaś uwagę na perspektywach rozwoju gospodarczego bezpośrednich sąsiadów Polski, zauważyć trzeba ich daleko idącą rozbieżność. Z jednej bowiem strony mieć będziemy do czynienia - na zachodzie - z gospodarczym mocarstwem światowym, tj. z Niemcami, z drugiej zaś - na wschodzie - z grupą państw byłego Związku Radzieckiego (Rosja, Litwa, Białoruś i Ukraina), borykających się z pokonaniem recesji - oraz na południu - z grupą państw, w których już się ujawniły pozytywne tendencje rozwojowe, i które - podobnie jak Polska - liczą na wejście do Unii Europejskiej (Czechy, Słowacja i Węgry).

Oczekuje się, że wschodni sąsiedzi naszego kraju uporają się z depresją w perspektywie 10–15 lat, to jest w drugiej połowie pierwszej dekady przyszłego wieku. Przywrócenie wzrostu gospodarczego w tych krajach jest przesuwane na lata późniejsze, przede wszystkim ze względu na niekorzystne uwarunkowania polityczne i społeczne oraz powolną liberalizację gospodarki. W najbliższych latach należy się liczyć z dalszym pogłębianiem depresji gospodarczej. Jej dno osiągnięto w połowie lat dziewięćdziesiątych, a poziom sprzed załamania przewiduje się osiągnąć dopiero w końcu pierwszej dekady XXI wieku.

Państwem mającym warunki do najszybszego pokonania trudności rozwojowych wydaje się być Rosja, znajdująca się obecnie w najtrudniejszej fazie transformacji. Zależeć to będzie jednak w znacznej części od skali pomocy gospodarczej ze strony Zachodu. Kolejnym państwem, którego podstawy gospodarcze pozwalają oczekiwać zdynamizowania rozwoju gospodarczego, mimo pogrążenia w głębokim kryzysie gospodarczym i politycznym o trudnych do przewidzenia skutkach dla bezpieczeństwa europejskiego i światowego, jest Ukraina. Państwo to ma szansę już w najbliższej przyszłości pretendować do roli mocarstwa europejskiego i podejmować próby przejęcia inicjatywy gospodarczej na obszarze pomiędzy Rosją a Niemcami. Najtrudniejszą sytuację spośród tej grupy krajów mieć będzie w najbliższym czasie Białoruś (która wespół z Ukrainą, według prognoz organizacji międzynarodowych, będzie należeć w końcu XX wieku do krajów o największym spadku rozwoju gospodarczego) i Litwa, które w dużym stopniu są uzależnione gospodarczo od Rosji.

Inna sytuacja będzie natomiast charakteryzować południowych sąsiadów Polski, tj. Słowację i Czechy oraz położone dalej Węgry. Kraje te, należące podobnie jak Polska do tzw. Grupy Wyszehradzkiej, zdają się mieć dno depresji gospodarczej za sobą i weszły w fazę przekształceń z ustalonymi mechanizmami gospodarczymi. Spośród krajów Europy Srodkowo–Wschodniej, to właśnie państwa Grupy Wyszehradzkiej, po najłagodniejszym przebiegu depresji gospodarczej (dno bowiem osiągnięto w roku 1992, przy 19% spadku PKB), najwcześniej, bo prawdopodobnie już w tym roku, wydostaną się z depresji. Oczekuje się, że tym zamiarom będzie sprzyjać postępujące urzeczywistnianie idei środkowoeuropejskiej strefy wolnego handlu (CEFTA) artykułami przemysłowymi i zliberalizowanie obrotów towarami rolnymi. Po stronie oczekiwanych pozytywów wskazać trzeba jeszcze na zapowiedzi ekspansji sektora usług, wzrostu eksportu szybciej niż importu oraz ujawnienia się tendencji do inwestowania w maszyny i technologie. Zdecydowanie większą będzie jednak lista utrzymywania się w przyszłości negatywów rozwojowych, takich jak: inflacja (na poziomie dwucyfrowym), bezrobocie, deficyt bilansu płatniczego i niedostateczny do potrzeb poziom akumulacji.

Prognozy rozwoju gospodarczego wskazują, że najkorzystniejsze warunki w najbliższym czasie będą miały Czechy. Wpływ na taki stan rzeczy ma tendencja do utrzymywania się niewielkiego deficytu budżetowego i rosnące sygnały ożywienia gospodarczego. Najtrudniejsza będzie sytuacja w Słowacji. Jeśli bowiem na Węgrzech i w Czechach poszerzają się oznaki ożywienia, to w tym kraju ono dopiero wystąpiło i ma duże szanse się utrwalić. Za dobre należy uznać również prognozy rozwojowe gospodarki węgierskiej. Oczekuje się wzrostu gospodarczego na średniorocznym poziomie rzędu prawie 6%, przy wyrównanym wzroście eksportu i importu oraz zbliżonej do stanu obecnego stopie bezrobocia.

Przedstawione prognozy wskazują, iż pomiędzy krajami bezpośredniego otoczenia zewnętrznego Polski będzie narastać zróżnicowanie koniunktury gospodarczej. Skutkiem tego będą zajęcie przez każdy z tych krajów innego miejsca wśród społeczności europejskiej i inne możliwości wywierania wpływu na różnorodne procesy zachodzące w otaczającym świecie. Odzwierciedleniem tego będzie między innymi miejsce na liście rankingowej konkurencyjności na rynkach międzynarodowych, przez którą się rozumie połączenie zasobów danego kraju, odziedziczonych (np. bogactwa mineralne) lub zbudowanych (infrastruktura, procesy wytwarzania), które razem tworzą efekty gospodarcze konkurujące na rynkach międzyna-

rodowych. Oczekuje się, że Polska i kraje jej bezpośredniego otoczenia nie tylko zaistnieją w takim rankingu, ale będą sukcesywnie poprawiać swoje pozycje.

Procesy rozwojowe tych krajów będą ściśle związane z kształtowaniem się światowej koniunktury gospodarczej. Odwołując się do podstawowych wskaźników makroekonomicznych zauważyć trzeba, iż w prognozach MFW na koniec XX wieku, oczekuje się stabilizacji lub niewielkiego wzrostu deficytu bilansu obrotów bieżących krajów uprzemysłowionych i słabiej rozwiniętych oraz jego zwiększenie w krajach Europy Środkowo–Wschodniej. Przyczyn zwiększenia się ujemnego salda obrotów bieżących, należy upatrywać przede wszystkim w niedostatecznym napływie obcego kapitału, wolnym wzroście rynków eksportowych, znacznej presji popytu importowego oraz ograniczonych rezerwach dewizowych.

Generalnie oceniając przyszłościowe warunki rozwojowe jako ograniczające rozwój w najbliższych latach, należy uznać utrzymywanie się zadłużenia zewnętrznego wielu krajów świata, zwłaszcza rozwijających się krajów oraz krajów przebudowujących swoją gospodarkę. Prognozuje się jednocześnie jego powiększenie, co z kolei dla wielu państw będzie oznaczać - jeśli nie dojdzie do porozumień restrukturyzacyjnych z możliwością redukcji zadłużenia - znaczne zwiększenie obciążeń związanych z jego obsługą. Osiągnięcie celów i zadań nakreślonych w prognozach rozwoju wiodących regionów świata, zależy od wprowadzenia szeregu reform strukturalnych. Według analityków ekonomicznych z kręgów OECD i UE jest konieczne zwłaszcza:

1) nadanie handlowi międzynarodowemu większego tempa liberalizacji i większej przejrzystości. Nie wolno bowiem dopuścić do erozji otwartego handlu światowego na rzecz administrowania nim.

2) dalsze rozszerzenie rozwiązań polityki rolnej zgodnie z zasadami gospodarki rynkowej.

3) zreformowanie rynku pracy tak, aby zmniejszyć wskaźnik bezrobocia, które ma przede wszystkim charakter strukturalny. Zmiany w tym obszarze należy dokonać opierając się na polityce makroekonomicznej.

4) wystawienie na działanie konkurencji dotychczas chronionych sektorów gospodarki. Modernizacji tych sektorów oraz wzrostowi wydajności ich funkcjonowania, powinno sprzyjać urynkowienie sektora publicznego, prywatyzacja i decentralizacja.

5) wprowadzenie istotnych zmian w dziedzinie ochrony zdrowia i opieki społecznej pod kątem ograniczenia przyrostu wydatków budżetowych.

6) zdynamizowanie działań na rzecz ochrony środowiska.

Tym reformatorskim zamierzeniom mają sprzyjać - czego się oczekuje - trzy filary i czynniki regulacji światowej gospodarki: Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Bank Światowy oraz Światowa Organizacja Handlu. Zwłaszcza duże nadzieje się wiąże z planowanym wejściem w życie układów handlowych zawartych w ramach Rundy Urugwajskiej, dzięki czemu powinna się zwiększyć zdolność gospodarki światowej do szybszego wzrostu. Oczekuje się przede wszystkim wzmocnienia wzajemnych zależności między handlem międzynarodowym a produkcją, a w ich następstwie postępu integracyjnego o charakterze regionalnym.

Przedstawione prognozy rozwoju wiodących regionów i państw świata, upoważniają do spostrzeżenia, iż końcowe lata wieku XX, to okres: szans wyjścia z recesji i utrwalenia ożywienia przede wszystkim przez państwa gospodarczo wysoko rozwinięte; możliwości przełamania kryzysu gospodarczego w części państw dokonujących przebudowy swoich gospodarek; możliwości odrobienia dystansu cywilizacyjnego przez większość rozwijających się krajów. Kilka najbliższych lat powinno być pomyślnych dla utrwalania ożywienia ekonomicznego, które zdaniem wielu ekspertów może się okazać najsilniejsze w skali całych dziesięcioleci.

Oznacza to jednocześnie, że podstawowym problemem państw bezpośredniego otoczenia zewnętrznego Polski - podobnie jak i naszego kraju - będzie wypracowanie polityki ekonomicznej stymulującej wzrost gospodarczy, z jednoczesnym ograniczeniem poziomu inflacji i zmniejszeniem kosztów społecznych dokonywanych przemian. Najważniejszym problemem dla procesu reformowania gospodarek będzie jego kontynuacja w wymiarze strukturalnym, dążąca do zwiększania roli mechanizmów rynkowych w funkcjonowaniu gospodarki, tak aby się ona stała bardziej elastyczna i odporna na działanie czynników zewnętrznych.

STRESZCZENIE

Gospodarka światowa to globalny system elementów uczestniczących w międzynarodowych stosunkach ekonomicznych (gospodarczych). Ten superorganizm gospodarczy tworzy zbiór uczestników (podmiotów gospodarczych) oddziałujących na siebie za pomocą powiązań rzeczowych i regulacyjnych z rozmaitą siłą i w różnych kierunkach, opartych na pewnym zbiorze zasad określających zachowania uczestników we wzajemnych stosunkach i odzwierciedlających ład ekonomiczny kraju.

Mając to na uwadze podmiotem gospodarki światowej jest taki jej element, który ma zdolność kształtowania i określania warunków międzynarodowej współpracy gospodarczej. W takim rozumieniu podmiotami gospodarki światowej są: gospodarki krajowe, ugrupowania regionalne, korporacje międzynarodowe i międzynarodowe organizacje gospodarcze.

Ich cechą charakterystyczną, a przez to także współczesnej gospodarki światowej, jest ich duża zmienność, której towarzyszy zmiana relacji między nimi oraz zmiana powiązań je łączących. Ujawniają one szereg tendencji, których istotą jest wysuwanie na plan pierwszy problemów globalnych współczesnego świata, rozumianych jako zagadnienia i zadania, jakie ma do rozwiązania światowa społeczność. Pojawienie się ich należy wiązać z procesami rozwoju gospodarczego i ogólnego postępu cywilizacyjnego, w tym przede wszystkim postępu naukowo–technicznego, wzrostu liczby ludności, rozszerzenia międzynarodowych stosunków ekonomicznych i ich konsekwencji (zarówno pozytywnych, jak i negatywnych). Jako problemy globalne, najczęściej się wskazuje: sytuację demograficzną, stan zasobów naturalnych, zagrożenia środowiska przyrodniczego, sytuację żywnościową świata, kwestie światowego zadłużenia, tempo i kierunki rozwoju postępu naukowo–technicznego oraz drogi dalszego rozwoju gospodarczego.

Problemy te charakteryzują się zasięgiem globalnym, co oznacza, że dotyczą większości państw, bez względu na osiągnięty poziom rozwoju gospodarczego i panujący w nich system. Są one wyjątkowo złożone i zależne od działania wielu czynników i wzajemnych powiązań. Stąd też ich rozwiązanie będzie możliwe dopiero wówczas, gdy zostaną wypracowane i zastosowane odpowiednie przedsięwzięcia, obejmujące swym zasięgiem cały świat. Nie podjęcie lub zwłoka w rozwiązaniu tych problemów, grozi poważnymi konsekwencjami dla ludzkości.

Charakterystyczne dla współczesnej gospodarki światowej są zmiany, jakie zaszły w jej obrazie ukształtowanym po II wojnie światowej i w praktyce, niezmienne do końca lat osiemdziesiątych. Wyrażają się one zanikiem podziału na Wschód - Zachód (socjalizm - kapitalizm) oraz modyfikacją podziału na Północ - Południe (bogaci - biedni) na rzecz zarysowanego na początku lat dziewięćdziesiątych nowego, wielobiegunowego układu świata o wyraźnie zróżnicowanych potencjałach.

Wobec kształtowania się nowego układu sił we współczesnym świecie, obok dotychczas podejmowanych podziałów, są możliwe także inne. Przy odwołaniu się do kryteriów ekonomiczno–cywilizacyjnych i geograficznych, celowe się wydaje wyróżnienie czterech grup regionów świata: pierwszej - wiodącej w rozwoju gospodarczym; drugiej - przebudowującej swoją gospodarkę; trzeciej - niestabilnego rozwoju; oraz czwartej - zacofania gospodarczego.

PODSTAWOWE POJĘCIA DO ZAPAMIĘTANIA

Gospodarka światowa, podmioty gospodarki światowej, globalne problemy rozwojowe, współczesne podziały gospodarki światowej

ZAGADNIENIA KONTROLNE

1. Określ istotę systemu gospodarki światowej.
2. Scharakteryzuj podstawowe podmioty gospodarki światowej.

3. Wskaż i omów główne problemy globalne współczesnego świata.
4. Dokonaj (opierając się na przyjętych kryteriach) podziału gospodarki światowej.
5. Scharakteryzuj główne tendencje rozwojowe poszczególnych regionów świata.

LITERATURA ZALECANA

1. Begg D., Fischer S., Dornbusch R., *Ekonomia*. T 2, Warszawa 1992, rozdz. 31.
2. *Elementy makro i mikro ekonomii dla inżynierów*. Red. S. Marciniak, Warszawa PWN 1993, rozdz. 14.
3. *Elementarne zagadnienia ekonomii*. Red. R. Milewski, Warszawa PWN 1993, rozdz. 18.
4. Kamerschen D.R., McKenzie R.B., Nardinelli C., *Ekonomia*, Gdańsk FG NSZZ „Solidarność" 1991, rozdz. 37.
5. *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Red. A. Budnikowski i E. Kawecka-Wyrzykowska, Warszawa PWE 1996, rozdz. 11.
6. Soldaczuk J., Kamecki Z., Bożyk P., *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne. Teoria i praktyka*, Warszawa PWE 1983, rozdz. 2.

3. HANDEL ZAGRANICZNY A WZROST GOSPODARCZY

Udział gospodarki narodowej każdego kraju w stosunkach ekonomicznych, nawiązywanych na forum międzynarodowej działalności gospodarczej, przynosi jej konkretne i wymierne korzyści. Dostrzegać je należy przede wszystkim jako wpływ na poprawę efektywności gospodarowania, zmianę wielkości i dynamiki dochodu narodowego oraz zmianę struktury dochodu narodowego.

Znaczącą rolę w kształtowaniu się tego wpływu odgrywają ceny ujawnione w trakcie wymiany handlowej (zarówno po stronie eksportu, jak i importu) oraz relacje między nimi.

3.1. WPŁYW HANDLU ZAGRANICZNEGO NA ZWIĘKSZENIE EFEKTYWNOŚCI GOSPODAROWANIA

Handel zagraniczny przyczynia się do poprawy efektywności gospodarowania (wykres 3.1). Wyraża się to zwiększeniem poziomu racjonalnego użytkowania posiadanego zasobu czynników produkcji w danej gospodarce narodowej, opierających się głównie na specjalizacji międzynarodowej.

Istotą specjalizacji międzynarodowej jest to, aby poszczególne kraje rezygnowały z wytwarzania niektórych towarów i zaspokajały swoje potrzeby w tej dziedzinie dostawami z zagranicy. Oznacza to, że dany kraj powinien produkować jedynie część potrzebnych mu dóbr, lecz za to w ilościach pozwalających na pełne zaspokojenie potrzeb wewnętrznych oraz pokrycie potrzeb importowych innych państw. Urzeczywistnienie tych zamiarów jest jednak procesem długotrwałym. O jego przebiegu decydują zarówno czynniki rynkowe, jak i działania interwencyjne państwa. Ich wynikiem jest ukształtowanie się takiej struktury gospodarki kraju, a zwłaszcza jej sfery wytwarzania, która stworzy przewagę nad gospodarkami innych krajów.

Wpływ specjalizacji kraju w produkcji określonych towarów na poprawę efektywności gospodarowania wyraża się w różnoraki sposób. Najbardziej znaczący jest wpływ na zmniejszenie przeciętnych kosztów jednostkowych dóbr wytwarzanych w kraju, transfery technologii oraz konkurencję towarów zagranicznych na rynku krajowym.

Wykres 3.1.

Wpływ handlu zagranicznego na efektywność gospodarowania - korzyści skali produkcji

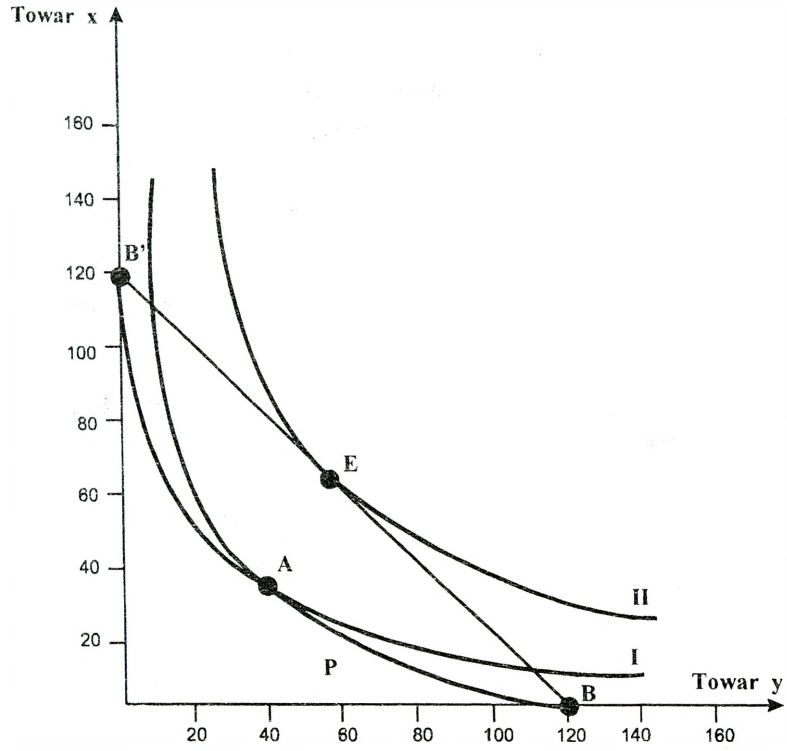

Sytuacja i warunki kształtowania się korzyści skali produkcji

- Dwa kraje produkują dwa towary: **x** i **y**;
- Krzywa możliwości produkcyjnych **P**, tj. kombinacji, w jakich oba kraje mogą wytwarzać dwa towary, przeznaczając na ich wytworzenie całość posiadanych zasobów czynników produkcji, jest w obu krajach identyczna;
- Krzywa preferencji **I**, czyli proporcji, w jakich oba kraje są gotowe zużywać oba produkty, jest również identyczna;
- W warunkach gospodarki zamkniętej, każdy kraj wykorzystuje dostępne mu środki wytwórcze w taki sposób, aby możliwe się stało osiągnięcie wielkości produkcji **x** i **y** wyznaczonych przez punkt **A**, leżący na styku krzywej preferencji **I** i krzywej możliwości produkcji **P**;
- W warunkach gospodarki otwartej, przy założeniu, że każdy kraj podejmując się specjalizacji w produkcji jednego, wybranego towaru, rezygnuje jednocześnie z wytwarzania drugiego, oba kraje osiągną korzyści ze zwiększenia skali wytwarzania, której łączna wielkość będzie w obu krajach większa W wyniku nowej alokacji zasobów, punkt równowagi obu krajów jest wyznaczony przez punkt styczności **E** na krzywej preferencji **II** oraz krzywej łączącej punkty **B** i **B'**, oznaczające pełną specjalizację produkcji w obu krajach.

Specjalizacja pozwala przede wszystkim zmniejszyć przeciętny koszt jednostkowy dóbr wytwarzanych w kraju. Przejawia się to w rezygnacji z wytwarzania produktów względnie lub absolutnie tańszych, obniżając tym samym przeciętny koszt jednostkowy w całej gospodarce. Następuje to przez: rozszerzenie skali produkcji, co się w konsekwencji przyczynia do pełniejszego wykorzystania aparatu produkcyjnego gospodarki narodowej; zastosowanie zgromadzonych doświadczeń w wytwarzaniu określonych towarów; pełniejsze wykorzystanie dorobku osiągniętego postępu naukowo–technicznego. Na obniżenie jednostkowych kosztów wytwarzania wpływa zwiększenie skali produkcji, dzięki powiększeniu rynku zbytu ponad możliwości rynku wewnętrznego oraz rozłożenie się kosztów stałych produkcji (np. administracji). Masowość produkcji wpływa jednocześnie na pełniejsze wykorzystanie aparatu produkcyjnego oraz gromadzenie doświadczeń w wytwarzaniu określonych towarów, a przez to podniesienie ich jakości. Współcześnie coraz większy wpływ na obniżenie kosztów produkcji ma postęp naukowo–techniczny, którego dynamizacji sprzyja specjalizacja poszczególnych krajów w prowadzonych badaniach naukowych i pracach wdrożeniowych. Rozwiązanie takie zapewnia opłacalne spożytkowanie efektów tego postępu.

Innym sposobem wpływu handlu zagranicznego na efektywność gospodarowania jest transfer technologii. Sprowadza się on przede wszystkim do importu technologii. Rozwiązanie to jest często najtańszym, a niekiedy nawet jedynym sposobem zlikwidowania luki technologicznej, dzielącej dany kraj od innych. Jego zaletą jest również możliwość skrócenia czasu, który byłby potrzebny do uzyskania takich samych efektów, przy wykorzystaniu rodzimego potencjału badawczego. Sprzyja on również przyspieszeniu własnych badań naukowych w tym zakresie.

Dla krajów ubogich i opóźnionych w rozwoju, zakup licencji lub linii produkcyjnych opłaca się bardziej, niż tworzenie danej dziedziny wytwarzania od podstaw lub też od jej gruntownego unowocześnienia, opierając się tylko na rodzimej wiedzy i doświadczeniach. Czynnikiem decydującym o wpływie transferów technologii na efektywność gospodarowania, obok rozmiarów tych transferów, są warunki użytkowania zakupionych technologii.

Znaczący jest także wpływ handlu zagranicznego na efektywność gospodarowania przez konkurencyjność towarów zagranicznych na rynku krajowym. Towary te, mogąc zaspokoić potrzeby społeczne, wpływają pozytywnie na koszty wytwarzania oraz jakość dóbr krajowych. Ich producenci bowiem, chcąc się utrzymać na rynku, zostają zmuszeni do podnoszenia efektywności wytwarzania i dystrybucji swoich dóbr. Będzie to jednak mieć miejsce tylko wówczas, gdy zostaną zapewnione warunki konkurencji między tymi dobrami.

3.2. WPŁYW HANDLU ZAGRANICZNEGO NA WIELKOŚĆ I DYNAMIKĘ DOCHODU NARODOWEGO

Wpływ handlu zagranicznego na wielkość dochodu narodowego jest dostrzegany zarówno ze strony podaży, jak i ze strony popytu.

3.2.1. Wpływ handlu zagranicznego na wielkość dochodu narodowego od strony podaży

W rzeczywistości współczesnego świata, każda gospodarka narodowa w większym lub mniejszym zakresie prowadzi wymianę handlową z zagranicą. Ukształtowane w jej wyniku wielkości eksportu (Ex) i importu (Im) wpływają na wielkość dochodu narodowego ($Y = I + K + G + NX$). Wielkość i kierunki tego oddziaływania są różne, w zależności od wielkości eksportu netto ($NX = Ex - Im$).

Jednym z przypadków konsekwencji tego oddziaływania jest sytuacja, w której wielkość dochodu narodowego wytworzonego w danym kraju, nie będzie równa sumie dóbr przeznaczonych na inwestycje i konsumpcję (przy pominięciu - dla uproszczenia - rozważań wydatków rządowych). W przypadku, gdy eksport nie będzie się pokrywał z importem, to wielkość dochodu narodowego podzielonego, może być mniejsza lub większa od dochodu narodowego wytworzonego. Oba te przypadki są pochodną relacji między wielkością eksportu i importu, czyli eksportu netto (NX). Relacja ta odpowiada także wielkości salda bilansu handlowego, wpływając na wielkość funduszu (nazywanego także absorpcją), który dany kraj może przeznaczyć na inwestycje i konsumpcję.

Dochód narodowy podzielony będzie mniejszy od dochodu narodowego wytworzonego, gdy eksport będzie większy od importu ($Ex > Im$). W tym przypadku zmiana wielkości funduszu przeznaczonego na inwestycje będzie możliwa przy pozostawieniu konsumpcji na nie zmienionym poziomie, a możliwość zwiększenia funduszu konsumpcji z kolei, tylko przy nie zmienionym poziomie inwestycji. Zwiększenie wielkości jednego z tych agregatów odbywa się więc kosztem zmniejszenia wielkości drugiego.

Dochód narodowy podzielony będzie natomiast większy od wielkości dochodu narodowego wytworzonego w kraju, gdy import będzie większy od eksportu ($Im > Ex$). Układ taki jest najczęściej wynikiem korzystania przez dany kraj z kredytów zagranicznych. Ta okoliczność stwarza możliwości zwiększenia funduszu absorpcji ponad wielkość wytworzonego dochodu narodowego.

Sytuacja, w jakiej występuje nadwyżka importu nad eksportem, ma swoje zalety przez korzyści, które przynosi, ale również ma i wady, którymi są koszty jej utrzymywania. Takie konsekwencje uwidaczniają się poprzez wpływ na dynamikę wzrostu gospodarczego (wykres 3.2).

Wykres 3.2.

Wpływ finansowania zagranicznego na poziom absorpcji krajowej

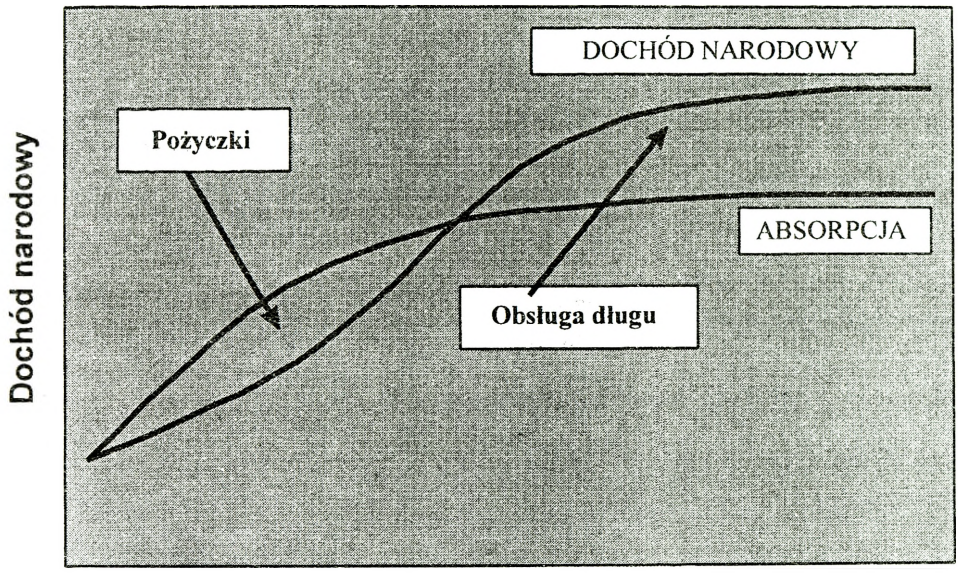

Źródło: Międzynarodowe stosunki gospodarcze. Red. A. Budnikowski i E. Kawecka–Wyrzykowska, Warszawa PWE 1996, s. 97.

Utrzymywanie się przez pewien czas nadwyżki importu nad eksportem, pozwala uzyskać korzyści z tytułu zaciągnięcia i spożytkowania pożyczki zagranicznej, a więc przesunięcia poziomu absorpcji powyżej poziomu dochodu narodowego wytworzonego. Takie rozwiązanie wiąże się z pojawieniem sprzyjających dla jego realizacji warunków zewnętrznych i wewnętrznych. Na warunki zewnętrzne mają wpływ zwłaszcza takie czynniki, jak spadek popytu na rynku zewnętrznym i pogorszenie się *terms of trade*, na warunki zaś wewnętrzne - ograniczenie możliwości eksportowych i wzrostu popytu na import. Są to więc czynniki, które wskazują na trudności ze zrównoważeniem bilansu handlowego w sytuacji nie prowadzenia polityki ograniczania inwestycji lub konsumpcji.

Utrzymywanie się nadwyżki importu nad eksportem powoduje również określone koszty. Są nimi obciążenia z tytułu korzystania z zagranicznego finansowa-

nia wzrostu krajowej konsumpcji i inwestycji. Wywołują one jednocześnie konieczność sprostania tym obciążeniom i wywiązania się z przyjętych zobowiązań finansowych wobec zagranicy. Sprostanie tym zobowiązaniom wymaga osiągnięcia przez dany kraj nadwyżki eksportu nad importem. W przeciwnym razie, najbardziej prawdopodobna będzie sytuacja niemożności wywiązania się z obsługi długu i konieczności zaciągania dalszych kredytów, z przeznaczeniem na spłatę zobowiązań płatniczych.

3.2.2. Wpływ handlu zagranicznego na wielkość dochodu narodowego od strony popytu

W warunkach istnienia wolnych mocy wytwórczych (siły roboczej i aparatu produkcyjnego), wielkość powstałego dochodu narodowego - według J.M. Keynesa - jest określana wielkością popytu. Ta zaś w warunkach gospodarki otwartej zależy od wielkości środków, jaką społeczeństwo danego kraju jest gotowe przeznaczyć na inwestycje i konsumpcję oraz od poziomu eksportu i importu. Oznacza to, że zarówno zmiany eksportu, jak i importu przyczyniają się do zmian dochodu narodowego; zmiany zaś samego dochodu narodowego, wywołują zmiany w kształtowaniu się eksportu i importu. Oddziaływania te mają jednak nie tylko inny kierunek, ale również inną siłę.

3.2.2.1. Zmiany poziomu dochodu narodowego a zmiany importu

Pomiędzy importem a dochodem narodowym jest szereg powiązań. Na ogół zmiany poziomu dochodu narodowego są powiązane ze zmianami importu. Wzrost poziomu dochodu narodowego wywołuje z reguły wzrost zapotrzebowania na import. Sytuacja ta jest pochodną tego, że zwiększenie produkcji wymaga najczęściej zwiększenia zużycia sprowadzanych z zagranicy surowców, części zamiennych i maszyn używanych w produkcji, a spowodowany wzrostem produkcji wzrost wynagrodzeń, powoduje także potrzebę sprowadzania dóbr konsumpcyjnych z zagranicy.

Wzrost importu pozostaje w różnej proporcji do powodującego go przyrostu popytu (reprezentowanego przyrostem dochodu narodowego). Relację tę nazywamy **krańcową skłonnością do importu** (ks_{im}) i przedstawiamy wzorem:

$$ks_{im} = \frac{\Delta Im}{\Delta Y}$$

gdzie: ΔIm - przyrost importu,

ΔY - przyrost dochodu narodowego.

Krańcowa skłonność do importu jest zależna od poziomu dwóch innych relacji: dochodowej elastyczności importu oraz stopy importu. Jest bowiem ona iloczynem wskaźników tych relacji.

Wskaźnik **dochodowej elastyczności importu** (Ey_{im}) określa się formułą:

$$Ey_m = \frac{\frac{\Delta Im}{Im}}{\frac{\Delta Y}{Y}}$$

gdzie: Im - import,

Y - dochód narodowy.

Wskaźnik **stopy importu** (R_{im}) określa się formułą:

$$R_{im} = \frac{Im}{Y}$$

Wskazane zależności między zmianą dochodu narodowego a zmianą importu, wskazują na ich jednokierunkowy przebieg.

3.2.2.2. Zmiany poziomu dochodu narodowego a zmiany eksportu

Zależności między przyrostem dochodu narodowego a eksportem są wielokierunkowe. Dają się one opisać w układzie trzech sytuacji.

Pierwsza sytuacja ma miejsce, gdy wzrost dochodu narodowego jest spowodowany wzrostem popytu krajowego (np. w wyniku zwiększenia wydatków budżetowych przez państwo). Wówczas może nastąpić skierowanie na rynek części towarów wywożonych poprzednio za granicę i w konsekwencji spowodować spadek eksportu.

Druga sytuacja się wiąże z przyrostem produkcji globalnej w wyniku wzrostu popytu zagranicznego na dobra eksportowane przez dany kraj. Wówczas wzrostowi dochodu narodowego będzie towarzyszyć powiększenie wywozu.

Trzecią sytuacją jest wzrost eksportu, wraz ze wzrostem dochodu narodowego danego kraju wskutek zwiększenia konkurencyjności wytwarzanych przez ten kraj towarów. Ma ona miejsce najczęściej wówczas, gdy proces ilościowego powiększania produktu krajowego, będzie powiązany z zasadniczym polepszeniem jakości i nowoczesności wytwarzanych dóbr (np. w wyniku osiągnięć postępu naukowo–technicznego).

3.2.2.3. Rola handlu zagranicznego w określaniu wielkości całkowitego popytu

Handel zagraniczny odgrywa ważną rolę w kształtowaniu poziomu wielkości całkowitego popytu, a przez to również aktywności gospodarczej danego kraju. Wpływ ten ukazuje się na podstawie funkcjonowania mechanizmu mnożnikowego, przy czym **mnożnik** definiuje się jako **współczynnik określający rozmiary całkowitego wpływu, jaki zmiana jednej wielkości ekonomicznej, wywiera wpływ na drugą wielkość, której ta pierwsza jest składnikiem**. W tym znaczeniu mechanizm mnożnikowy jest stosowany w ekonomii przede wszystkim do wyjaśnienia ostatecznego wpływu na gospodarkę, będącą w stanie niepełnego wykorzystania mocy wytwórczych i początkowego impulsu pobudzającego ją do wzrostu.

Mechanizm mnożnikowy działa zarówno w gospodarce zamkniętej, jak i w gospodarce otwartej.

W gospodarce zamkniętej impulsami pobudzającymi gospodarkę narodową do wzrostu są: inwestycje autonomiczne, przyrost wydatków z budżetu państwa, spadek podatków oraz tzw. konsumpcja autonomiczna.

Istotą teorii mnożnika jest twierdzenie, że **wielkość ostatecznego przyrostu dochodu pod wpływem inwestycji autonomicznych, przyrostu wydatków z budżetu państwa, spadku podatków oraz konsumpcji autonomicznej, znacznie przewyższa wielkość dodatkowego popytu początkowego**. Ponieważ najczęściej przyczyną ogólnego wzrostu popytu są inwestycje autonomiczne, mnożnik sprowadza się do mnożnika inwestycyjnego, a jego formułę przedstawia się w postaci wzorów:

$$k_i = \frac{\Delta Y}{\Delta I_A} \tag{1}$$

gdzie: k_i - mnożnik inwestycyjny,
ΔI_A - inwestycje autonomiczne

lub

$$k_i = \frac{\Delta Y}{\Delta Y - \Delta K} = \frac{1}{1 - \Delta K / \Delta Y} = \frac{1}{\Delta O / \Delta Y} \tag{2}$$

gdzie: ΔK - przyrost konsumpcji krajowej,
$\Delta K / \Delta Y$ - krańcowa skłonność do konsumpcji krajowej,
$\Delta O / \Delta Y$ - krańcowa skłonność do oszczędzania.

W powyższych wzorach można zauważyć, że wielkość mnożnika jest wprost proporcjonalna do krańcowej skłonności do konsumpcji krajowej lub odwrotnie proporcjonalna do krańcowej skłonności do oszczędzania. Wielkość krańcowej skłonności do konsumpcji krajowej waha się w przedziale od 0 do 1. Jeżeli krańcowa skłonność do konsumpcji byłaby równa 0, to przyrost dochodu byłby równy przyrostowi inwestycji autonomicznych ($\Delta Y = \Delta I_A$). Gdy zaś krańcowa skłonność do konsumpcji zbliżałaby się do 1, a zatem, gdyby całość dodatkowych dochodów była przeznaczona na konsumpcję, to wielkość mnożnika byłaby równa nieskończoności. Przyjęcie tej ostatniej interpretacji jest niemożliwe, gdyż mechanizm mnożnikowy ma swoje granice, które wyznacza wielkość nie wykorzystanych mocy wytwórczych.

Szansą na powstanie dodatkowego impulsu uruchamiającego mechanizm mnożnikowy jest otwarcie gospodarki. Taką możliwość stwarza powstanie dodatkowego eksportu w warunkach istnienia nie wykorzystanych mocy wytwórczych i wolnej siły roboczej. Możliwość taka pojawia się zazwyczaj wskutek zmiany sytuacji na rynku światowym, z przyczyn np. poprawy koniunktury, spadku możliwości produkcyjnych konkurentów w wyniku strajków czy nieurodzaju, powodując pojawienie się możliwości wzrostu eksportu towarów wytwarzanych przez dany kraj. Polega ono na zmniejszeniu krańcowej skłonności do konsumpcji krajowej, czyli współczynnika, od poziomu którego zależy wielkość mnożnika w wyniku zaspokajania części popytu konsumpcyjnego przez import.

Wielkość mnożnika w gospodarce otwartej przedstawia się za pomocą wzoru:

$$k_o = \frac{\Delta Y}{\Delta Y - \Delta K_k + \Delta K_{im}} = \frac{1}{1 - \Delta K_k / \Delta Y + \Delta K_{im} / \Delta Y}$$

gdzie: $\Delta k_k / \Delta Y$ - krańcowa skłonność do konsumpcji dóbr krajowych,

$\Delta k_{im} / \Delta Y$ - krańcowa skłonność do konsumpcji dóbr importowanych.

Mechanizm mnożnikowy w gospodarce otwartej tworzy obok szans również zagrożenia. Jest nim w pierwszym rzędzie obniżenie się poziomu krańcowej skłonności do konsumpcji, a przez to i mnożnika. Jest to wynikiem tego, że w gospodarce utrzymującej stosunki handlowe z zagranicą, część przyrostu popytu kierowanego na konsumpcję (ΔK), powstałego dzięki inwestycjom autonomicznym, przyrostowi wydatków budżetowych oraz przyrostowi eksportu, nie jest przeznaczona na dodatkowy zakup dóbr krajowych (ΔK_k) lecz zagranicznych (Δk_{im}). Ta część popytu nie przyczynia się do poprawy aktywności gospodarczej w danym kraju,

lecz za granicą. Krajowa aktywność gospodarcza, nie powoduje więc dodatkowego wzrostu całkowitej wielkości popytu i osłabia działanie mechanizmu mnożnikowego.

Innym zagrożeniem ze strony funkcjonowania mechanizmu mnożnikowego jest to, że jego działanie może wystąpić w kierunku przeciwnym, to jest nie zwielokrotnianie początkowego przyrostu popytu, lecz powodowanie znacznie większego obniżenia popytu całkowitego, co może nawet doprowadzić do załamania gospodarki. Do takiej sytuacji może się przyczynić handel zagraniczny, wtedy gdy w wyniku kryzysu gospodarczego w jednym kraju, następuje spadek popytu na import, co prowadzi do spadku eksportu u partnerów. Oznacza to w konsekwencji zarysowanie się u nich spadku produkcji, a w ślad za tym, łańcuchowo, także spadku zatrudnienia, konsumpcji i dochodu.

3.3. WPŁYW HANDLU ZAGRANICZNEGO NA ZMIANĘ STRUKTURY DOCHODU NARODOWEGO

Handel zagraniczny przyczynia się także do zmiany struktury wytwarzanego i podzielonego dochodu narodowego. Najbardziej znaczące są one w odniesieniu do podzielonego dochodu narodowego. Rola handlu zagranicznego w tym zakresie ujawnia się przede wszystkim przez obroty handlowe z zagranicą, a zwłaszcza realizację importu, który czasami bardzo istotnie wzbogaca strukturę dochodu narodowego podzielonego. W najgorszym przypadku jest nim niezbędny import, czyli przywóz z zagranicy surowców mineralnych i rolniczych, niemożliwych do wytworzenia ze względu na warunki danego kraju.

Handel zagraniczny przyczynia się również do transformacji struktury dóbr konsumpcyjnych wytwarzanych w danym kraju. Ma to miejsce wówczas, gdy w krótkim czasie nastąpią tak wielkie przesunięcia struktury popytu ludności, że przemysł wytwarzający artykuły konsumpcyjne nie będzie w stanie szybko dostosować struktury produkcji do istniejących potrzeb (np. spowodowanych zmianami mody, ujednoliceniem gustów).

Równie znaczący jest wpływ handlu zagranicznego na strukturę wytwarzania w gospodarce żywnościowej, a zwłaszcza w rolnictwie. Pozwala on rozwiązywać problemy niedoboru niektórych artykułów rolnych, powstałych wskutek załamania się produkcji rolniczej pod wpływem niekorzystnych warunków atmosferycznych w danym kraju. Wyraża się to uczestnictwem w dostosowaniu struktury podaży płodów rolnych do tradycyjnej struktury ich spożycia.

3.4. CENY W HANDLU MIĘDZYNARODOWYM

Handel zagraniczny przynosi wielorakie korzyści dla rozwoju gospodarki każdego kraju, który go realizuje. Ich wielkość i dynamika zależy jednak w dużym stopniu od kształtowania się cen towarów eksportowanych i importowanych przez te kraje . Narzędziem, które umożliwia syntetyczną ocenę tych zmian, jest wskaźnik ***terms of trade***, oznaczający w dosłownym znaczeniu warunki wymiany. W ekonomii, to pojęcie najczęściej oznacza relacje zmiany cen dóbr eksportowanych do zmiany cen dóbr importowanych przez poszczególne kraje. Mówimy wówczas o tzw. cenowym (nominalnym) *terms of trade* i wyrażamy go formułą:

$$N_{tot} = \frac{\frac{P_{ex(t)}}{P_{im(t)}}}{\frac{P_{ex(o)}}{P_{im(o)}}} \quad \text{albo} \quad N_{tot} = \frac{\frac{P_{ex(t)}}{P_{ex(o)}}}{\frac{P_{im(t)}}{P_{im(o)}}}$$

gdzie: P_{ex} - przeciętne ceny w eksporcie,

P_{im} - przeciętne ceny w imporcie,

t - okres badany,

o - okres wyjściowy.

Terms of trade ma na celu określenie, jak w miarę upływu czasu zmienia się siła nabywcza jednej grupy towarowej w stosunku do innej grupy towarowej. Konkretyzując zaś chodzi o zmianę siły nabywczej towarów eksportowanych w stosunku do importowanych przez poszczególne kraje lub grupy krajów.

Ewolucja cenowego *terms of trade* danego kraju lub grupy krajów daje wskazówkę co do zmian korzyści krajów prowadzących wymianę. Poprawia się ono, jeśli ceny dóbr eksportowanych w danym okresie (zazwyczaj rocznym) rosną szybciej niż ceny dóbr importowanych przez ten kraj. Oznacza to, że się zwiększa siła nabywcza danego kraju, bowiem za taką samą ilość dóbr A, można kupić więcej dóbr B lub też mniej za nie zapłacić. Poprawa tego wskaźnika nic nie mówi jednak o bezwzględnym kierunku ruchu cen. Następuje bowiem ona zarówno wtedy, gdy mamy do czynienia ze względnym wzrostem cen eksportowanych w stosunku do zmian cen płaconych w imporcie, jak i wtedy, gdy bezwzględny poziom cen eksportowanych się obniża, pod warunkiem, że ceny płacone w imporcie obniżają się szybciej. Wskaźnik cenowego *terms of trade* jest wskaźnikiem wykorzystywanym

najczęściej dla określenia korzyści z wymiany międzynarodowej. Wynika to ze względnej jego prostoty w stosunku do innych rodzajów tego wskaźnika.

Cenowe *terms of trade* nie pokazuje jednak w pełni korzyści, jakie się uzyskuje w wymianie międzynarodowej. O nich bowiem decydują nie tylko relacje cen, ale także relacje kosztów, co jednocześnie oznacza, że miarą korzyści jest zmiana, to jest wzrost zysku (rozumianego jako różnica między ceną a kosztami), nawet wówczas, gdy cena danego dobra będzie rosła wolniej w eksporcie, niż dobra importowanego.

Niekiedy, by ocenić rzeczywiste zmiany korzyści z wymiany międzynarodowej, odwołuje się do wskaźnika realnego *terms of trade*, przez który się rozumie zmiany ilości towarów (przy nie zmienionej ich strukturze), jakie musi eksportować kraj, aby móc importować określone ilości danego zestawu towarów. Jego istotę oddaje formuła:

$$R_{tot} = \frac{\frac{Q_{ex(t)}}{Q_{im(t)}}}{\frac{Q_{ex(o)}}{Q_{im(o)}}}$$

gdzie: Q_{ex} - ilość towarów eksportowanych,
Q_{im} - ilość towarów importowanych,
t - okres badany,
o - okres wyjściowy.

Kształtowanie się wskaźnika *terms of trade* danego kraju jest zależne tylko w ograniczonej mierze od czynników, na które ten kraj może mieć wpływ bezpośredni. Dany kraj w praktyce nie ma żadnego wpływu na zmiany cen światowych, które są wypadkową działania wielu czynników o charakterze strukturalnym, instytucjonalnym i koniunkturalnym, działających zarówno po stronie podaży, jak i popytu. Ich działanie jest nieco inne w odniesieniu do poszczególnych grup towarowych. Decyduje o tym rodzaj towaru biorącego udział w wymianie międzynarodowej. Towary masowe (wystandaryzowane), charakteryzujące się dużą identycznością walorów użytkowych i jednoznaczną klasyfikacją, są stosunkowo łatwo zastępowalne, co powoduje, że w przypadku chęci producenta do podniesienia na nie ceny, kupujący może stosunkowo łatwo znaleźć innego dostawcę. Takimi towarami są przede wszystkim surowce oraz znaczna część artykułów rolnych. Inaczej się ma sprawa w przypadku towarów zindywidualizowanych, które się charakteryzują

walorami użytkowymi, określonymi potrzebami indywidualnych odbiorców oraz poszczególnych segmentów rynku, często jednak trudnymi do ustalenia i zwykle produkowanymi w krótkich seriach. Powoduje to, iż uzależnienie odbiorcy od producenta (dostawcy) jest duże, ze względu na ograniczone możliwości sprostania specyficznym potrzebom w krótkim czasie. Tę grupę towarów stanowią przede wszystkim wyroby przemysłowe.

Przyczyn sprawiających, że ceny dóbr wystandaryzowanych kształtują się inaczej niż ceny dóbr zindywidualizowanych, trzeba upatrywać w odmiennym kształtowaniu się ich popytu i podaży. Jest to w dużej mierze wynikiem różnego poziomu elastyczności ich popytu. Zmiany popytu i podaży inaczej oddziałują na krótkookresowe, a inaczej na długookresowe zmiany cen określonych dóbr.

W krótkim okresie większą stabilnością charakteryzują się ceny artykułów przemysłowych, o czym decydują przede wszystkim takie czynniki, jak: mniejsza zależność produkcji od warunków naturalnych, większa możliwość zmiany skali produkcji w warunkach produkcji maszynowej, zróżnicowanie asortymentu oferowanej produkcji oraz jej dostosowanie do zmieniającej się struktury popytu, relatywnie niższe koszty składowania wyrobów gotowych, a także większa możliwość dostosowania poziomu zapasów do zmian popytu. Mniej stabilne są w tym czasie ceny artykułów rolno–spożywczych i surowców. Wynika to z dużej zależności procesów produkcyjnych (o których decyduje długość cyklu produkcyjnego i stosowane technologie) od systematycznych dostaw tych technologii. Znaczący wpływ na ich kształtowanie ma także koniunktura gospodarcza na świecie, a więc aktywność największych importerów. Poprawa koniunktury zwiększa popyt na surowce, przyczyniając się jednocześnie do zwyżki cen (jeśli nie nagromadzono w poprzednim okresie ich zapasów). Zmiany cen na surowce i artykuły rolno–spożywcze zależą również od konfliktów zbrojnych i napięć społeczno–politycz-nych w świecie.

Na kształtowanie się *terms of trade* mają wpływ także długookresowe tendencje cenowe. Do ich badania wykorzystuje się wskaźnik relacji zmian cen artykułów surowcowo–rolnych do zmian cen wyrobów przemysłowych (tabela 3.1). Jest to wskaźnik podobny do wskaźnika *terms of trade*, stąd też bywa on często nazywany surowcowo–rolniczym *terms of trade*. Wyraża się go formułą:

$$N_{tot} = \frac{\frac{P_{as(t)}}{P_{wp(t)}}}{\frac{P_{as(o)}}{P_{wp(o)}}} \quad \text{albo} \quad N_{tot} = \frac{\frac{P_{as(t)}}{P_{as(o)}}}{\frac{P_{wp(t)}}{P_{wp(o)}}}$$

gdzie: P_{ax} - przeciętne ceny artykułów surowcowo–rolnych,

P_{wp} - przeciętne ceny wyrobów przemysłowych,

t - okres badany,

o - okres wyjściowy.

Długookresowe tendencje zmiany cen surowców i artykułów rolnych wyrażają się wzrostem, bądź spadkiem tych cen.

Tabela 3.1.

Zmiany cen oraz *terms of trade* towarów surowcowo–rolniczych i przemysłowych

Lata	Ceny w handlu światowym		*Terms of trade*	
	Towary przetworzone	Surowce (poza paliwami)	Kraje rozwinięte	Kraje się rozwijające
1976-1985	3,4	2,0	–0,2	2,4
1986	18,3	–3,7	8,8	16,5
1987	12,3	8,3	1,1	2,7
1988	6,3	22,8	1,4	–4,3
1989	–0,2	–0,5	–0,7	2,1
1990	9,3	–7,8	–0,6	2,1
1991	–0,7	–4,4	1,2	–3,3
1992	3,7	–0,1	1,8	–0,2
1993	–4,2	–3,8	1,4	–1,8
1994	2,1	6,0	1,0	–1,8

Źródło: World Economic Outlook, IMF October 1994, s. 144. Za: *Współczesna gospodarka światowa.* Red. A.B. Kisiel–Łowczyc, Gdańsk UG 1997, s. 98.

Na długookresowy względny wzrost cen surowców i artykułów rolnych mają wpływ sytuacje konfliktowe na świecie zarówno wojenne, jak i ekonomiczne oraz przyrodnicze. Na przykład na początku lat pięćdziesiątych przyczyną była wojna koreańska i groźba wybuchu konfliktu na skalę światową. Natomiast w latach siedemdziesiątych było nią podniesienie cen ropy naftowej przez jej głównych eksporterów oraz susza (1972 r.) w wielu krajach świata.

Syntetycznie ujmując, przyczynami długookresowego względnego spadku cen surowców są:

- niższa długookresowa dynamika popytu na surowce i artykuły rolne niż dynamika rozwoju gospodarczego, co się wiąże z niektórymi tendencjami w zakresie

postępu naukowo–technicznego, a zwłaszcza ze spadkiem jednostkowego zużycia surowców i energii, wzrostem znaczenia surowców wtórnych oraz zastępowaniem surowców droższych i trudniej dostępnych surowcami tańszymi i występującymi w większej obfitości;

- wzrost podaży surowców w krajach rozwiniętych, stanowiących jeden z największych rynków zbytu (szczególnie w odniesieniu do podstawowych artykułów rolnych);

- względnie szybszy wzrost popytu na artykuły przemysłowe, wywołany zmianami struktury popytu spowodowanymi wzrostem dochodów społeczeństwa.

STRESZCZENIE

Gospodarka narodowa każdego kraju, uczestnicząc w stosunkach ekonomicznych nawiązywanych na forum międzynarodowym, przynosi konkretne i wymierne korzyści swemu krajowi. Wyrażają się one przede wszystkim wpływem na: poprawę efektywności gospodarowania, zmianę wielkości i dynamiki dochodu narodowego, a także zmianę struktury dochodu narodowego. W określaniu tego wpływu trzeba dostrzegać również rolę cen, kształtujących się w trakcie wymiany handlowej tak po stronie eksportu, jak i po stronie importu oraz relacje między nimi.

Wpływ handlu zagranicznego na zwiększenie efektywności gospodarowania wyraża się zwiększeniem poziomu racjonalnego użytkowania posiadanego zasobu czynników produkcji w danej gospodarce narodowej, opierającej się głównie na specjalizacji międzynarodowej. Innym sposobem wpływu handlu zagranicznego na efektywność gospodarowania jest transfer technologii, sprowadzający się przede wszystkim do importu technologii, co jest często najtańszym, a niekiedy nawet jedynym sposobem zlikwidowania luki technologicznej dzielącej dany kraj od innych. Ważne przy tym - obok rozmiarów tych transferów - są także warunki użytkowania zakupionych technologii.

Handel zagraniczny ma również wpływ na wielkość i dynamikę dochodu narodowego, który być musi dostrzegany zarówno od strony podaży, jak i popytu. Od strony podaży są nimi wielkości eksportu (*Ex*) i importu (*Im*) oraz ich kierunki. Natomiast wpływ handlu zagranicznego na gospodarkę narodową od strony popytu przejawia się relacjami, w których z jednej strony zmiany eksportu i importu przyczyniają się do zmian dochodu narodowego, z drugiej zaś, zmiany samego dochodu narodowego wywołują zmiany w kształtowaniu się eksportu i importu. Oddziaływania te mają jednak nie tylko inny kierunek, ale również inną siłę.

Wielorakie korzyści handlu zagranicznego dla rozwoju gospodarki każdego kraju, który go realizuje, zależą także w dużym stopniu od kształtowania się cen towarów przez nie eksportowanych i importowanych. Narzędziem, które umożliwia syntetyczną ocenę tych zmian jest wskaźnik *terms of trade*, oznaczający w dosłownym znaczeniu warunki wymiany. Kształtowanie się tego wskaźnika w danym kraju, zależy tylko w ograniczonej mierze od

czynników, na które ten kraj może mieć wpływ bezpośredni. Dany kraj w praktyce nie ma żadnego wpływu na zmiany cen światowych, które są wypadkową działania wielu czynników o charakterze strukturalnym, instytucjonalnym i koniunkturalnym, działających zarówno po stronie podaży, jak i popytu.

PODSTAWOWE POJĘCIA DO ZAPAMIĘTANIA

Handel zagraniczny, specjalizacja międzynarodowa, transfer technologii, konkurencyjność towarów zagranicznych na rynku krajowym, wymiana handlowa z zagranicą, eksport (*Ex*), import (*Im*), mechanizm mnożnikowy, mnożnik inwestycyjny, inwestycje autonomiczne, konsumpcja krajowa, krańcowa skłonność do konsumpcji krajowej, krańcowa skłonność do oszczędzania, wskaźnik *terms of trade*, cenowe (nominalny) *terms of trade*, surowcowo–rolnicze *terms of trade*.

ZAGADNIENIA KONTROLNE

1. Omów znaczenie handlu zagranicznego dla rozwoju gospodarczego danego (małego, średniego, dużego) kraju.
2. Omów znaczenie eksportu i importu oraz nadwyżki (eksportu nad importem, importu nad eksportem) dla rozwoju gospodarczego danego kraju.
3. Określ i omów warunki efektywności gospodarowania w handlu zagranicznym.
4. Omów kwestię specjalizacji w handlu zagranicznym (istota, zakres, formy).
5. Omów istotę i funkcjonowanie mechanizmu mnożnikowego.
6. Określ istotę wskaźnika *terms of trade*.

LITERATURA ZALECANA

1. *Elementy makro i mikro ekonomii dla inżynierów*. Red. S. Marciniak, Warszawa PWN 1993, rozdz. 13.
2. Kamerschen D.R., McKenzieR.B., NardinelliC., *Ekonomia*, Gdańsk FG NSZZ „Solidarność" 1991, rozdz. 34 i 36.
3. *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*. Red. A. Budnikowski i E. Kawecka–Wyrzykowska, Warszawa PWE 1996, rozdz. 4.
4. Samuelson P.A., Nordhaus W.D., *Ekonomia 2*, Warszawa PWN 1996, rozdz. 37.
5. Sołdaczuk J., Kamecki Z., Bożyk P., *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne. Teoria i praktyka*, Warszawa PWE 1983, rozdz. 5.

4. MIĘDZYNARODOWE SYSTEMY WALUTOWE I FINANSE MIĘDZYNARODOWE

Międzynarodowe stosunki walutowe i finansowe obejmują szeroki zakres problemów, spośród których na plan pierwszy się wysuwają: międzynarodowe systemy walutowe, rozliczenia obrotów z zagranicą, bilans płatniczy oraz polityka kursów walutowych.

4.1. MIĘDZYNARODOWE SYSTEMY WALUTOWE

Międzynarodowe systemy walutowe - kumulujące zasady rządzące międzynarodową współpracą gospodarczą - są wynikiem zarówno ukształtowanych zwyczajów i naturalnych mechanizmów ekonomicznych, jak i regulacji międzynarodowych. Jak dowodzi historia gospodarcza jest możliwe wyróżnienie kilku ich rodzajów. Jeśli przyjąć jako kryteria klasyfikacji rodzaj waluty odgrywającej rolę pieniądza światowego oraz rodzaj polityki kursowej obowiązującej w danym systemie, to się wyróżnia trzy główne rodzaje międzynarodowych systemów walutowych: system waluty złotej, system dewizowo–złoty oraz system wielowalutowy (schemat 4.1).

4.1.1. System waluty złotej

System waluty złotej był pierwszym światowym systemem walutowym. Funkcjonował w latach 1880–1914. Charakteryzowała go w poszczególnych krajach, będących jego uczestnikami:

- swoboda cyrkulacji złota w postaci monet i kruszcu (obok wymienialnych na złoto banknotów);
- obowiązek banku centralnego kupna i sprzedaży złota po stałej cenie w walucie krajowej (tzw. parytet).

W stosunkach zaś z zagranicą:

- **odgrywanie przez złoto roli jedynej waluty rezerwowej (pieniądza światowego), chociaż walutą światową (kluczową) był funt szterling**;
- swoboda wywozu i przywozu złota i banknotów;
- stałość kursów walutowych, wynikających z porównania parytetów złota w walucie krajowej i zagranicznej (tzw. kursów parytetowych).

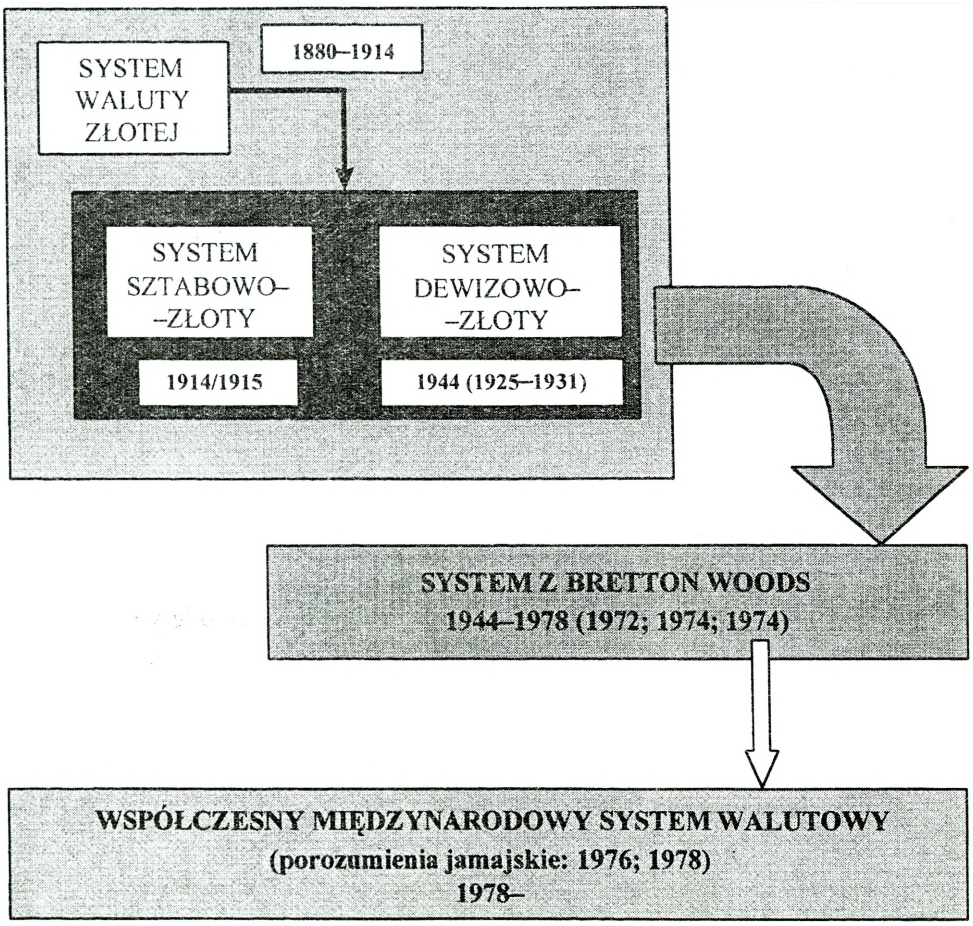

- swoboda wyboru reguł kursowych, przy konieczności prowadzenia polityki kursowej zgodnie z celami MFW;
- zakaz odnoszenia walut narodowych do złota;
- głównym składnikiem rezerw walutowych - specjalne prawa ciągnienia SDR (Special Drawing Rights);
- stosowanie jednego z trzech podstawowych systemów kursowych:
  - kursu (nieograniczenie) płynnego,
  - kursu płynnego kierowanego,
  - kursu centralnego;
- zmiana roli poszczególnych walut:
  - eliminacja złota jako pieniądza światowego oraz podstawowego składnika rezerw walutowych.

Schemat 4.1. Międzynarodowe systemy walutowe

System waluty złotej uległ przeobrażeniom w czasie I wojny światowej, kiedy kraje świata - z wyjątkiem Stanów Zjednoczonych - zrezygnowały z wymienialności swoich walut na złoto. Konsekwencją tego było powstanie dwóch systemów, będących modyfikacją systemu waluty złotej, mianowicie: systemu sztabowo–złotego i systemu dewizowo–złotego. Różniły się one pieniądzem odgrywającym rolę waluty rezerwowej i sposobem wymienialności pieniądza na złoto.

System sztabowo-złoty został przyjęty przez Anglię, Belgię, Czechosłowację, Francję i Włochy. Waluty tych krajów nosiły nazwę sztabowo–złotych, co oznaczało, że pieniądz krajowy był bezpośrednio wymienialny na złoto, ale powyżej określonej sumy stanowiącej równowartość sztaby złota. Wiązało się to z odgrywaniem przez złoto roli waluty rezerwowej.

System dewizowo-złoty został przyjęty przez pozostałe kraje. Ich waluty zostały określone jako dewizowo–złote, a rolę walut rezerwowych grały waluty sztabowo–złote. Rozwiązanie to oznaczało pośrednią wymienialność walut dewizowo–złotych na złoto. Przy takim rozwiązaniu pieniądz krajowy nie był wymieniany przez banki centralne na złoto, lecz na waluty sztabowo–złote lub USD. W związku z tym odstąpiono od ustalania parytetów kursów walutowych, na rzecz wyznaczania przez banki centralne tzw. kursów centralnych do walut sztabowo–złotych (najczęściej funta szterlinga) lub USD. Rola zaś kursu centralnego sprowadzała się do utrzymywania przez bank centralny stałego kursu swojej waluty do waluty, w stosunku do której był ustalany kurs centralny. Stałość tego kursu polegała na odchylaniu się kursów rynkowych od kursu centralnego w wąskich granicach, nazywanych złotymi punktami dewiz. Leżały one poza punktami złota, ze względu na konieczność dokonywania dodatkowych wymian walut, w porównaniu z klasycznym systemem waluty złotej. Systemy sztabowo–złoty i dewizowo–złoty były pewnymi próbami powrotu złota do roli pieniądza światowego. Nie przetrwały jednak długo. Ich największe nasilenie przypadło na lata 1925–1931. Zakończyły się więc one w praktyce wraz z trudnościami płatniczymi, ujawnionymi w czasie wielkiego kryzysu.

4.1.2. System walutowy z Bretton Woods

Po załamaniu się systemów sztabowo–złotego i dewizowo–złotego, które praktycznie przetrwały do końca II wojny światowej, zostały podjęte prace nad stworzeniem nowego międzynarodowego systemu walutowego. Próby rozwiązania tego problemu podjęto jeszcze w czasie trwania II wojny światowej. Zmierzały one

do zbudowania takiego systemu, który miałby zalety systemu waluty złotej (tzn. dopuszczał wymienialność walut i stabilny kurs walutowy), a jednocześnie był pozbawiony jego wady, to jest niezależności podaży złota od popytu na ten pieniądz światowy, wynikającej z transakcji wyrównawczych w świecie. Koncepcji tego rozwiązania trzeba się doszukiwać w propozycjach tzw. Planu White'a, opartego na idei systemu dewizowo–złotego. Rolę pieniądza światowego odgrywały w nim - obok złota - także wymienialne na złoto waluty międzynarodowe. Kształtowanie równowagi płatniczej miało się odbywać nie za pomocą ograniczania wymienialności walut i nie przez zdanie się na działanie wyłącznie mechanizmów rynkowych, lecz przez prowadzenie odpowiedniej polityki gospodarczej. Został on przyjęty na konferencji 44 krajów (w tym Polski) w Bretton Woods (1÷22.07.1944 r.) w USA. System ten stał się pierwszym międzynarodowym systemem walutowym - utworzonym umownie przez uczestników konferencji - i obejmował:

- ustanowienie zasad płatności międzynarodowych;
- utworzenie Międzynarodowego Funduszu Walutowego (MFW);
- utworzenie Międzynarodowego Banku Odbudowy i Rozwoju (Banku Światowego).

System z Bretton Woods opierał się na dwóch zasadach - wymienialności walut i stabilności walutowej.

Zasada **wymienialności walut** była rozumiana jako:

- wymienialność gwarantowana przez bank centralny emitujący daną walutę;
- wymienialność rynkowa, tzn. zakładająca całkowitą swobodę obrotu pieniężnego w skali międzynarodowej.

Przez wymienialność gwarantowaną należało rozumieć gwarancję odkupienia przez władze monetarne od innych banków centralnych własnej waluty za złoto, jeśli ona nie została zakupiona w celu dokonania płatności związanej z transakcjami bieżącymi. Z kolei wymienialność rynkowa oznaczała zobowiązanie władz monetarnych do nie stosowania ograniczeń w zakresie płatności bieżących bilansu płatniczego. Takie kryteria wymienialności spełniał do końca lat pięćdziesiątych tylko USD.

Zasada **stabilności walutowej** określała reguły kształtowania kursów bieżących walut w długim i w krótkim okresie. Była wyrazem kompromisu pomiędzy walutami z zaletami stałych oraz zmiennych kursów walutowych. Zakładała, że kursy walut narodowych będą wyrażane bądź w złocie (jako kursy parytetowe), bądź w USD (jako kursy centralne). Kształtowanie kursów bieżących miało wynikać z dwóch zasad:

- w oficjalnych transakcjach złotem i walutami wymiennymi byłyby dopuszczalne odchylenia o ±1% od kursu parytetowego lub centralnego;

- byłyby wykluczone dyskryminacyjne zarządzanie walutowe i praktyki różnicowania kursów walut.

Zgodnie z ustaleniami z Brettton Woods, krótkookresowa nierównowaga bilansu płatniczego miała być likwidowana w drodze wykorzystywania rezerw walutowych (złota i USD) lub zaciągania kredytów zagranicznych. Z kolei przezwyciężanie długookresowej nierównowagi płatniczej miało się odbywać przez odpowiednią politykę gospodarczą. Zmiana parytetu lub kursu centralnego waluty kraju deficytowego były traktowane jako rozwiązanie ostateczne, które jednocześnie wymagało zgody MFW.

System z Bretton Woods był oparty na dwóch rodzajach walut rezerwowych (złocie i dolarach USA), które pełniły rolę pieniądza światowego. Funkcję waluty kluczowej systemu pełnił dolar USA - jako jedyna waluta wymienialna na złoto według parytetu - ponieważ inne waluty były wymienialne na złoto tylko pośrednio - przez ich wymianę na dolary USA. Oznaczało to, że kursy centralne tych walut były ustalone tylko w stosunku do dolara. Taki układ dawał istotne korzyści Stanom Zjednoczonym, które mogły przeprowadzać transakcje wyrównawcze za pomocą własnej waluty i odnosić z tego tytułu korzyści. Tolerancja takich przywilejów miała miejsce dopóty, dopóki rezerwy tych krajów, trzymane w dolarach USA, miały stałą (lub wzrastającą) wartość. Pojawienie się jednak na początku lat sześćdziesiątych nadmiaru dolarów USA, mimo działań (sprzedaż amerykańskich rezerw złota na rynku londyńskim) oraz powstrzymanie się wiodących krajów świata (G–10 oraz Japonii i Kanady) od wymiany rezerw walutowych na złoto, na rzecz utrzymania ceny rynkowej złota w dolarach USA, zmusiło władze USA do zawieszenia (15.08.1971 r.) zewnętrznej wymienialności dolara. Równocześnie większość krajów wprowadziła ograniczone płynne kursy swoich walut do dolara. Nieco później, na mocy umowy waszyngtońskiej (18.12.1971 r.), został zdewaluowany o 8,57% dolar amerykański (z 35 na 38 USD za uncję) oraz rozszerzono wahania kursów rynkowych innych walut wokół ich kursu centralnego do dolara USA z ±1% do ±2,25%. Brak skuteczności tych rozwiązań wywołało decyzję o rezygnacji, przez liczące się gospodarczo państwa, z utrzymywania stałych kursów swoich walut. Decyzja taka oznaczała w praktyce rozpad systemu z Bretton Woods.

Przyczyn rozpadu tego systemu było jednak więcej, przede wszystkim zaś cechy tego systemu, prowadzące do zachwiania międzynarodowej równowagi płatni-

czej, a zwłaszcza: monowalutowość, brak elastyczności w przywracaniu zewnętrznej równowagi płatniczej oraz wysoki stopień międzynarodowej mobilności pieniądza i kapitałów krótkoterminowych.

4.1.3. Współczesny międzynarodowy system walutowy

Następstwem rozpadu systemu z Bretton Woods było odejście od kursów stałych i wprowadzenie przez większość krajów ograniczonych kursów płynnych. Proces ten miał początkowo charakter żywiołowy, jednak z czasem przekształcił się w działania tworzące instytucjonalne podstawy nowego międzynarodowego systemu walutowego. Zapoczątkowane zostały już one w 1972 r., w ramach prac MFW (przez tzw. Komitet Dwudziestu, który później, bo w 1974 r., został zastąpiony Tymczasowym Komitetem Rady Gubernatorów ds. Międzynarodowego Systemu Walutowego), a zakończone propozycją reformy systemu walutowego w ramach tzw. porozumień jamajskich (1976 i 1978 r.).

Na mocy porozumień jamajskich zniesiono zasadę stałych kursów walut. Kraje członkowskie MFW uzyskały swobodę wyboru reguł kursowych, ale została narzucona konieczność prowadzenia polityki kursowej zgodnie z celami MFW, którego upoważniono do nadzorowania zgodności reguł wybranych przez poszczególne kraje. Przyjęto również zasadę, że wybrane reguły kursowe (noszące nazwę systemu kursowego danego kraju) powinny być przestrzegane, a jakiekolwiek ich zmiany muszą być poddane notyfikacji MFW. Zniesiono także zasadę ustalania parytetów walut w złocie i urzędowej ceny złota. Wprowadzono wręcz zakaz odnoszenia walut narodowych do złota. Głównym składnikiem rezerw walutowych uczyniono specjalne prawa ciągnienia (SDR - Special Drawing Rights).

Przyjęto również, że każdy kraj członkowski powinien: powstrzymać się od manipulowania kursami walutowymi i systemem walutowym, jeśli miałoby to utrudnić procesy dostosowawcze do równowagi zewnętrznej lub mu zapewnić niesprawiedliwą przewagę konkurencyjną; interweniować na rynku walutowym w celu zapobieżenia chaosowi; brać pod uwagę interesy innych krajów członkowskich, w szczególności tych, których waluty stanowią przedmiot interwencji. Następstwem tego stało się wykształcenie i stosowanie przez poszczególne kraje jednego z trzech podstawowych systemów kursowych:

- kursu (nieograniczenie) płynnego, który się kształtuje na rynku walutowym bez interwencji władz monetarnych, co nie wymaga ze strony kraju go stosującego przeprowadzania transakcji wyrównawczych bilansu płatniczego;

- kierowanego kursu płynnego, który z kolei wymaga od władz monetarnych danego kraju interwencji na rynku walutowym jedynie w razie długoterminowego utrzymywania się różnicy między kursem rynkowym a kursem uznanym przez bank centralny za właściwy, w odniesieniu do wybranej waluty zagranicznej lub wiązki tych walut;

- kursu centralnego, który wymaga od władz monetarnych utrzymywania na stałym poziomie kursów rynkowych waluty krajowej, w stosunku do wybranej waluty zagranicznej lub wiązki takich walut.

Innym rozwiązaniem, które się stało cechą nowego porządku walutowego, była zmiana roli poszczególnych walut. W praktyce wyeliminowano złoto jako pieniądz światowy oraz podstawowy składnik rezerw walutowych. W tej roli zastąpił je dolar USA, o czym zadecydował fakt, iż przeszło 90% transakcji wymiany walut w świecie odbywa się z udziałem tej waluty, a w około 60% jest on składnikiem rezerw walutowych banków centralnych (wobec 19% udziału marki niemieckiej i 8% jena japońskiego).

Wysoką rangę zyskały także specjalne prawa ciągnienia (uruchomione już w 1967 r.), kreowane przez MFW jako pieniądz międzynarodowy, w celu udostępnienia go krajom członkowskim mającym deficyt bilansów płatniczych, dla użycia go w charakterze waluty rezerwowej na dokonanie transakcji wyrównawczych. Ich wartość określono początkowo na poziomie 1/35 uncji złota (0,888671 g), to jest na poziomie ówczesnej wartości 1 USD. W latach 1974–1980 ich wartość została oparta na koszyku 16 walut, a od 1981 r podstawę stanowi koszyk pięciu walut (dolara USA, marki niemieckiej, jena japońskiego, franka francuskiego i funta szterlinga), których udział w nim jest weryfikowany w okresach pięcioletnich (1981, 1986, 1991, 1996). Korzystną stroną SDR-ów dla krajów odczuwających trudności płatnicze jest ich bezzwrotność, bezwarunkowy przydział i niskie oprocentowanie. Stanowią one więc konkretną formę pomocy.

MFW oprócz specjalnych praw ciągnienia, udziela także pomocy w postaci zwykłych praw ciągnienia, które zależą od kwot udziałowych w MFW oraz udogodnień finansowych - zwykłych i specjalnych.

Do zwykłych udogodnień finansowych się zalicza:

- promesę kredytową, która jest stosowana we wszystkich przypadkach przyznawanej przez MFW pomocy uwarunkowanej (zarówno słabo, jak i silnie), przy oprocentowaniu równym rynkowej stopie procentowej, a okres zwrotu jest dość krótki (1–1,5 roku);

- wydłużone udogodnienia kredytowe, których istota jest zbliżona do promesy kredytowej, lecz różni się terminem zwrotu (5 lat) oraz wymogiem kompleksowego opracowania planowanych przedsięwzięć z zakresu polityki fiskalnej;

- strukturalne udogodnienia dostosowawcze, które są przeznaczone dla krajów słabiej rozwiniętych gospodarczo i oprocentowane 0,05% rocznie;

- podwyższone strukturalne udogodnienia dostosowawcze, które są przeznaczone dla krajów zacofanych gospodarczo i także nisko oprocentowane, bo 0,05% rocznie.

Natomiast do specjalnych udogodnień finansowych się zalicza:

- udogodnienia w zakresie finansowania kompensacyjnego i nieprzewidzianych wydatków, których istota sprowadza się do udzielania pomocy krajom w razie obniżenia się wpływów eksportowych, w stosunku do tendencji w okresie 5-letnim;

- udogodnienia przeznaczone na finansowanie zapasów buforowych, które są przewidywane jako pomoc dla krajów utrzymujących międzynarodowe zapasy buforowe i odczuwających trudności płatnicze, przy średnim terminie spłaty (3 1/4÷5 lat);

- pomoc nadzwyczajna, której przeznaczeniem jest finansowanie niespodziewanego pogorszenia się salda bilansu płatniczego wskutek działania czynników nieprzewidywalnych;

- udogodnienia dla krajów dokonujących transformacji ustrojowej, których warunkiem otrzymania jest uprzednie korzystanie z innych form pomocy MFW i stwierdzenie ich niewystarczalności.

Współczesny międzynarodowy system walutowy, jak dowodzi dotychczasowy okres jego funkcjonowania, jest systemem akceptowanym przez społeczność światową. Zadecydowały o tym, przede wszystkim: elastyczność, wielość źródeł pieniądza światowego oraz rozłożenie korzyści z emisji pieniądza międzynarodowego na wiele krajów współczesnego świata. Mimo tych pozytywów i dużej stabilności światowego systemu walutowego, niektóre jego elementy są trudne do zaakceptowania dla krajów zintegrowanych gospodarczo. Stąd też dążenia UE do własnego systemu walutowego.

Koncepcja regionalnego systemu walutowego zrodziła się w EWG na początku lat siedemdziesiątych. Jej wyrazem była koncepcja tzw. węża walutowego, polegająca na ograniczeniu wahań kursów rynkowych walut w nim uczestniczących do ±1,125% w stosunku do ustalonych dwustronnie kursów centralnych. Formalnie funkcjonował on do roku 1979.

WĄŻ WALUTOWY EWG (1970-1979)

OGRANICZENIE WAHAŃ KURSÓW RYNKOWYCH WALUT UCZESTNICZĄCYCH W „KOSZYKU" DO ± 1,125% W STOSUNKU DO USTALONYCH DWUSTRONNIE KURSÓW CENTRALNYCH

EUROPEJSKI SYSTEM WALUTOWY 1978-

ELEMENTY SKŁADOWE

ZASADY KONCESJONOWANIA

EUROPEJSKA JEDNOSTKA MONETARNA ECU	MECHANIZM KURSÓW WALUTOWYCH	SYSTEM KIEROWANIA EUROPEJSKIM SYSTEMEM WALUTOWYM
• pełni funkcję wskaźnika kształtowania kursów; • jest podstawą określania tzw. wskaźnika rozbieżności; • jest środkiem płatniczym między bankami centralnymi.	• jest oparty na idei stałości kursów o dwóch progach interwencji: - fakultatywnym; - obligatoryjnym.	• jest nastawiony na udzielanie pomocy krajom członkowskim w finansowaniu: - interwencji walutowych; - deficytów bilansów płatniczych. • opiera się na: - kredytach krótkoterminowych (do 60 dni); - krótkoterminowych wsparciach monetarnych (od 2 do 9 m-cy); - średnioterminowej pomocy finansowej (od 2 do 5 lat); - kredytach długoterminowych (powyżej 5 lat).

Schemat 4.2. Regionalny system walutowy

Idea regionalnego systemu walutowego została skonkretyzowana w roku 1978, kiedy kraje EWG uzgodniły powołanie do życia Europejskiego Systemu Walutowego. Jego budowa (schemat 4.2) została oparta na trzech elementach:

- europejskiej jednostce walutowej (European Currency Unit - ECU), w której się upatruje, że będzie pełnić następujące funkcje: wskaźnika kształtowania kursów, podstawy określania tzw. wskaźnika rozbieżności, środka płatniczego między bankami centralnymi i składnika rezerw walutowych krajów członkowskich;
- mechaniźmie kursów walutowych, którego ideą jest stałość kursów walut o dwóch progach interwencji: fakultatywnym i obligatoryjnym;
- systemie kredytowania ESW, polegającym na udzielaniu pomocy krajom członkowskim w finansowaniu interwencji walutowych oraz deficytów bilansów płatniczych, opartych na kredytach bardzo krótkoterminowych (z terminem spłaty do 60 dni), kredytach krótkoterminowego wsparcia monetarnego (z terminem spłaty od 2 do 9 miesięcy), średnioterminową pomoc finansową (na 2 do 5 lat) oraz kredytach długoterminowych.

4.2. ROZLICZENIA OBROTÓW Z ZAGRANICĄ

Rozliczenia obrotów z zagranicą, będące częścią międzynarodowych stosunków finansowych, polegają na regulowaniu powstałych między podmiotami znajdującymi się w różnych krajach należności i zobowiązań pieniężnych z tytułu obrotu handlowego, usługowego, kapitałowego i świadczeń jednostronnych (nieodpłatnych). Stanowią o nich zarówno same mechanizmy rozliczeń, jak i instytucjonalne i ekonomiczne warunki ich realizacji.

4.2.1. Mechanizmy międzynarodowych rozliczeń finansowych

Rozliczenia międzynarodowe są dokonywane w dwojaki sposób: bez udziału pieniądza - i wówczas przybierają formę kompensat towarowych - lub z wykorzystaniem pieniądza gotówkowego przekazywanego sprzedającemu przez kupującego - i wówczas przybierają formę kompensat pieniężnych (schemat 4.3).

Kompensata towarowa może być realizowana jako całościowa lub częściowa.

Kompensata całościowa polega na tym, że dwa podmioty gospodarcze zakupują u siebie towary (usługi) za taką samą kwotę. Ten sposób rozliczenia może przybrać dwie formy. Jedną jest handel wymienny (tzw. barter), drugą zaś transakcje równoległe.

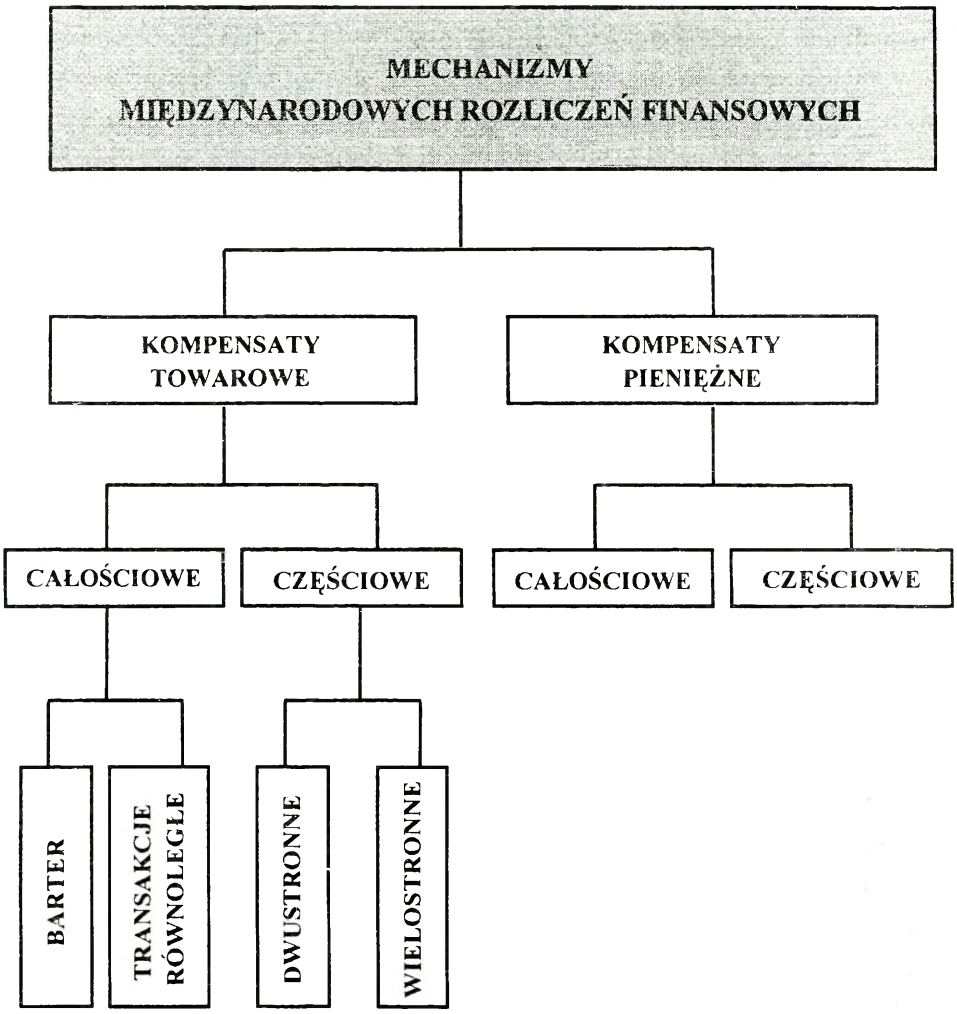

Schemat 4.3. Mechanizmy międzynarodowych rozliczeń finansowych

Barter polega na zawieraniu transakcji kupna–sprzedaży bez udziału pieniądza we wzajemnych rozliczeniach, czyli na zasadzie prostej wymiany: towar za towar, usługa za usługę lub usługa za towar. Przeprowadzana jest ona głównie między kontrahentami, z których przynajmniej jeden nie dysponuje zasobami pieniądza na zapłacenie za import, oferując jednak w zamian dostarczenie drugiemu kontrahentowi towarów przez niego pożądanych lub też takich, które będzie on mógł bez trudu zbyć na rynku krajowym albo zagranicznym.

Transakcje równoległe polegają na ustanowieniu dwóch oddzielnych kontraktów: kontraktu kupna i kontraktu sprzedaży.

W odniesieniu do każdego z nich następuje ustalenie ceny i innych warunków realizacji dostawy. Także oddzielnie odbywa się rozliczenie obu transakcji, których cechą charakterystyczną jest to, że ich zawarcie jest wzajemnie uwarunkowane, i że są one równej wartości.

Kompensata towarowa może być również realizowana jako ***kompensata częściowa.*** Jej istotą jest nierówna wartość transakcji kupna i sprzedaży. W tym przypadku rozliczenia polegają na pełnym lub tylko częściowym wykorzystaniu pieniądza jako środka rozliczenia. Stąd istnieje wiele rodzajów kompensat częściowych. Najogólniej można je podzielić na kompensaty dwustronne i kompensaty wielostronne.

W grupie kompensat dwustronnych najczęściej są wykorzystywane:

- transakcje wzajemne (counterpurchase agreements), które są zwykle zawierane z inicjatywy kontrahenta z kraju cierpiącego na niedostatek środków płatniczych, i który uzależnia zawarcie kontraktu importowego od wyrażenia przez partnera zgody na przynajmniej częściowe rozliczenie transakcji oferowanymi przez niego towarami;

- kontrdostawy (buy–back agreements), których istotą jest sprzedaż kompletnego obiektu (np. fabryki) „pod klucz", w zamian za dostawy wyrobów, które będą wytworzone w zakupionym obiekcie;

- warunki kontraktu (offset agreements) stawiane przez kupującego i uzależniające jego podpisanie od wymogu zakupu w jego kraju wskazanych przez niego towarów (surowców, materiałów, wyrobów kooperacyjnych), potrzebnych do realizacji zamówienia.

Obok kompensat dwustronnych, w rozliczeniach międzynarodowych funkcjonują także kompensaty wielostronne (tzw. switch–trading). Ich istota sprowadza się do tego, że partner z kraju rozwiniętego gospodarczo, dostarcza zwykle dobra inwestycyjne o wysokim poziomie technologicznym do kraju o państwowym monopolu handlu zagranicznego. Ten zaś wywozi mniej zaawansowane technologicznie wyroby o takiej samej wartości do rozwijającego się kraju. Z kolei kontrahent z kraju o państwowym monopolu handlu zagranicznego sprzedaje swoje należności uzyskane w rozwijającym się kraju partnerowi z kraju rozwiniętego, uwalniając się w ten sposób od zobowiązań wynikających ze wzajemnych rozliczeń. Rozliczenia w formie wielostronnych transakcji kompensacyjnych są zwykle stosowane w

sytuacji braku rozliczeń w warunkach wymienialnych między krajem o państwowym monopolu handlu zagranicznego a krajem się rozwijającym.

Transakcje kompensacyjne ujawniają zarówno zalety, jak i wady.

Zaletą transakcji kompensacyjnych są korzyści z ich zawierania, jakie uzyskują importerzy z krajów odczuwających trudności płatnicze i deficyt walut wymienialnych. Te korzyści sprowadzają się do:

- możliwości zawarcia kontraktu importowego na takich warunkach;
- umożliwienia importerowi pierwotnemu (kupującemu w pierwszej części transakcji) pełnienie w konsekwencji także roli eksportera sprzedającego za granicę towary, które w innym przypadku nigdy nie zostałyby wyeksportowane.

Wadą transakcji kompensacyjnych jest jednak to, że ich koszt jest wyższy od efektów, które przynoszą. Ujawnia się to zwłaszcza w odniesieniu do eksportera pierwotnego, to jest tego, który sprzedaje w pierwszej części transakcji. Jest bowiem on zmuszony do przyjęcia, jako zapłaty, towarów, które bardzo często są mu niepotrzebne. W tej sytuacji dolicza on do żądanej przez siebie ceny na sprzedawane towary także koszty, jakie będzie musiał ponieść w celu ich odsprzedaży.

Korzystniejszą formą rozliczeń od transakcji kompensacyjnych są rozliczenia za pośrednictwem pieniądza. Likwidują one w mniejszym lub większym stopniu wady transakcji kompensacyjnych.

Transakcje za pośrednictwem pieniądza polegają na przekazywaniu partnerowi zagranicznemu należności, za pośrednictwem walut transakcyjnych, którymi mogą być waluty kraju eksportera, kraju importera, kraju trzeciego lub tzw. pieniądz międzynarodowy, stosowany przez międzynarodowe organizacje finansowe. Należności te mogą być przekazywane w formach:

- pieniądza gotówkowego, co jest uznawane za najmniej korzystną formę rozliczeń pieniężnych, ponieważ pieniądz musi być fizycznie przewieziony z kraju do kraju, a to się wiąże z kolei z kosztami i ryzykiem przewozu oraz administracyjnymi barierami, utrudniającymi przewożenie przez granicę większych sum gotówki;
- pieniądza bankowego, co jest współcześnie najczęściej stosowaną i najkorzystniejszą formą rozliczeń z tytułu wymiany gospodarczej z zagranicą, mimo pobierania za usługę bankową określonej opłaty. Wynika to zarówno z wyeliminowania fizycznej potrzeby przewożenia środków płatniczych, jak i różnicy między kupnem a sprzedażą dewiz (to jest pieniądza przekazywanego za pośrednictwem banków), która jest 2–3 krotnie mniejsza, niż w przypadku kupna i sprzedaży przez banki waluty zagranicznej.

4.2.2. Warunki instytucjonalne i ekonomiczne formy rozliczeń obrotów z zagranicą

Funkcjonowanie we współczesnej gospodarce światowej różnych form rozliczeń obrotów handlowych, wobec ich wielu wad i niedoskonałości, wymusiło tworzenie przez poszczególne kraje będące uczestnikami handlu międzynarodowego ram instytucjonalnych, które ułatwiłyby korzystne rozliczanie się pojedynczym podmiotom gospodarczym. Dotyczą one zarówno rozliczeń transakcji kompensacyjnych, jak i transakcji za pośrednictwem pieniądza (schemat 4.4).

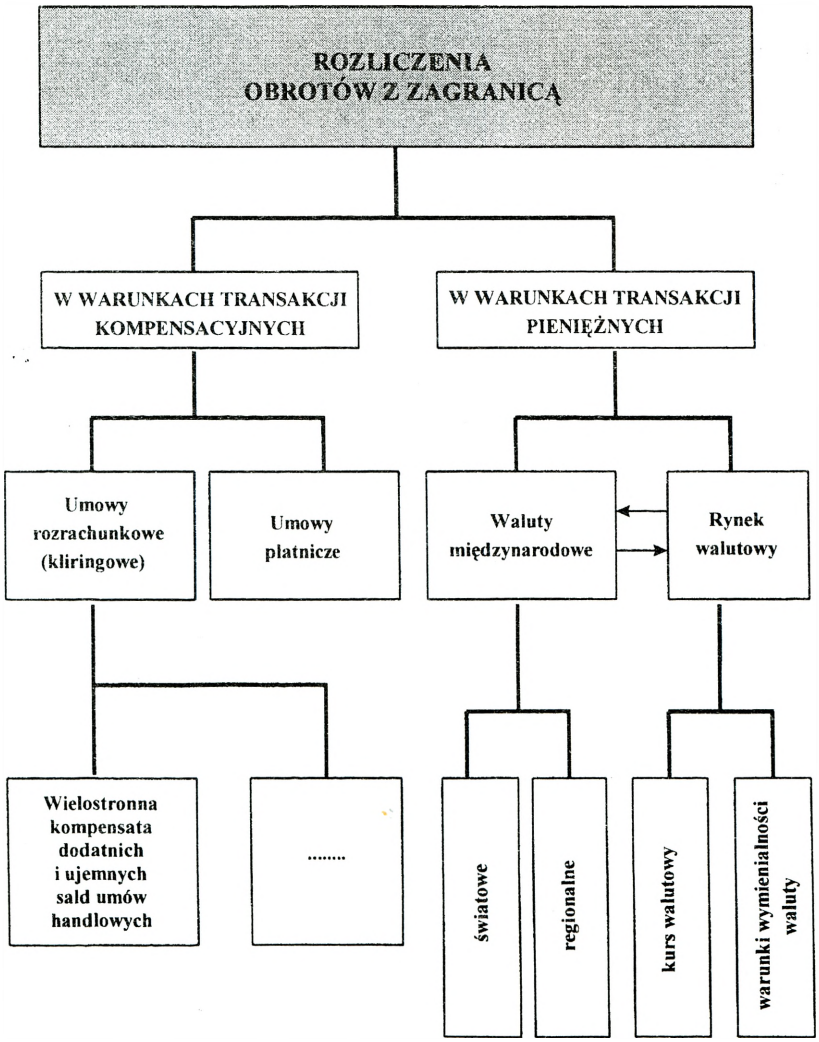

Schemat 4.4. Instytucjonalne i ekonomiczne formy rozliczeń obrotów z zagranicą

4.2.2.1. Rozliczenia w warunkach transakcji kompensacyjnych

Pomocne w rozliczeniach kompensacyjnych są dwustronne i wielostronne umowy o międzynarodowym obrocie finansowym. Dzielą się one na umowy rozrachunkowe oraz umowy płatnicze.

Umowy rozrachunkowe - nazywane także często kliringowymi (ang. *clearing* - rozrachunek; rozliczenie) - są to umowy niedopuszczające do transferu walut wymienialnych pomiędzy krajami. Ich istota sprowadza się do przestrzegania dwóch zasad:

- *pierwszej*: dwa kraje się umawiają, że ich wszystkie wzajemne należności finansowe będą wpłacane w każdym z nich na specjalne rachunki przez importerów lub inne osoby fizyczne, mające zobowiązania wobec osób fizycznych i prawnych drugiego kraju;

- *drugiej*: w momencie płatności, wierzyciele (np. eksporterzy) zgłaszają się do instytucji prowadzących rachunki specjalne w ich krajach i otrzymują należności ze środków pochodzących z wpłat dłużników w tych samych krajach.

Funkcjonowanie rozliczeń kliringowych jest związane z koniecznością zawierania umów handlowych, szczegółowo regulujących warunki wymiany gospodarczej między uczestnikami rozliczeń. Zwłaszcza jest ważny precyzyjnie ustalony limit wzajemnych płatności w danym okresie, gdyż pozwala na sprawne funkcjonowanie tego typu rozliczeń. Umowy te często zawierają także uzależnienie zgody jednego kraju na eksport danego towaru, od importu z drugiego kraju większych ilości innego towaru.

Formą umowy rozrachunkowej jest wielostronna kompensata dodatnich i ujemnych sald umów handlowych (tzw. switch–trading), której istotą jest rozszerzanie obszaru obowiązywania umowy rozrachunkowej na większą liczbę krajów w nadziei, że to ułatwi wzajemną kompensatę sald. Odwołanie się do tej formy jest połączone z koniecznością zawierania dodatkowych umów między zainteresowanymi stronami operacji, które określają wartość towarów podlegających kompensacie, ich ceny i rodzaje według szczegółowej specyfikacji.

W rozliczeniach kompensacyjnych ważną rolę pełnią także umowy płatnicze. Są nimi uzgodnienia dotyczące maksymalnej kwoty walut wymienialnych, jaką strony zobowiązują się przekazać wzajemnie za import. Aby dawała ona pełną gwarancję wyrównywania dwustronnego bilansu płatniczego, jej integralną częścią musi być postanowienie o „kredycie technicznym". Dopuszcza ona możliwość

wystąpienia przejściowej nierównowagi w okresie trwania umowy, która jest wyrównywana w razie niemożności jej zrównoważenia przed końcem okresu umowy dodatkowym transferem walut wymienialnych, dewiz i złota. Kompensata ta ma charakter automatyczny, to znaczy, że jest realizowana bez konieczności zawierania dodatkowych umów międzynarodowych.

4.2.2.2. Rozliczenia w warunkach transakcji z udziałem pieniądza

Umowy rozrachunkowe i płatnicze, będące podstawą rozliczeń transakcji kompensacyjnych, są traktowane przez większość krajów jako przejściowe i jako zło konieczne. Formą pożądaną są natomiast rozliczenia z udziałem pieniądza. Ich funkcjonowanie jest jednak uwarunkowane ramami instytucjonalnymi i ekonomicznymi, zwłaszcza istnieniem **walut międzynarodowych** i ich wymienialności oraz rynku walutowego.

Jednym z podstawowych warunków funkcjonowania systemu rozliczeń opartych na pieniądzu jest istnienie walut międzynarodowych. Za takowe zaś się uważa wszystkie rodzaje pieniądza używanego powszechnie i w długim okresie we wzajemnych rozliczeniach przez kraje trzecie (z których żaden nie jest emitantem) i pełniącego w nich funkcje miernika wartości, środka płatniczego i środka gromadzenia rezerw. Są one pełnione przez poszczególne waluty w różnym zakresie. Funkcje, zakres i zasięg ich pełnienia przez poszczególne waluty międzynarodowe, a także to, kto jest ich emitantem, wskazują jednocześnie na kryteria ich klasyfikacji.

Stosując kryteria funkcji i jej zakresu oraz wskazanie emitanta, walutą międzynarodową może być: złoto, pieniądz narodowy kreowany przez narodowe władze monetarne poszczególnych państw oraz pieniądz międzynarodowy, kreowany przez międzynarodowe instytucje finansowe.

Ze względu na zasięg (skalę) realizowanych funkcji, waluty międzynarodowe dzielą się na waluty światowe i waluty regionalne.

Walutą światową jest pieniądz o zasięgu międzynarodowym. W systemie waluty złotej był nim funt szterling, w systemie z Bretton Woods dolar amerykański, a w systemie wielowalutowym, obok dolara amerykańskiego, jest nim także marka niemiecka i jen japoński oraz tzw. specjalne prawa ciągnienia (SDR) MFW, pełniące rolę pieniądza światowego. Z walutą światową ściśle jest powiązane pojęcie pieniądza światowego, to jest takiego pieniądza, który służy do regulowania (wyrównywania) sald bilansów płatniczych. W systemie waluty złotej, jego rolę peł-

niło złoto, później dolar amerykański, a obecnie - oprócz niego - inne waluty (tzw. rezerwowe), takie jak waluty światowe i SDR-y. Oznacza to, że struktura pieniądza światowego ulega zmianie, w której jednak ciągle rolę wiodącą odgrywa dolar amerykański.

Walutą regionalną jest pieniądz narodowy, będący walutą międzynarodową o zasięgu międzynarodowym. Walutami tego typu są, między innymi: frank francuski, funt szterling i frank szwajcarski. Pieniądz międzynarodowy, będący walutą międzynarodową o zasięgu regionalnym, bywa nazywany pieniądzem regionalnym. Przykładem takiego pieniądza jest ECU, będący pieniądzem międzynarodowym krajów Europejskiego Systemu Walutowego.

Istnienie i funkcjonowanie walut międzynarodowych jest ściśle związane z rynkiem walutowym oraz wymienialnością walut. Pośrednikiem w transakcjach kupna i sprzedaży walut obcych jest rynek walutowy. Jest on zespołem wszystkich instytucji i osób wymieniających waluty obce oraz reguł rządzących zawieraniem transakcji (kupna i sprzedaży) walutowych. Ma wymiar krajowy i międzynarodowy. Pierwszy wymiar ma miejsce, gdy uczestnikami rynku walutowego są głównie krajowe banki komercyjne, zawierające transakcje w związku z obrotem kapitałowym lub handlowym. Drugi zaś ma miejsce, gdy transakcje są zawierane przez uczestników z różnych krajów. W ślad za tym przez międzynarodowy rynek walutowy rozumie się często transakcje walutowe zawierane między uczestnikami różnych rynków narodowych lub ogół tego rodzaju transakcji zawieranych w skali międzynarodowej.

Z rynkiem walutowym ściśle się wiąże pojęcie i funkcjonowanie **kursu walutowego**, rozumianego jako cena płacona w walucie krajowej za jednostkę waluty obcej lub cena waluty krajowej wyrażona w walucie obcej. Kurs walutowy, jako cena pieniądza zagranicznego, pełni funkcje informacyjną i cenotwórczą. Istotą pierwszej jest bezpłatna informacja dla eksporterów, importerów, producentów, inwestorów, osób fizycznych oraz organów państwowych przy podejmowaniu decyzji gospodarczych zarówno w fazie planowania, jak i zarządzania. Funkcja zaś cenotwórcza polega na przenoszeniu zagranicznego układu cen na ich układ krajowy przez możliwość porównania cen towarów krajowych z cenami towarów zagranicznych. W pełnieniu tej funkcji często mamy jednak do czynienia z jej ograniczaniem za pomocą systemu ceł, opłat, podatków i innych środków wpływających na wysokość cen płaconych rzeczywiście przez nabywców.

Przy rozliczeniach transakcji z zagranicą istotnym problemem jest poziom kursu walutowego. Jest on określany przez wiele czynników, mających zarówno charakter ekonomiczny, polityczny, jak i psychologiczny. Z grupy czynników o charakterze ekonomicznym najważniejszą rolę odgrywają: relacja popytu do podaży walut obcych na krajowym rynku walutowym (co znajduje odzwierciedlenie głównie w saldzie bilansu płatniczego), różnica w poziomie cen w kraju i za granicą oraz polityka kursowa państwa. Natomiast z grupy czynników politycznych wskazać należy przede wszystkim na zaostrzenie sytuacji międzynarodowej. W grupie czynników psychologicznych trzeba dostrzec przede wszystkim przewidywania co do rozwoju dalszej koniunktury oraz działania spekulacyjne, podejmowane w oczekiwaniu na wahania kursu.

Duży wpływ na rozliczenia finansowe ma wymienialność walut, która najogólniej polega na prawie swobodnego kupowania i sprzedawania obcego pieniądza - w tym złota - za walutę krajową oraz dokonywaniu rozliczeń międzynarodowych w walucie narodowej i walutach obcych bez jakichkolwiek ograniczeń. Obecnie żadna współczesna waluta nie spełnia tego warunku. Uzupełnieniem tej niedoskonałości są z jednej strony - powstanie wielu rodzajów wymienialności, z drugiej zaś - ukształtowanie się i funkcjonowanie kilku systemów rozliczeń międzynarodowych.

Występujące obecnie na światowym rynku walutowym rodzaje wymienialności walut, dają się opisać przy odwołaniu do takich kryteriów jej klasyfikacji, jak: przedmiot wymiany, tytuł do wymiany oraz podmiot wymiany.

Według kryterium przedmiotu wymiany wyróżnia się:

- wymienialność na złoto, która polega na posiadaniu prawa do zakupywania złota za walutę narodową według stałej ceny (czyli tzw. parytetu) w banku centralnym;
- wymienialność na wszystkie inne waluty (nazywana także wymienialnością całkowitą), która upoważnia do ich nabycia w banku centralnym za walutę narodową (z reguły za wyjątkiem tych, które są niewymienialne lub podlegają ograniczeniom);
- wymienialność na określone waluty, co ma miejsce w obrębie tzw. stref walutowych.

Ze względu zaś na tytuł do wymiany wyróżnia się:

- **wymienialność zupełną** (nazywaną także **pełną**), która jest wymienialnością nieskrępowaną, prawnie gwarantującą możność wymiany pieniądza krajowego zarówno przez rezydentów, jak i cudzoziemców (według kursu na rynku walutowym)

na pieniądze innych krajów - i na odwrót - oraz swobody dysponowania nimi w dowolnych ilościach i transferowania w obu kierunkach przez granicę zarówno pieniądza krajowego, jak i waluty obce;

- wymienialność częściową, która jest związana z jej ograniczeniem do niektórych tytułów, takich jak: wymienialność handlowa (towarowa), gdy jest możliwa wymiana w celu zakupów towarów i usług za granicą oraz wymienialność finansowa (monetarna), gdy dotyczy obrotów z innych tytułów.

Z wymienialnością częściową wiążą się ograniczenia wymienialności. Najczęściej wynikają one z tytułu prawa dewizowego. Ograniczenia dewizowe mogą być częściowe - gdy określenie maksymalnej kwoty wymiany dotyczy tylko niektórych tytułów - oraz zupełne - gdy te ograniczenia dotyczą całej wymiany waluty krajowej na waluty obce.

Ze względu na kryterium podmiotu wymiany rozróżnia się wymienialność wewnętrzną i zewnętrzną. Pierwsza (wymienialność wewnętrzna) polega na posiadaniu prawa do wymiany waluty krajowej jedynie przez tzw. rezydentów krajowych - obywateli danego kraju, jego podmiotów gospodarczych, instytucji i jednostek organizacyjnych, uznanych przez prawo dewizowe za takie osoby. Druga (wymienialność zewnętrzna) oznacza upoważnienie przez prawo dewizowe rezydentów zagranicznych do dokonywania wymiany waluty krajowej.

Wymienialność waluty danego kraju oznacza dla niego zarówno pewne korzyści, jak i koszty. Jak dowodzi praktyka, w długim okresie korzyści z tytułu wymienialności waluty są większe niż w sytuacji jej braku. Korzyści się wiążą z możliwością swobodnego dokonywania rozliczeń międzynarodowych zarówno we własnej walucie, jak i w walutach innych krajów. Z mikroekonomicznego punktu widzenia, to jest na poziomie podmiotów gospodarczych, wymienialność waluty umożliwia im osiąganie optimum alokacji zasobów czynników produkcji oraz określenie i realizację optymalnych kierunków sprzedaży. W warunkach wymienialności walutowej, podejmowane decyzje produkcyjne i inwestycyjne, mogą się stać optymalne nie tylko z punktu widzenia danego kraju, ale również globalnego. Z kolei z makroekonomicznego punktu widzenia, czyli z poziomu całej gospodarki narodowej, posiadanie przez dany kraj waluty w pełni wymienialnej, umożliwia mu utrzymywanie za granicą lokat we własnej walucie, jej używanie w niektórych przypadkach do płacenia za import, a niekiedy także finansowanie deficytu bilansu płatniczego za pomocą własnej waluty (tylko wtedy, kiedy pełni ona rolę waluty rezerwowej).

Natomiast jako koszty posiadania przez dany kraj waluty wymienialnej, trzeba wskazać konsekwencje jej wpływu na kształtowanie się równowagi zewnętrznej i wewnętrznej kraju. W obszarze równowagi zewnętrznej wymienialność waluty oznacza konieczność liczenia się z niekontrolowanym, spekulacyjnym ruchem kapitałów krótkoterminowych i zmianami kursu walutowego lub utrzymywaniem rezerw walutowych i dewizowych na wyższym poziomie. Z jednej strony trzeba w niej dostrzegać - co jest sytuacją pożądaną - czynnik przyciągający zagraniczne inwestycje bezpośrednie, z drugiej jednak umożliwia ona niekontrolowany odpływ inwestycji bezpośrednich z kraju za granicę. W obszarze równowagi wewnętrznej z kolei, wymienialność waluty oznacza zwiększenie podatności rynku wewnętrznego na negatywne zjawiska w gospodarce światowej, co w konsekwencji w krótkich okresach oznacza mniejsze możliwości zwiększenia inwestycji i konsumpcji.

4.3. BILANS PŁATNICZY I RÓWNOWAGA PŁATNICZA KRAJU

Rozwój międzynarodowych stosunków ekonomicznych powoduje powstawanie różnych tytułów wzajemnych należności i zobowiązań pieniężnych między państwami, przedsiębiorstwami różnych krajów czy też obywatelami poszczególnych państw. Wartość tych należności i zobowiązań jest zestawiana w bilansie płatniczym. Ważną kwestią jest również jego zrównoważenie.

4.3.1. Bilans płatniczy

Bilans płatniczy kraju to syntetyczne zestawienie wszystkich płatności dokonywanych między rezydentami krajowymi a zagranicą, dotyczące określonego okresu (zazwyczaj jednego roku kalendarzowego). Sporządza się go głównie w celu zapewnienia administracji gospodarczej informacji o stanie stosunków finansowych państwa z zagranicą. Jest pomocny w określaniu kierunków polityki gospodarczej państwa, zwłaszcza monetarnej, fiskalnej, handlowej i kursu walutowego.

Bilans handlowy jest zestawieniem sporządzanym według ogólnych zasad księgowości. Transakcje międzynarodowe są w nim sklasyfikowane jako:

- kredytowe (ma) i zapisywane ze znakiem dodatnim;
- debetowe (winien) i zapisywane ze znakiem ujemnym.

Transakcje kredytowe to transakcje, które powodują otrzymanie płatności od podmiotów zagranicznych. Są nimi: eksport towarów i usług, napływ kapitału zagranicznego i darowizny otrzymywane od obcokrajowców - a więc te wszystkie transakcje, które powodują wpłatę ze strony obcokrajowców.

Transakcje zaś debetowe to takie transakcje, które wymagają płatności na rzecz podmiotów zagranicznych ze strony danego kraju. Są nimi: import towarów i usług, darowizny na rzecz obcokrajowców i wywóz kapitału za granicę - a więc te wszystkie transakcje, które są związane z wypłatami na rzecz obcokrajowców.

Ogół transakcji bilansu płatniczego - tradycyjnie i zgodnie z zaleceniami Międzynarodowego Funduszu Walutowego - dzieli się (schemat 4.5) na dwie podstawowe części: bilans obrotów bieżących, nazywanych także rachunkiem bieżącym (current account) i bilans obrotów kapitałowych, nazywanych także rachunkiem kapitałowym (capital account).

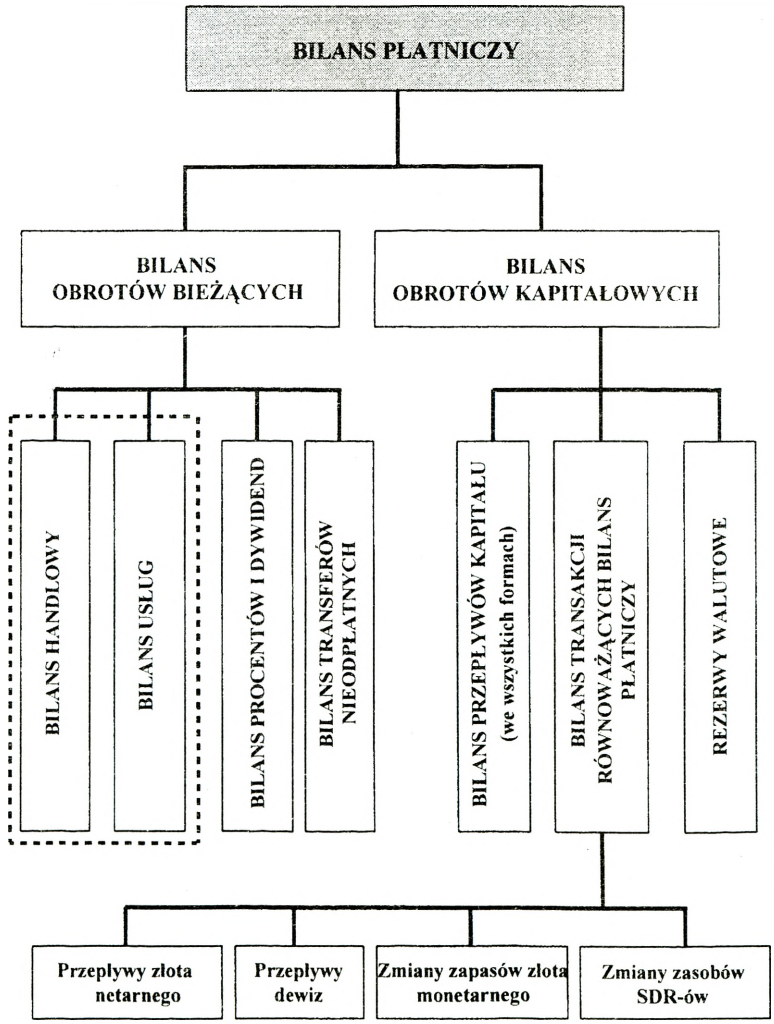

Schemat 4.5. Bilans płatniczy państwa

Bilans obrotów bieżących obejmuje cztery podstawowe pozycje: bilans handlowy, bilans usług, bilans procentów i dywidend oraz bilans transferów nieodpłatnych.

Bilans handlowy obejmuje należności z tytułu eksportu oraz płatności z tytułu importu towarów.

Bilans usług jest zestawieniem obrotów zagranicznych z usługami transportowymi, bankowymi, ubezpieczeniowymi, telekomunikacyjnymi, licencjami, prawami autorskimi, usługami turystycznymi i innymi.

Bilans procentów i dywidend obejmuje wszystkie należności i płatności związane z bieżącą obsługą kapitału ulokowanego za granicą i kapitału obcego, znajdującego się na terenie danego kraju. Obejmuje więc on oprocentowanie kredytów zagranicznych i zyski z przedsiębiorstw ulokowanych za granicą.

Bilans transferów nieodpłatnych dotyczy transakcji, które polegają na jednostronnym dostarczeniu towaru, usługi lub sumy pieniędzy zagranicznemu odbiorcy, bez otrzymania za to rekompensaty, np. darowizny w postaci paczek, pieniężne przekazy zarobków emigrantów, spadki, stypendia dla cudzoziemców, renty i emerytury, dary rządowe, umorzenia długów zagranicznych.

Bilans obrotów bieżących obejmuje więc transakcje towarowe, usługowe, dochody z pracy i kapitału oraz transfery nieodpłatne. Zapisywana jest w nim pełna wartość towarów i usług eksportowanych bądź importowanych. Księguje się w nim również odsetki oraz dywidendy, a więc dochody związane z obrotem kapitałowym.

Bilans obrotów kapitałowych obejmuje trzy podstawowe pozycje: bilans przepływu kapitału, transakcje równoważące bilans płatniczy i bilans rezerw walutowych (monetarnych). Ta część bilansu płatniczego obejmuje zagraniczne transakcje finansowe krótkoterminowe i długoterminowe. Odzwierciedla ona zmiany stanu, a nie całość transakcji. Odnotowuje się w niej wzrost lub spadek różnego rodzaju należności i zobowiązań zagranicznych, przyrost lub ubytek majątku rzeczowego za granicą lub zagranicznego w kraju oraz zmiany zapasu złota monetarnego i zasobów SDR-ów.

Bilans przepływu kapitału stanowią przepływy kapitału we wszystkich możliwych formach, to jest kapitału portfelowego, inwestycji bezpośrednich i innych form kapitału.

Bilans transakcji równoważących bilans płatniczy stanowią przepływy złota monetarnego, rezerwy dewiz, rezerwy SDR-ów oraz pozycja rezerw w MFW, przy

czym złotem monetarnym jest złoto nabyte na rynku przez władzę monetarną danego kraju w celu powiększenia rezerw walutowych. Rezerwy zaś dewizowe stanowią należności na rachunkach w bankach zagranicznych, należące do władzy monetarnej danego kraju. SDR-y są darmowo przydzielonymi danemu krajowi przez MFW jednostkami rozliczeniowymi, służącymi do wyrównywania sald w bilansach płatniczych. Pozycja rezerw w MFW składa się z kredytu pozostającego w MFW do dyspozycji danego kraju.

Osobną kategorię bilansu obrotów kapitałowych stanowią ***rezerwy walutowe (monetarne)***. Jako pozycja bilansu płatniczego występuje ona wtedy, gdy po zsumowaniu bilansu obrotów bieżących oraz pierwszej części bilansu obrotów kapitałowych (bilansu przepływu kapitału) występuje saldo niedoboru lub nadwyżki. W przypadku, gdy zobowiązania wobec zagranicy przewyższają należności od zagranicy, różnica ta musi zostać pokryta z rezerw walutowych (monetarnych) danego kraju, co powoduje, że rezerwy monetarne ulegają zmniejszeniu. W przypadku zaś, gdy należności od zagranicy przewyższają zobowiązania wobec zagranicy, wtedy ta różnica powiększa stan rezerw monetarnych danego kraju.

4.3.2. Równowaga bilansu płatniczego

Bilans płatniczy - z rachunkowego punktu widzenia - jest zawsze zrównoważony. Jeśli należności nie równają się wydatkom, pozycją wyrównującą jest przepływ złota monetarnego, dewiz lub kredyt. Oznacza to, że obie części bilansu płatniczego są ściśle ze sobą powiązane. Saldo obrotów bieżących powinno być równe saldu obrotów kapitałowych, skorygowanych o zmianę stanu rezerw. Oznacza to jednocześnie, że obroty kapitałowe wyjaśniają nam, z jakich źródeł został sfinansowany deficyt lub na co została zużyta nadwyżka rachunku bieżącego. W przypadku, gdy obroty kapitałowe nie równoważą deficytu lub nadwyżki obrotów bieżących, to funkcję tę przejmują rezerwy płatnicze. Niezrównoważony przez obroty kapitałowe deficyt obrotów bieżących, powoduje odpowiednie ich zmniejszenie. Natomiast nadwyżka obrotów bieżących, w sytuacji nie skompensowania ich eksportem kapitału, powoduje wzrost rezerw płatniczych. Jednocześnie zerowe saldo bilansu płatniczego nie musi wcale oznaczać, że został on zrównoważony.

W przypadku znacznego spadku rezerw płatniczych szybko się zwiększa zagraniczne zadłużenie długoterminowe. Powiększa ono ryzyko kredytowe danego państwa, co się przejawia - w przypadku prób pozyskiwania nowych kredytów - domaganiem się wyższego opodatkowania oraz dodatkowych gwarancji.

Przy nadwyżce całkowitych zobowiązań nad należnościami na rachunkach bieżącym i kapitałowym, mamy do czynienia z deficytem płatniczym. Jego wielkość może zostać zmierzona albo przez nadwyżkę zobowiązań nad należnościami na rachunkach bieżącym i kapitałowym, albo przez zmianę stanu rezerw. Bilans płatniczy kraju jest korzystny wówczas, gdy należności przewyższają zobowiązania na rynku bieżącym i kapitałowym oraz powodują wzrost rezerw dewizowych.

W praktyce ocenę równowagi płatniczej kraju przeprowadza się na podstawie przyjętych przez MFW klasyfikacji oraz podziale wszystkich operacji i transakcji zagranicznych kraju na operacje autonomiczne (handlowe) i wyrównawcze.

Transakcjami autonomicznymi są wszystkie transakcje podejmowane na rynkach bieżącym oraz kapitałowym. Są one prowadzone wyłącznie z chęci osiągnięcia zysku (z wyjątkiem transferów jednostronnych), niezależnie od sytuacji w bilansie płatniczym. Zalicza się do nich te, których wystąpienie nie zależy od stanu bilansu płatniczego, a więc: obrót towarowy i usługowy, przepływ procentów i zysków (dywidend), transfery nieodpłatne oraz przepływy kapitału długoterminowego i kredytów długoterminowych.

Transakcjami wyrównawczymi (kompensacyjnymi) są zmiany stanu oficjalnych rezerw państwowych i te pożyczki zagraniczne, które są zaciągane w celu poprawy równowagi płatniczej. Zalicza się do nich te, których celem jest zrównoważenie bilansu płatniczego, a więc: przepływ rezerw monetarnych (walutowych) oraz kredyty na podtrzymanie równowagi bilansu (krótkoterminowe oraz kredyty MFW).

Bilans płatniczy uznaje się za zrównoważony, gdy transakcje autonomiczne równoważą się wartościowo, a więc wtedy, gdy operacje wyrównawcze nie występują. Ujemne saldo obrotów autonomicznych rodzi deficyt, saldo zaś dodatnie, tworzy nadwyżkę bilansu płatniczego. Długookresowe stany deficytu lub nadwyżki bilansu płatniczego niekorzystnie wpływają na stan gospodarki. Stąd też jest konieczne ze strony państwa dążenie do zrównoważenia bilansu. Sprowadza się ono do likwidacji nadwyżki bądź też deficytu. Jeśli nadwyżkę można stosunkowo łatwo zlikwidować, to znacznie trudniej jest z deficytem. Tylko przez pewien czas może być on pokrywany przez wzrost zadłużenia zagranicznego lub z rezerw monetarnych. W dłuższym okresie likwidację deficytu należy wiązać z koniecznością podjęcia działań korygujących poszczególne odcinki bilansu płatniczego oraz uruchomieniem działań przystosowawczych.

Bilans płatniczy państwa może się znaleźć w równowadze rzeczywistej lub pozornej. Pierwsza z nich ma miejsce wówczas, gdy należności i zobowiązania handlowe są podejmowane bez ograniczeń i nie towarzyszy im ani utrzymująca się przez dłuższy czas nadwyżka, ani deficyt należności i zobowiązań. Druga zaś ma miejsce wtedy, gdy równowaga transakcji autonomicznych jest osiągana wskutek restrykcyjnej polityki dewizowej lub handlowej.

4.4. POLITYKA KURSÓW WALUTOWYCH

W warunkach gospodarki rynkowej wpływ na kształtowanie transakcji z zagranicą ma polityka kursu walutowego. Jest ona częścią składową ogólnej polityki gospodarczej państwa, która koncentruje swoją uwagę i zmierza do ustalenia i zapewnienia optymalnego poziomu kursu walutowego z punktu widzenia potrzeb bilansu płatniczego i gospodarki wewnętrznej. Działania te dyktuje kurs walutowy, który jest jednym z ważniejszych czynników decydujących o transakcjach z zagranicą. Określa bowiem on z jednej strony, przy danej cenie wewnętrznej określonego dobra, jego cenę, po której może być ono oferowane na rynku zagranicznym, z drugiej zaś jednocześnie, przy danej cenie zagranicznej, określa cenę wewnętrzną dobra importowanego.

Polityka kursu walutowego jest ściśle związana z sytuacją gospodarczą kraju. Oznacza to, że optymalny poziom kursu walutowego będzie również zależał od sytuacji gospodarczej kraju. Zależność ta będzie bądź to wymuszać jego utrzymywanie, bądź też jego zmianę. W zależności od uwarunkowań, zmiana kursu walutowego ujawnia różny charakter. Może ona być jednorazowa i sprowadzać się do jego obniżenia - i wówczas nosi nazwę dewaluacji - lub do jego podwyższenia - i wówczas jest nazywana rewaluacją. Zmiana kursu walutowego może się dokonywać również przez pewien okres i sprowadzać bądź do obniżania kursu - i wówczas mówimy o deprecjacji - bądź do wzrostu kursu - i wówczas mówimy o aprecjacji. Może ona mieć charakter skokowy lub płynny (elastyczny), który jest pożądany w gospodarce rynkowej.

4.4.1. Dewaluacja i rewaluacja

Zarówno dewaluacja, jak i rewaluacja (zwana także rewaloryzacją) są formami zmiany kursu walutowego.

Dewaluacja - to decyzja władz państwowych polegająca na obniżeniu kursu waluty krajowej w stosunku do kursu walut obcych, wyrażająca się tym, że jednostce waluty obcej odpowiada większa ilość jednostek waluty krajowej.

Dewaluacja jest spowodowana różnymi przyczynami. Najczęściej się wskazuje na dążenie do poprawy sytuacji w bilansie płatniczym oraz ożywienia koniunktury gospodarczej.

Podstawową przyczyną dewaluacji kursu walutowego jest zazwyczaj dążenie danego kraju do poprawy sytuacji w bilansie płatniczym. Przejawia się ono w pierwszym okresie wzrostem zdolności konkurencyjnej dóbr krajowych w stosunku do dóbr zagranicznych, co powoduje ilościowe zwiększenie eksportu z danego kraju, wywołanego obniżeniem cen dóbr krajowych w przeliczeniu na waluty zagraniczne oraz wpływa na ilościowe ograniczenie importu do danego kraju, spowodowane podwyższeniem ceny dóbr zagranicznych dla odbiorcy krajowego, w przeliczeniu na waluty krajowe.

Również druga przyczyna dewaluacji (dążenie do ożywienia koniunktury) jest działaniem mającym się przyczynić do wzrostu zdolności konkurencyjnej dóbr krajowych w stosunku do dóbr zagranicznych.

Oczekiwane efekty dewaluacji kursu walutowego są z reguły w praktyce większe od stopnia dewaluacji. Mogą jednak się ujawnić sytuacje wskazujące na to, że w ślad za dewaluacją nie wystąpił wzrost konkurencyjności. Niekiedy mogą się ujawnić także sytuacje wskazujące, że w ślad za dewaluacją następuje pogorszenie się zdolności konkurencyjnej. Przyczyn braku konstruktywnych związków między dewaluacją a wzrostem konkurencyjności, trzeba upatrywać przede wszystkim w:

- przeprowadzeniu w ślad za tzw. dewaluacją pierwotną w jednym kraju, dewaluacji wtórnej w drugim kraju - jako odpowiedzi na nią - w celu wyeliminowania jej skutków. Z reguły jest ona przeprowadzana wtedy, kiedy dewaluacja pierwotna dotyczy walut kraju o odpowiednio dużym udziale w gospodarce światowej i handlu światowym;
- określonej polityce cenowej eksporterów krajowych lub zagranicznych. W przypadku eksporterów krajowych może ją spowodować, mimo dewaluacji, sytuacja nie obniżenia cen eksportowych w walutach zagranicznych bądź też ich obniżenie w stopniu mniejszym od stopnia dewaluacji. W odniesieniu zaś do eksporterów zagranicznych, eksportujących swe dobra jednocześnie na rynek danego kraju lub rynki krajów trzecich, na których te dobra konkurują ze sobą, może ją spowodować sytuacja obniżenia cen eksportowych w walutach zagranicznych, po to, by utrzymać swoją pozycję na tych rynkach;
- podniesieniu cen wewnętrznych w kraju po pewnym czasie od przeprowadzenia dewaluacji.

Również gdyby przyjąć, że dewaluacja spowoduje obniżenie cen dóbr krajowych w stosunku do cen dóbr zagranicznych, w takim samym stopniu, w jakim się dewaluuje dana waluta, to nie zawsze spowoduje ona poprawę bilansów płatniczego i handlowego oraz ożywienie koniunktury. Będzie to wynikiem pogorszenia się *terms of trade* danego kraju, przy czym jeśli bilans handlowy będzie ujmowany w walucie krajowej, to pogorszenie *terms of trade* będzie wynikiem wzrostu cen dóbr importowanych, jeśli zaś będzie on ujmowany w walutach zagranicznych, to jego pogorszenie będzie wynikiem spadku cen eksportowych.

Dewaluacja przyczynia się do poprawy bilansów płatniczego i handlowego oraz ożywienia koniunktury, wtedy gdy w wyniku obniżenia cen dóbr eksportowanych przez dany kraj - w przeliczeniu na waluty obce - i podwyższenia cen dóbr importowanych - w przeliczeniu na walutę krajową - eksport ilościowo na tyle wzrośnie, import zaś ilościowo na tyle się skurczy, że efekty zaistniałych zmian ilościowych, skompensują z nadwyżką ubytek spowodowany w bilansie handlowym i bilansie płatniczym przez pogorszenie się *terms of trade* danego kraju. Będzie to jednak możliwe tylko w sytuacji wysokiej elastyczności cenowej popytu zagranicznego na eksport dóbr z danego kraju oraz popytu krajowego na import dóbr z zagranicy.

Wpływ dewaluacji na bilans handlowy, zależnie od elastyczności popytu krajowego na import i popytu zagranicznego na eksport danego kraju, może ujawniać różny charakter. Gdy elastyczności popytu są względnie małe, to jest kiedy suma elastyczności popytu krajowego na import i popytu zagranicznego na eksport danego kraju jest mniejsza od jedności, dewaluacja zamiast poprawy, powoduje pogorszenie się bilansu handlowego. Lepszym rozwiązaniem w takiej sytuacji byłoby przeprowadzenie nie dewaluacji, lecz rewaluacji. W sytuacji zaś, kiedy suma elastyczności popytu krajowego na import i popytu zagranicznego na eksport danego kraju jest równa jedności, dewaluacja powoduje wytworzenie się małej nadwyżki w bilansie handlowym, wyrażonej w walucie krajowej i małego deficytu w tym bilansie, wyrażonego w walucie zagranicznej. Wobec niewielkiego rozmiaru tych zmian oraz ich odmiennego kierunku, sytuacja w bilansie handlowym pozostaje w zasadzie bez zmian. Rzeczywistą poprawę bilansu handlowego wywołuje dopiero sytuacja, kiedy suma elastyczności popytu krajowego na import i popytu zagranicznego na eksport danego kraju jest większa od jedności. Ta ostatnia zależność jest w literaturze przedmiotu nazywana twierdzeniem Marshalla–Lernera. Nie jest ono jednak prawdziwe w sytuacji, kiedy przed dewaluacją, bilans handlowy zamy-

kał się dużym deficytem. W takiej sytuacji poprawa bilansu handlowego po dewaluacji, zależy przede wszystkim od elastyczności cenowej popytu krajowego na import.

Podstawowym czynnikiem określającym efekty dewaluacji dla bilansu handlowego (i pośrednio dla bilansu płatniczego) oraz koniunktury gospodarczej kraju - co zostało wykazane - jest polityka cen eksporterów krajowych i zagranicznych oraz elastyczność cenowa popytu krajowego na import, popytu zagranicznego na eksport danego kraju i jego podaży eksportowej.

Polityka cenowa eksporterów krajowych i zagranicznych jest w rzeczywistości odległa od wskazanych sytuacji teoretycznych. Nie zdarza bowiem się nigdy, aby wszyscy eksportujący z zagranicy do danego kraju, obniżali swoje ceny eksportowe - i to w stopniu równym dewaluacji jego waluty. Z reguły obniżka cen jest tylko częściowa.

Elastyczność cenowa popytu krajowego na import i popytu zagranicznego na eksport do danego kraju oraz jego podaży eksportowej, zależy od wielu czynników, zwłaszcza zaś od stopnia zmiany cen oraz czasu, jaki upływa od jej dokonania. Zgodnie z zasadą ceteris paribus, im ta zmiana jest większa, i im dłuższy jest czas od jej zaistnienia, to elastyczność jest na ogół wyższa. Oznacza to w praktyce, że aby dewaluacja spowodowała poprawę bilansu handlowego, to nie może być ona zbyt mała, jeśli bowiem będzie ona taka, to popyt krajowy na import oraz popyt zagraniczny na eksport z danego kraju, a także podaż eksportowa tego kraju, nie będą wcale - lub prawie wcale - reagować na dewaluację. Ponieważ zaś efekty dewaluacji dają się odczuć dopiero po pewnym czasie, trzeba mieć również świadomość tego, że w początkowym okresie po dewaluacji, sytuacja w bilansie handlowym danego kraju może się specjalnie nie zmienić na lepsze, a wręcz przeciwnie, może się pogorszyć.

W rzeczywistości efekty dewaluacji dla bilansu handlowego zależą w znacznym stopniu od zachowania się cen wewnętrznych. Gdy dewaluacja jest przeprowadzana w momencie, kiedy ceny wewnętrzne i tak wzrastają, jej wpływ na poprawę bilansów handlowego i płatniczego jest i tak ograniczony. Pogłębić go jeszcze mogą skutki wpływu podrożenia dóbr importowanych, które bezpośrednio i pośrednio powodują podwyższenie poziomu cen wewnętrznych w danym kraju.

Zmiana cen wewnętrznych ściśle się wiąże z koniunkturą gospodarczą. Tendencje do wzrostu cen z reguły wskazują na utrzymywanie się wysokiej koniunktury, co jednocześnie oznacza, że uzyskanie poprawy bilansów handlowego i płatni-

czego za pomocą dewaluacji (zgodnie z zasadą ceteris paribus) jest bardziej prawdopodobne w okresie niskiej, niż wysokiej koniunktury. W sytuacji utrzymywania się wysokiej koniunktury gospodarczej osłabienie negatywnego oddziaływania wzrostu cen wewnętrznych na efekty kształtowania bilansów handlowego i płatniczego pod wpływem dewaluacji, wymaga łącznego z nią zastosowania zabiegów antyinflacyjnych, zmierzających do ograniczenia popytu krajowego. Rozwiązania te kryją jednak niebezpieczeństwo pogorszenia się sytuacji bytowej szerokich warstw społeczeństwa.

Ważną stroną wpływu dewaluacji na kształtowanie się bilansów handlowego i płatniczego są reperkusje, jakie ona wywołuje przez zmiany wielkości eksportu i importu na kształtowanie się takich wielkości makroekonomicznych, jak: zatrudnienie, dochód narodowy i popyt globalny. Są one znaczne, zwłaszcza wtedy, gdy: w danym kraju zatrudnienie czynników produkcji w momencie dewaluacji nie jest pełne; wzrost cen wewnętrznych po dewaluacji okazał się niedostatecznie silny, aby zlikwidować stworzoną przez nią przewagę konkurencyjną dóbr krajowych nad dobrami zagranicznymi; elastyczności cenowe popytu krajowego na import i popytu zagranicznego na eksport z tego kraju oraz podaży krajowej na eksport i podaży krajowej dóbr konkurencyjnych w stosunku do importu są względnie wysokie. W takich warunkach wyrażają się one tym, że przyrost zatrudnienia, dochodów i popytu globalnego w gałęziach produkcji eksportowej oraz substytuującej import, wywołują wzrost importu i jednoczesne osłabienie wzrostu konkurencyjności dóbr krajowych. Wskazuje to jednocześnie, iż dewaluacja uruchamia w sferze handlu zagranicznego zarówno mechanizm cenowy, jak i mechanizm dochodowy.

Wpływ dewaluacji na bilans płatniczy ma miejsce nie tylko przez wpływ na bilans handlowy, ale również na inne jego pozycje. W obszarze bilansu obrotów bieżących, w przypadku bilansu usług, będzie to wpływ analogiczny do wpływu na bilans handlowy. Natomiast jest bardziej skomplikowana sprawa wpływu na bilans procentów i dywidend. W przypadku procentów sytuacja bilansu płatniczego się nie zmieni, jeśli kraj płacący procenty od pożyczek uzyskanych za granicą, płaci je w walucie obcej, a bilans również jest wyrażony w walucie obcej; pogorszy się on natomiast w bilansie wyrażonym w walucie krajowej. Gdy zaś dany kraj będzie otrzymywać procenty od pożyczek udzielanych zagranicy, płatnych w jego walucie, to bilans ten, wyrażony w tej walucie nie ulegnie zmianie, chociaż realna wartość tych wpływów się zmniejszy; pogorszy się natomiast bilans wyrażony w walutach obcych. W przypadku dywidend, wpływ na kształtowanie się bilansu

będzie zależny od ich ujęcia. Jeśli dywidendy będą wyrażone w walutach obcych, to w odniesieniu do dywidend otrzymywanych z zagranicy bilans nie ulegnie zmianie, polepszy się natomiast w odniesieniu do dywidend przekazywanych na rzecz zagranicy. W przypadku zaś wyrażenia bilansu w walucie krajowej poprawi się on po stronie wpływów, po stronie zaś wydatków nie ulegnie zmianie.

W obszarze bilansu obrotów kapitałowych, wpływ dewaluacji na poszczególne jego pozycje będzie zależał przede wszystkim od tego czy kraj, którego dotyczy bilans, jest krajem eksportującym, czy też importującym kapitał. Wpływ na kształtowanie się bilansu obrotów bieżących ma również forma przepływu kapitału. Gdy jest to kapitał produkcyjny, to dewaluacja zachęca do lokowania go w danym kraju, podrażając jednocześnie koszty lokat za granicą dla inwestorów krajowych, co oznacza jednocześnie, że dewaluacja oddziałuje na poprawę bilansu płatniczego. Natomiast gdy jest to kapitał pożyczkowy, to dewaluacja oddziałuje w ten sposób, że jeśli jest to kraj udzielający pożyczek zagranicy, to zachęca ona ten kraj do tego, aby plasować ich tam jak najwięcej. Dzięki dewaluacji, obciążenie zadłużeniem dla zagranicznego dłużnika w jego walucie ulega obniżeniu. Dobra zaś tego kraju, jakie można zakupić za uzyskane pożyczki, są w przeliczeniu na waluty zagraniczne tańsze. Dewaluacja jednocześnie utrudnia umieszczanie pożyczek za granicą, co jest spowodowane większym obciążeniem w przeliczeniu na walutę krajową. Kraje, w walutach których są trzymane kapitały pożyczkowe krótkoterminowe, mogą osiągnąć z tego tytułu - wskutek dewaluacji - pewne korzyści. Korzyści te są jednak ściśle zależne od oceny przez dysponentów tych kapitałów stopnia stabilności danej waluty po jej zdewaluowaniu oraz stopnia stabilności innych walut.

Dewaluacja w sumie, co potwierdza praktyka, jest instrumentem poprawy bilansów handlowego i płatniczego, których skuteczność ściśle zależy od uwarunkowań przeprowadzenia tej operacji. Może ona zarówno doprowadzić, jak i nie doprowadzić, do poprawy bilansów handlowego i płatniczego.

Rewaluacja waluty jest decyzją władz państwowych polegającą na podwyższeniu kursu waluty krajowej względem innych walut, wskutek czego jednostce waluty obcej, odpowiada mniejsza ilość waluty krajowej. Jest ona odwrotnością dewaluacji.

Przeprowadzenie rewaluacji zależy od spełnienia szeregu warunków, a przynajmniej dwóch. Pierwszym warunkiem jest to, że kraj, który się decyduje na tę operację powinien się charakteryzować wysokim stanem zatrudnienia czynników produkcji. Wiąże się to z faktem, że rewaluacja jest przedsięwzięciem o charakte-

rze deflacyjnym, które - przy założeniu zasady ceteris paribus - przyczynia się do obniżenia stanu zatrudnienia czynników produkcji, a w konsekwencji także do spadku koniunktury. Drugim zaś warunkiem jest to, aby kraj podejmujący rewaluację swej waluty, miał odpowiednio wysokie zabezpieczenie w rezerwach złota i walutach obcych. Oznacza to, że bilans płatniczy tego kraju będzie się zamykał przez pewien okres nadwyżką. Jest ona pożądana, gdyż na ogół rewaluacja w pierwszym okresie powoduje pogorszenie koniunktury gospodarczej. W praktyce rewaluacja bywa stosunkowo rzadko stosowana, ze względu na trudności w spełnieniu warunków jej uruchomienia.

Rewaluacja jest uruchamiana - jeśli jest w ogóle uruchamiana - z powodu dążenia rządu danego kraju do osłabienia występujących w gospodarce tendencji inflacyjnych. Oczekuje się od niej przede wszystkim spowodowania wzrostu importu i zmniejszenia eksportu, a w efekcie ograniczenia, a nawet zlikwidowania nadwyżki bilansu płatniczego. Ujawnia więc ona w konsekwencji deflacyjny charakter oddziaływania na gospodarkę narodową. To oddziaływanie rewaluacji można sprowadzić do kilku nurtów, spośród których trzeba wskazać bezwzględnie trzy:

- dążenie do zwiększenia podaży na rynku wewnętrznym w wyniku potanienia dóbr zagranicznych w przeliczeniu na walutę krajową i podrożenia dóbr krajowych w przeliczeniu na waluty zagraniczne. Będzie ono tym większe, im będzie bardziej elastyczny względem cen popyt na import i popyt zagraniczny na eksport danego kraju oraz im wyższy będzie udział importu i eksportu w jego dochodzie narodowym;

- wykorzystanie reperkusji wzrostu importu i spadku eksportu dla odpowiedniej wielkości popytu krajowego. Nie będzie to miało miejsca, gdy zwiększony popyt krajowy na import zostanie sfinansowany z poprzednio nagromadzonych oszczędności i kiedy te dobra, które wskutek rewaluacji przestały być przedmiotem eksportu, znajdą zbyt na rynku krajowym;

- dążenie do uruchomienia tendencji do ograniczania lub nawet likwidacji nadwyżki bilansu płatniczego.

Rewaluacja może się przyczynić do pogorszenia bilansu płatniczego wskutek pogorszenia się bilansu obrotów bieżących - zwłaszcza zaś bilansu handlowego, bilansu usług oraz bilansu obrotów kapitałowych.

W przypadku bilansu handlowego pogorszenie może wyniknąć z podrożenia dóbr krajowych w przeliczeniu na waluty obce i potanienia dóbr zagranicznych dla odbiorcy krajowego w przeliczeniu na walutę krajową. Może ono zostać spowo-

dowane również wtedy, kiedy popyt krajowy na import i popyt zagraniczny na eksport z danego kraju są odpowiednio elastyczne. Będzie to miało miejsce wtedy, gdy przy zrównoważonym bilansie przed rewaluacją, suma elastyczności popytu krajowego na import i popytu zagranicznego na eksport będą wyższe od jedności. Natomiast w przypadku deficytu handlowego pogorszenie nastąpi wtedy, gdy przy sumie elastyczności powyżej jedności, będzie odpowiednio wyższa elastyczność popytu krajowego na import, niż elastyczność popytu zagranicznego na eksport z tego kraju, albo też, gdy suma tych elastyczności była odpowiednio wysoka. W sytuacji zaś początkowej nadwyżki w bilansie handlowym pogorszenie nastąpi przy sumie elastyczności powyżej jedności, gdy elastyczność popytu zagranicznego na eksport z tego kraju będzie odpowiednio wysoka. Kiedy warunki te nie zostaną spełnione, rewaluacja spowoduje zamiast pogorszenia bilansu handlowego, jego poprawę.

Podobne, jak w przypadku bilansu handlowego, jest oddziaływanie rewaluacji w przypadku bilansu usług. Natomiast w odniesieniu do bilansu obrotów kapitałowych, rewaluacja przyczynia się do jego pogorszenia w obszarze zagranicznego kapitału produkcyjnego, ograniczając jego przepływ. Spowodowane jest to podwyższeniem kosztu lokat kapitałowych w danym kraju w wyniku rewaluacji. Z kolei w przypadku krajów dysponujących nadwyżkami kapitału, rewaluacja pogarsza bilans obrotów kapitałowych, dlatego że stymuluje jego wywóz za granicę.

4.4.2. Deprecjacja i aprecjacja

Ważnym obszarem oddziaływania polityki kursu walutowego jest wywoływanie albo przeciwdziałanie zmianie kursu walutowego dokonującego się w pewnym okresie i sprowadzającego się bądź to do obniżania kursu (deprecjacji), bądź też do jego wzrostu (aprecjacji). Działania te, podobnie jak obszary których dotyczą, są względem siebie przeciwstawne.

Deprecjacja to proces stopniowego i samoczynnego obniżania kursu waluty narodowej danego kraju w stosunku do innych krajów, pod wpływem zmian popytu i podaży.

Aprecjacja to proces stopniowego i samoczynnego podwyższania kursu waluty narodowej danego kraju w stosunku do innych krajów, pod wpływem zmian popytu lub podaży.

4.4.3. Polityka kursu walutowego elastycznego

Polityka kursu walutowego elastycznego (nazywana powszechnie polityką kursu elastycznego lub płynnego czy też zmiennego) sprowadza się do podtrzymywania, za pomocą określonych zabiegów, istniejącego poziomu kursu walutowego. Wyraża się to zniesieniem przez państwo formalnych granic wahań kursu walutowego i jednoczesnego oddziaływania na niego tak, aby w każdym momencie był możliwie najbliżej swego optymalnego poziomu. Działania te stanowią o istocie polityki kursu elastycznego, u której podstaw leży dążenie państwa do wykorzystania kursu walutowego jako mechanizmu samoczynnie przywracającego równowagę bilansu płatniczego.

Istotą polityki kursu elastycznego jest dążenie do tego, aby ten kurs ukształtował się na takim poziomie, który by najbardziej sprzyjał osiąganiu celów stawianych przez państwo, a zwłaszcza ochronie rynku wewnętrznego przed importem, osiągnięciu odpowiedniej wielkości eksportu, ukształtowaniu pożądanego stanu zatrudnienia itp. Oznacza to, że państwo musi się starać wpłynąć tak na poziom kursu walutowego, aby z punktu widzenia jego preferencji, ten kurs był maksymalnie zbliżony do poziomu optymalnego.

Oddziaływanie państwa na kurs walutowy może być jedynie pośrednie, to jest przez oddziaływanie na popyt i podaż na rynku dewizowym w postaci interwencyjnych zakupów i sprzedaży dewiz przez państwo. Jeśli się dąży do podwyższenia kursu waluty krajowej, to państwo powinno sprzedać na krajowym rynku dewizowym obce waluty z rezerw państwowych, co powinno spowodować obniżenie ich kursu, a tym samym spowodować wzrost kursu walut krajowych. Tendencje te zostaną wzmocnione, jeśli będzie im towarzyszyć interwencyjny zakup walut krajowych na rynkach obcych. Natomiast jeśli się dąży do obniżenia waluty krajowej, to należy podjąć działania odwrotne, czyli skupić waluty obce na rynku krajowym i ewentualnie dążyć do sprzedaży walut krajowych na rynkach zagranicznych.

W polityce kursu elastycznego dostrzega się zarówno zalety, jak i wady. Do zalet należy zaliczyć, przede wszystkim: możliwość wykorzystania mechanizmu kursu walutowego do samoczynnego przywracania równowagi bilansu płatniczego, a także możliwość dostosowania poziomu kursu do zmieniającej się sytuacji w gospodarce wewnętrznej. Do wad zaś należy zaliczyć to, że może dać ona pewne wyniki tylko wtedy, gdy zachwianie równowagi bilansu płatniczego było przejściowe. W przypadku zaś strukturalnego zachwiania równowagi bilansu płatnicze-

go, interwencja może jedynie osłabić tendencje do spadku lub wzrostu kursu walutowego, lecz nie może ich zatrzymać. Inną wadą tej polityki jest zwiększenie elementów niepewności w obrotach gospodarczych z zagranicą.

STRESZCZENIE

Międzynarodowe stosunki walutowe i finansowe obejmują szeroki zakres problemów. Na plan pierwszy się wysuwają: międzynarodowe systemy walutowe, rozliczenia obrotów z zagranicą, bilans płatniczy oraz polityka kursów walutowych.

Międzynarodowy system walutowy jest wynikiem zarówno ukształtowanych zwyczajów oraz naturalnych mechanizmów ekonomicznych, jak i regulacji międzynarodowych. Historia gospodarcza pozwala wyróżnić kilka ich rodzajów. Przyjmując takie kryteria klasyfikacyjne, jak rodzaj waluty odgrywającej rolę pieniądza światowego oraz rodzaj polityki kursowej obowiązującej w danym systemie, to jest możliwe wyróżnienie trzech głównych rodzajów międzynarodowych systemów walutowych: systemu waluty złotej, systemu dewizowo–złotego oraz systemu wielowalutowego.

Rozliczenia obrotów z zagranicą, będące częścią międzynarodowych stosunków finansowych, polegają na regulowaniu powstałych między podmiotami znajdującymi się w różnych krajach należności i zobowiązań pieniężnych z tytułu obrotu handlowego, usługowego, kapitałowego i świadczeń jednostronnych (nieodpłatnych). Stanowią o nich zarówno same mechanizmy rozliczeń, jak i instytucjonalne, i ekonomiczne warunki ich realizacji. Dokonują się one w dwojaki sposób: bez udziału pieniądza - i wówczas przybierają formę kompensat towarowych - lub z wykorzystaniem pieniądza gotówkowego, przekazywanego sprzedającemu przez kupującego.

Funkcjonowanie we współczesnej gospodarce światowej różnych form rozliczeń obrotów handlowych, wobec wielu ich wad i niedoskonałości, wymusiło tworzenie przez poszczególne kraje - będące uczestnikami handlu międzynarodowego - ram instytucjonalnych, które ułatwiłyby pojedynczym podmiotom gospodarczym korzystne się rozliczenie. Dotyczą one zarówno rozliczeń transakcji kompensacyjnych, jak i transakcji za pośrednictwem pieniądza. Pomocne w rozliczeniach kompensacyjnych są dwustronne i wielostronne umowy o międzynarodowym obrocie finansowym. Dają się one podzielić na umowy rozrachunkowe oraz umowy płatnicze. Umowy rozrachunkowe i umowy płatnicze, będące podstawą rozliczeń transakcji kompensacyjnych, są traktowane przez większość krajów jako przejściowe i jako zło konieczne. Pożądaną formą są natomiast rozliczenia z udziałem pieniądza. Ich funkcjonowanie jest jednak uwarunkowane ramami instytucjonalnymi i ekonomicznymi, a zwłaszcza istnieniem walut międzynarodowych i ich wymienialnością oraz rynku walutowego.

Kolejnym ważnym problemem wiążącym się z finansami międzynarodowymi jest bilans płatniczy kraju. Stanowi go syntetyczne zestawienie wszystkich płatności według ogólnych zasad księgowości dokonywane między rezydentami krajowymi a zagranicą, dotyczące

określonego okresu (zazwyczaj jednego roku kalendarzowego). Sporządza się go głównie w celu zapewnienia administracji gospodarczej informacji o stanie stosunków finansowych państwa z zagranicą. Jest pomocny w określaniu kierunków polityki gospodarczej państwa, zwłaszcza monetarnej, fiskalnej, handlowej i na kurs walutowy. Bilans handlowy klasyfikuje transakcje międzynarodowe jako: kredytowe (ma) - i zapisywane ze znakiem dodatnim - oraz debetowe (winien) - i zapisywane ze znakiem ujemnym. Ogół transakcji bilansu płatniczego dzieli się na dwie podstawowe części: rachunek bieżący i rachunek kapitałowy. Osobną częścią rachunku kapitałowego są rezerwy walutowe.

Bilans handlowy z rachunkowego punktu widzenia jest zawsze zrównoważony. Obie jego części są ściśle ze sobą powiązane. Saldo obrotów bieżących powinno być równe saldu obrotów kapitałowych, skorygowanych o zmianę stanu rezerw. Oznacza to, że obroty kapitałowe wyjaśniają nam, z jakich źródeł został sfinansowany deficyt lub na co została zużyta nadwyżka rachunku bieżącego. W praktyce ocenę równowagi płatniczej kraju przeprowadza się na podstawie przyjętej przez MFW klasyfikacji oraz podziale wszystkich operacji i transakcji zagranicznych kraju na: operacje autonomiczne (handlowe) i wyrównawcze.

PODSTAWOWE POJĘCIA DO ZAPAMIĘTANIA

Międzynarodowe stosunki walutowe i finansowe, międzynarodowe systemy walutowe, rozliczenia obrotów z zagranicą, bilans płatniczy, polityka kursów walutowych, rodzaje międzynarodowych systemów walutowych (system waluty złotej, system dewizowo–złoty, system wielowalutowy), zasady systemu z Bretton Woods (wymienialność walut, stabilność walutowa), waluty rezerwowe, stałe kursy walutowe, specjalne prawa ciągnienia (SDR), systemy kursowe, rodzaje systemów kursowych (nieograniczenie płynne, kierowane kursy płynne, kursy centralne, koszyk pięciu walut: dolara USA, marki niemieckiej, jena japońskiego, franka francuskiego i funta szterlinga), zwykłe prawa ciągnienia (kwoty udziałowe, udogodnienia finansowe - zwykłe i specjalne), „wąż walutowy", europejska jednostka walutowa - ECU, funkcje wskaźnika kształtowania kursów, mechanizmy kursów walutowych, rozliczenia obrotów z zagranicą, kompensaty towarowe (całościowa lub częściowa, barter, transakcje równoległe), ramy instytucjonalne handlu zagranicznego, rozliczenia kompensacyjne (dwustronne i wielostronne umowy), umowy rozrachunkowe, umowy płatnicze, waluty międzynarodowe (waluty światowe i waluty regionalne), kurs walutowy, wymienialność walut (zupełna i częściowa; wewnętrzna i zewnętrzna), bilans płatniczy, bilans handlowy, transakcje międzynarodowe (kredytowe, debetowe), transakcje bilansu płatniczego (rachunek bieżący i rachunek kapitałowy), transakcje autonomiczne, transakcje wyrównawcze (kompensacyjne).

ZAGADNIENIA KONTROLNE

1. Omów istotę i zakres międzynarodowych stosunków walutowych i finansowych.
2. Omów istotę międzynarodowych systemów walutowych i wskaż ich podstawowe rodzaje.
3. Scharakteryzuj podstawowe zasady systemu z Bretton Woods.
4. Wyjaśnij istotę specjalnych praw ciągnienia.
5. Omów istotę systemu kursowego oraz scharakteryzuj jego rodzaje.
6. Omów zagadnienie koszyka walutowego.
7. Wyjaśnij istotę zwykłych praw ciągnienia.
8. Przedstaw podstawowe kwestie kształtowania „węża walutowego" oraz europejskiej jednostki walutowej ECU.
9. Scharakteryzuj mechanizmy kursów walutowych.
10. Na czym polega istota rozliczeń obrotów z zagranicą.
11. Omów istotę i rodzaje kompensat towarowych (całościowa lub częściowa, barter, transakcje równoległe).
12. Scharakteryzuj ramy instytucjonalne handlu zagranicznego.
13. Omów istotę rozliczeń kompensacyjnych (dwustronne i wielostronne umowy), umowy rozrachunkowe, umowy płatnicze.
14. Wskaż i omów waluty międzynarodowe (waluty światowe i waluty regionalne).
15. Omów pojęcie kursu walutowego.
16. Na czym polega wymienialność walut (zupełna, częściowa; wewnętrzna i zewnętrzna).
17. Scharakteryzuj istotę pojęć: „bilans płatniczy" i „bilans handlowy".
18. Na czym polegają transakcje międzynarodowe (kredytowe i debetowe).
19. Omów transakcje bilansu płatniczego (rachunek bieżący i rachunek kapitałowy).
20. Określ istotę polityki kursów walutowych.

LITERATURA ZALECANA

1. Begg D., Fischer S., Dornbusch R., *Ekonomia*. T. 2, Warszawa 1992, rozdz. 32.
2. *Elementarne zagadnienia ekonomii*. Red. R. Milewski, Warszawa PWN 1993, rozdz. 17.
3. Kamerschen D.R., McKenzie R.B., Nardinelli C., *Ekonomia*, Gdańsk FG NSZZ „Solidarność" 1991, rozdz. 35.
4. *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*. Red. A. Budnikowski i E. Kawecka-Wyrzykowska, Warszawa PWE 1996, rozdz. 6.
5. Nasiłowski M. , *System rynkowy. Podstawy mikro- i makroekonomii*, Warszawa IKE PTE sp. z o.o., Wydawnictwo KeyTex, 1992, rozdz. 14.
6. Samuelson P.A., Nordhaus W.D., *Ekonomia 2*, Warszawa PWN 1996, rozdz. 40.
7. Sołdaczuk J., Kamecki Z., Bożyk P., *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne. Teoria i praktyka*, Warszawa PWE 1983, rozdz. 4.

BIBLIOGRAFIA

1. Begg D., Fischer S., Dornbusch R., *Ekonomia.* T. 1, Warszawa 1993.

2. Begg D., Fischer S., Dornbusch R., *Ekonomia.* T. 2, Warszawa 1992.

3. Blaug M., Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne, Warszawa PWN 1994.

4. Błaszczyński A., Stygares J., Stygares J., *Słownik pojęć ekonomicznych. Glossary of economic terms*, Kraków SzZZ UJ TH „Atlant"1995.

5. Burda M., Wyplosz Ch., *Makroekonomia*, Warszawa PWE 1995.

6. *Ekonomia*, Red. W. Caban, Łódź Absolwent 1995.

7. *Elementarne zagadnienia ekonomii.* Red. R. Milewski, Warszawa PWN 1993.

8. *Elementy makro i mikro ekonomii dla inżynierów.* Red. S. Marciniak, Warszawa PWN 1993.

9. *Encyklopedia biznesu*, T. I i II. Red. W. Pomykało, Warszawa FI 1995.

10. Galbraith J.K., *Ekonomia w perspektywie. Krytyka historyczna*, Warszawa PWE 1992.

11. Górski J., *Zarys historii ekonomii politycznej*, Warszawa KiW 1984.

12. Kaja J., *Zarys polityki gospodarczej*, Warszawa SGH 1994.

13. Kamerschen D.R., McKenzie R.B., Nardinelli C., *Ekonomia,* Gdańsk FG NSZZ „Solidarność" 1991.

14. Kamerschen D.R., McKenzie R.B., Nardinelli C., Copeland D.W., *Ekonomia. Przewodnik studiowania - ćwiczenia*, Gdańsk FG NSZZ „Solidarność" 1993.

15. Komosa A., *Szkolny słownik ekonomiczny*, Warszawa EKONOMIK 1994.

16. Laidler D., Estrin S., *Wstęp do mikroekonomii*, Warszawa Gebethner i S-ka 1991.

17. Lipiński E., *Historia powszechnej myśli ekonomicznej do roku 1870,* Warszawa PWN 1981.

18. *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Red. A. Budnikowski i E. Kawecka-Wyrzykowska, Warszawa PWE 1996.

19. Nasiłowski M., *System rynkowy. Podstawy mikro i makroekonomii,* Warszawa IKE PTE, Wydawnictwo KeyTex 1992.

20. Nojszewska E., *Podstawy ekonomii*, Warszawa WSiP 1995.

21. Oyrzanowski B., *Mikroekonomia,* Kraków PSB 1996.

22. *Polityka ekonomiczna.* Red. B. Winiarski, Wrocław WAE im. O. Langego 1992.

23. Rekowski M., *Wprowadzenie do mikroekonomii. Cz. II. Konsument - Producent, Koszty - Ceny - Zyski.*

24. Samuelson P.A., Nordhaus W.D., *Ekonomia 1*, Warszawa PWN 1995.

25. Samuelson P.A., Nordhaus W.D., *Ekonomia 2,* Warszawa PWN 1996.

26. Smith P., Begg D., *Ekonomia. Zbiór zadań*, T. 3, Warszawa PWE 1995.

27. Sołdaczuk J., Kamecki Z., Bożyk P., *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne. Teoria i praktyka*, Warszawa PWE 1983.

28. Stankiewicz W., *Historia myśli ekonomicznej*, Warszawa PWE 1983.

29. Syrek M., *Ekonomia*, Katowice VOLUMEN 1994.

30. Wiszniewski Z., *Mikroekonomia współczesna. Syntetyczne ujęcie*, Warszawa CEiRB OLIMPUS 1994.

SPIS SCHEMATÓW, RYSUNKÓW, WYKRESÓW I TABEL

SCHEMATY

1.1. Wymiar i zakres międzynarodowych stosunków ekonomicznych ... 8
1.2. Znaczenie, przesłanki i warunki integracji gospodarczej ... 23
1.3. Teorie międzynarodowych stosunków ekonomicznych ... 26
4.1. Międzynarodowe systemy walutowe ... 86
4.2. Regionalny system walutowy ... 93
4.3. Mechanizmy międzynarodowych rozliczeń finansowych ... 95
4.4. Instytucjonalne i ekonomiczne formy rozliczeń obrotów z zagranicą ... 98
4.5. Bilans płatniczy państwa ... 105

RYSUNKI

2.1. Mapa najważniejszych ugrupowań regionalnych ... 37
2.3. Mapa głodu i niedożywienia w skali świata ... 50

WYKRESY

1.1. Granice opłacalności w handlu zagranicznym ... 32
2.1. Korporacje międzynarodowe według wielkości ... 39
2.2. Model rozwoju świata ... 43
2.3. Globalne zmiany demograficzne ... 45
2.4. Ocena najważniejszych zasobów naturalnych w skali świata ... 46
3.1. Wpływ handlu zagranicznego na efektywność gospodarowania - korzyści skali produkcji ... 70
3.2. Wpływ finansowania zagranicznego na poziom absorpcji krajowej ... 73

TABELE

2.1. Struktura gospodarki światowej w układzie gospodarek narodowych ... 36
2.2. Kraje świata według zadłużenia ... 52
2.3. Podział gospodarek współczesnego świata według kryteriów ekonomiczno–politycznych, geograficznych i cywilizacyjnych ... 57
3.1. Zmiany cen oraz *terms of trade* towarów surowcowo–rolniczych i przemysłowych ... 82

Druk AON nr 610/WW

50195